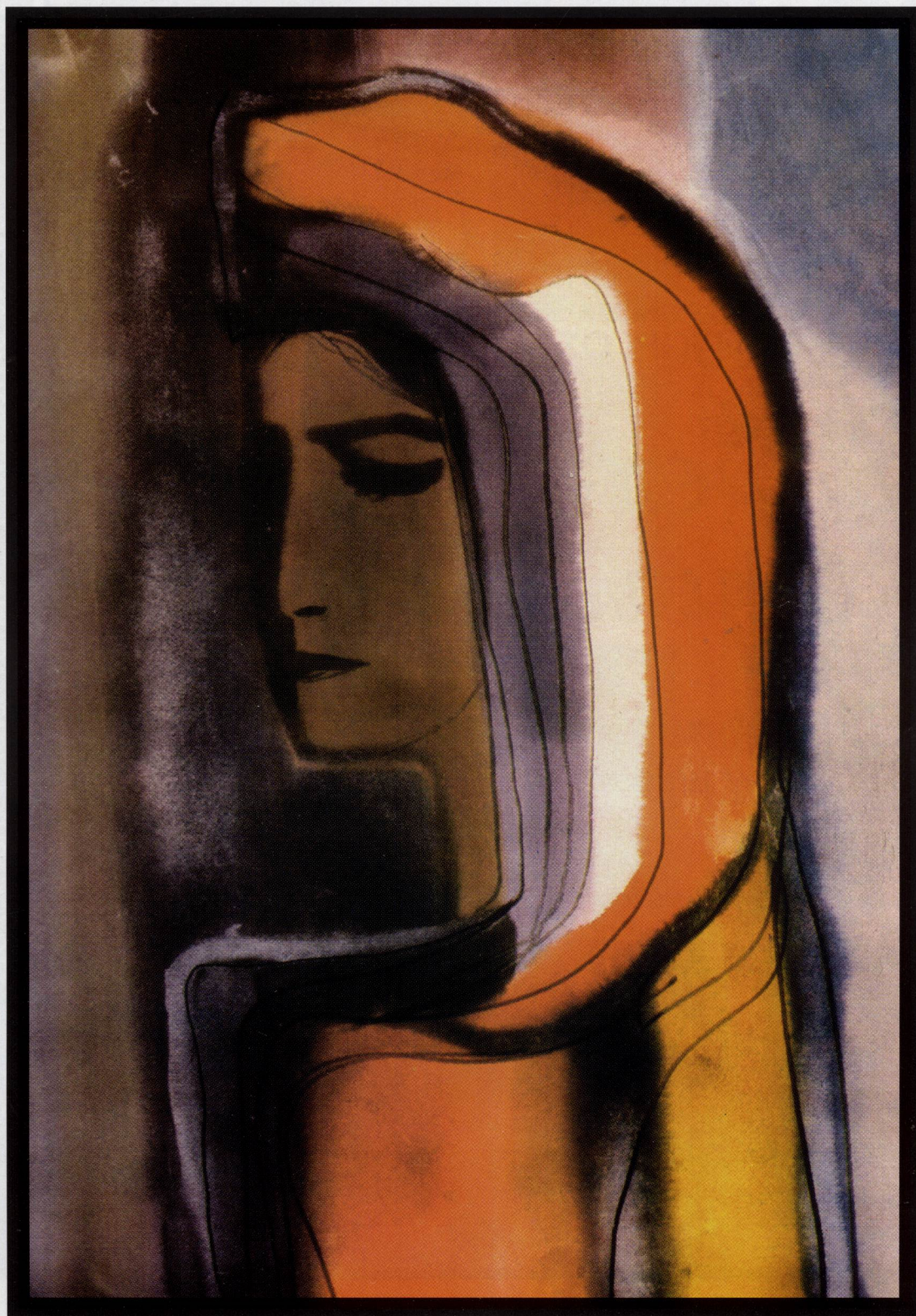

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Οκτώβριος 2005 • τεύχος 137 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Όκτώβριος 2005
τεύχος 137 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
Κωδικός: 1572
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Κόμμα Ευρωπαϊκής Άριστεράς	5
Νίκος Προκόβας, Τό τσουνάμι τής ανάπτυξης θά πνίξει τήν Μαύρη Ήπειρο	7
Κατερίνα Λαμπρινοῦ, «Άντι-ρουμελιώτικα»	10
Μαρίνα Κόντη, Hubert Sauper, «Ό έφιάλτης του Δαρβίνου»	12
Ίουλία Σκουνάκη, «Τί νά τά κάνω τά τραγούδια σας είναι πολύ ζαχαρωμένα»	15
<hr/>	
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Συνασπισμός: Ή «αὐτοκτονική έπιλογή»	17
Γιώργος Μαργαρίτης, Ίράκ. Οι δύο χιλιάδες νεκροί Άμερικανοί	22
Θανάσης Άλεξίου, Ή «κοινωνία τής γνώσης» ώς μετα-καπιταλιστική κοινωνία	24
Έλένη Άνδριάκαινα, Ίατρικοποίηση. Άπό τή σωτηρία τής ψυχής στή θεραπεία του σώματος	30
Άριστείδης Μπαλτάς, Ίστορικός χρόνος καί πολιτική συγκυρία	38
Άϊζυ Τσιριμώκου, Μέ τή λύρα καί μέ τό λόγο: αὐτοβιογραφική διφωνία	44
Δημήτρης Ι. Κυριάτας, Οι έπιλογές καί τά «Άπαντα» των αρχαίων Έλλήνων συγγραφέων ..	48
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Γιάννης Ρίτσος: Μικρά αναγνωστικά προβλήματα	52
<hr/>	
Όλγα Σελλά, Κλαούντια Ρούς. Ή δική μου έλεύθερη γερμανική νεολαία	59
Χρήστος Ρουμελιωτάκης, Νίκος Άντωνάτος. Λελυπημένος Αὐλός	60
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Γιά τήν κριτική τής κουλτούρας	62
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	64

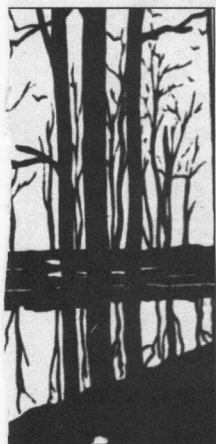
Έξώφυλλο: Φρίντριχσον Κούρτ Γιάνοβιτς, *Τά ταξίδια μου*,
Φύλλο ΙΙΙ, 1981

Κόμμα Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς

Γιὰ τό Κόμμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, τοῦ ὁποίου τό 1ο συνέδριο ὁργανώθηκε στήν Ἀθήνα μέ τήν ὁργανωτική εὐθύνη τοῦ ΣΥΝ στίς 28-29-30 Ὀκτωβρίου καί τή συμμετοχή 25 εὐρωπαϊκῶν ἀριστερῶν κομμάτων δέν μπορούμε παρά νά χαροῦμε, ὅλοι οἱ ἀριστεροί. Εἶναι πρώτη φορά, μετά ἀπό πολλά, πάρα πολλά χρόνια, πού εὐρωπαϊκές ἀριστερές πολιτικές δυνάμεις παίρνουν τόν σκολιό κι ἀνηφορικό δρόμο νά συνεργασθοῦν, νά προβάλλουν κοινούς πολιτικούς καί κοινωνικούς στόχους, ἕνα κοινό ὄραμα. Μιά καινούργια Διεθνῆς, ἀνέκδοτη; Ἴσως. Ὅταν στό τέλος τῶν ἐργασιῶν ἀκούστηκε (καί τραγουδήθηκε) ὁ παλαιός καί πάντα νέος ὕμνος τῆς Διεθνοῦς (τόσο ἄγνωστος στά καθ' ἡμᾶς) οἱ ἱστορικοί συνειρμοί ἦταν ἀναπόφευκτοι: «᾽ὦ νάτη μᾶς προσμένει στόν κόσμον ἢ Διεθνῆς», τραγουδισμένη σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές γλῶσσες —κι ἄς λείπουν ἀκόμη μερικές. Τό πρῶτο βῆμα ἔγινε, εἶναι σημαντικό, κι ἄς μήν συγκεντρώνουν ἀκόμη αὐτά τά 25 εὐρωπαϊκά ἀριστερά κόμματα παρά ἕνα μικρό τμήμα τῶν ἐργαζομένων τῆς Εὐρώπης, τῶν ἀνέργων, τῶν ἀγροτῶν, τῶν ὑπαλλήλων, τῶν συνταξιούχων κι ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν στρωμάτων πρός τά ὁποῖα ἡ κάθε ἀριστερά ἀπευθύνεται. Ἡ κατάκτηση αὐτοῦ τοῦ εὐρύτατου ἀκροατηρίου εἶναι ὁ στόχος καί ταυτόχρονα τό μέσον γιά νά πραγματοποιηθοῦν τά ὄραματα τοῦ Κόμματος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς.

Τό Κόμμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς ἔταξε ὡς κύριους στόχους τήν πάλη κατά τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, τήν εἰρήνη, τό κοινωνικό κράτος, τό δικαίωμα στήν ὑγεία, τή μόρφωση, τήν ἀσφάλιση, τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, τήν ἐνδυνάμωση δημοσίων ὑπηρεσιῶν κ.λπ. (βλέπε τή Διακήρυξη τῶν Ἀθηνῶν, Αὐγή, 1 Νοεμ. 2005). Στόχοι, σίγουρα ἐπίκαιροι, ἀναγκαῖοι, ἐπείγοντες. Καί μιά καί μιλάμε γιά μιά Εὐρωπαϊκή Διεθνή τοῦ μέλλοντός μας εἶναι βέβαιο ὅτι τά προγράμματα τῶν παλαιῶν, τῶν ἱστορικῶν Διεθνῶν δέν προσφέρονται γιά «ξεπατίκιμα». Ἀλλάξαν οἱ καιροί, τά προβλήματα καί οἱ προβληματισμοί. Κι ὕστερα πολλοί ἀπό τούς παλαιούς στόχους ἀποδείχθηκαν οὐτοπικοί κι ἀκατάλληλοι γιά τίς σημερινές πολιτικές εὐαισθησίες. Θά ἦταν δογματικός ἀναχρονισμός ἢ ἐπικαιροποίησή τους. Εἶναι μιά πολύτιμη πείρα κι αὐτό. Ὅστόσο ὑπάρχει «κάτι» ἀπ' τίς παλαιές Διεθνεῖς πού δέν ἔχει ἐκπέσει. Ὁ σοσιαλισμός. Τό πρωταρχικό αὐτό ὄραμα καί στόχος ὅλων τῶν σοσιαλιστῶν παραμένει ἐπίκαιρο. Εἶναι ὁ στόχος πού πρέπει νά αἰμοδοτεῖ ὅλους

τούς ἐπί μέρους σημερινούς στόχους, εἶναι αὐτός πού δίνει νόημα στό αἴτημα, πού ἀνακύπτει ἀπ' ὄλους τούς πόρους, τούς ἀγῶνες καί τίς ἀντιφάσεις τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν: ὅτι δηλαδή ἕνας ἄλλος κόσμος εἶναι ἐφικτός.

Ἡ προοπτική, ταυτόχρονα τοῦ Κοινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κόμματος ἐγγράφεται στόν ὀρίζοντα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης. Ἄν τό «Σύνταγμα» πού προτάθηκε ἐξεμέτρησε τό ζῆν αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ προοπτική καί ἡ ἀνάγκη γιά τήν εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση δέν εἶναι μέλημα τῶν ἀριστερῶν. Ἀφοῦ τά Ο-ΧΙ στό «Σύνταγμα» τῶν δημοψηφισμάτων Γαλλίας καί Ὁλλανδίας ἔστειλαν στούς σκουπιδοτενεκέδες τῆς ἱστορίας τό μοντέλο νεοφιλελεύθερης ἐνοποίησης, ἡ Εὐρωπαϊκή Ἀριστερά δέν ἔχει ἄλλο δρόμο ἀπό τό νά ἀναδείξει τίς ἀξίες τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν οἰκουμενικότητα τοῦ σοσιαλιστικοῦ σχεδίου. Καί πάνω ἀπ' ὅλα νά τό ἐκπονήσει. Στή βάση αὐτή θά συμβάλει στή δημιουργία μιᾶς νέας πολιτικῆς καί κοινωνικῆς εὐρωπαϊκῆς συνείδησης πού θά ἐνοποιεῖ πολιτικά τούς εὐρωπαϊκούς λαούς καί θά ἐμπνέονται ἀπό τή σοσιαλιστική προοπτική Ὁ στόχος αὐτός, δηλαδή ἡ ἐπικαιρότητα καί ἡ ἐπικαιροποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, δέν εἶναι μόνο σχολιός κι ἀνηφορικός. Εἶναι ἕνα μεγάλο, ἱστορικῆς ἐμβέλειας, δικαύβευμα. Ὁ δρόμος δέν εἶναι εὐθύγραμμος· δέν παίρνουμε ἀμπάριζα ἀπό τό ΚΕΑ καί τραβάμε ντουγγροῦ γιά τό σοσιαλισμό. Στό δρόμο αὐτό τόν πρωταγωνιστικό ρόλο θά ἔχουν οἱ ἐργαζόμενες μάζες τῆς Εὐρώπης, οἱ πνευματικές τῆς δυνάμεις, πολλαπλές κοινωνικές εὐαισθησίες καί ἰδιαιτερότητες. Ὅ,τι πιο δύσκολο δηλαδή νά συνεννωθεῖ καί νά καρποφορήσει. Εἰδάλλως ἡ προοπτική τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν θά εἶναι παρά ἕνα αὐτοαναφορικό κλείσιμο στόν ναρκισσισμό τῆς «καθαρῆς γραμμῆς». Εἶναι «βρόμικο» πράγμα ὁ σοσιαλισμός καί σ' αὐτή τή «βρόμα» πρέπει ὅλοι νά ἀνακατωθοῦμε ἀφήνοντας στούς ἐκ τῶν προτέρων καί γιά πάντα καθαρόαιμους τήν ὠραία εἰκόνα πού τούς δίνει ὁ καθρέφτης τους.

Ἐμπρός τῆς γῆς οἱ ὄχι καί τόσο κολασμένοι!

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Τό τσουνάμι τῆς ἀνάπτυξης θά πνίξει τὴν Μαύρη Ἡπειρο

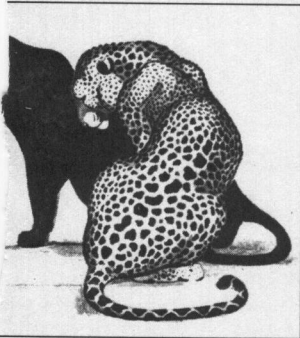
Οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ἔχουν ἐπιβάλει στὰ ἀφρικανικὰ κράτη νά ἐφαρμόσουν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ἐξασφαλίζοντάς τους ἔτσι μιά διαρκή ἀθλιότητα: ἡ υγεία κι ἡ ἐκπαίδευση ἔπαψαν νά εἶναι δωρεάν, τό κράτος ἐγκατέλειψε τὴν παραγωγή ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καί τὴ διανομὴ νεροῦ, οἱ δρόμοι — ὅσοι ὑπάρχουν — δέν συντηροῦνται, τὰ δημόσια μεταφορικά μέσα ἐξαφανίστηκαν, ἀφήνοντας τὴ θέση τους σέ ὀρδές ἰδιωτικῶν σαραβαλιασμένων αὐτοκινήτων.

Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νά σωθεῖ ἡ Μαύρη Ἡπειρος εἶναι, ὅπως λένε οἱ οικονομολόγοι, ἡ «ἀνάπτυξη». Ὅμως μέ τούς σημερινούς ὅρους ἐξαθλίωσης, χρέους καί ἐξάρτησης, αὐτὴ ἡ «ἀνάπτυξη» δέν ἐπιφέρει παρά μόνο τὴ φυσικὴ, ἠθικὴ κι οἰκολογικὴ καταστροφὴ τῆς ἠπείρου. Ζώντας σέ συνθῆκες συνεχῶν ἐλλείψεων καί παντελοῦς ἀνέχειας, οἱ Ἀφρικανοὶ κάνουν ὅ,τι ἀκριβῶς κάνουν καί οἱ φτωχοὶ στὴν Εὐρώπη καί στὴν Ἀμερικὴ: γίνονται ὑπερκαταναλωτικοί. Ἡ ἔλλειψη τοῦ ἀναγκαίου γεννᾷ ἀπληστία γιὰ τό περιττό. Ἴδου μερικά παραδείγματα.

Τὰ τρόφιμα εἶναι συχνὰ ἐπικίνδυνα: τό Ἰνστιτοῦτο Παστέρ τοῦ Καμερούν ἀποφάνθηκε ὅτι 83,5% τῶν εἰσαγόμενων πουλερικῶν εἶναι ἀκατάλληλα πρὸς βρῶσιν. Ὅμως ὁ κόσμος τὰ καταναλώνει γιατί ἡ υγιεινὴ διατροφή εἶναι δευτερεύουσας σημασίας. Τό πρωτεῖον εἶναι ἡ κατανάλωση, κατὰ προτίμηση εἰσαγόμενων προϊόντων πού, ὡς γνωστόν, εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ ντόπια. Τὰ νάιλον ροῦχα καί παπούτσια (πού προέρχονται ἀπὸ δωρεές φιλανθρωπικῶν ὀργανισμῶν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης) πουλιοῦνται καί γίνονται ἀνάρπαστα σέ χῶρες ὅπου ἡ μέση θερμοκρασία ξεπερνάει τοὺς 30°C καί ἡ ὑγρασία τό 80%. Τό πλαστικὸ δέν ἐπιτρέπει στό σῶμα νά ἀναπνέει κανονικά κι ἔτσι πολλαπλασιάζονται τὰ δερματικά νοσήματα.

Τό κινητὸ τηλέφωνο ἔχει γίνει — κι ἐκεῖ — εἶδος πρώτης ἀνάγκης. Κι ὄχι ἀπλῶς τό κινητό, ἀλλὰ τό τελευταῖο μοντέλο, τό πιό σύγχρονο, κατασκευασμένο στὴν Κίνα, ἄρα φτηνό, τόσο φτηνό ὅσο καί μιά κουνουπιέρα πού θά προστατέψει τὰ παιδιά ἀπὸ τὴν ἐλονοσία. Ὅμως, ἡ ἐλονοσία εἶναι μοιραῖο φαινόμενο στὴν Ἀφρικὴ καί δέν μπορεῖ νά πάει κανεὶς κόντρα στὴ μοίρα...

Στὰ παιδιά, βεβαίως, θά χαρίσουμε ἕνα game boy πού θά ἀντέξει τό πολὺ μερικὲς ἐβδομάδες, γιατί κι αὐτό ἔχει κατασκευαστεῖ στὴν Κίνα, ἐπίσης ἀπὸ παιδιά κι ἀπὸ πολὺ φτηνά ὑλικά πού ἀντέχουν ἐλάχιστα (ἴσα-ἴσα γιὰ νά πα-

ράσχουν τήν αὐταπάτη τῆς ιδιοκτησίας ἀλλά καί τήν ἀνάγκη ἀνανέωσης), ἰδίως στίς συνθῆκες πού χρησιμοποιοῦνται: ζέστη, ὑγρασία, σκόνη... Κι εἶναι προτιμότερο νά ἔχουν τά παιδιά game boy παρά πόσιμο νερό. Κι ἔτσι αὐξάνονται οἱ ἀμοιβαδῶσεις καί οἱ γαστρεντερίτιδες.

Στούς δρόμους, οἱ γιγαντιαῖες διαφημίσεις ἔχουν ἀντικαταστήσει τά πανώ πληροφόρησης γιά τήν πρόληψη τῶν ἀσθενειῶν. Λίγοι ἄνθρωποι γνωρίζουν ἀκόμη τίς αἰτίες καί τούς φορεῖς τῶν βασικῶν ἀσθενειῶν πού, λόγω περικοπῶν τῶν κρατικῶν δαπανῶν, ἔπαιψαν νά διδάσκονται στά σχολεῖα. Ἡ ἐλπίδα ζωῆς μειώνεται χρόνο μέ τό χρόνο, ὄχι τόσο λόγω τοῦ ἔητζ, ὅπως λένε οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί, ἀλλά κατ' οὐσίαν διότι τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει πρόσβαση στήν ἰατρική μέριμνα.

Ἐδῶ καί 10 χρόνια οἱ μισθοί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων δέν ἔχουν αὐξηθεῖ. Προηγουμένως, εἶχαν διαιρεθεῖ διά τοῦ δύο, μετά τήν ὑποτίμηση τοῦ φράγκου τῆς γαλλόφωνης Ἀφρικῆς (1994). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι στά νοσοκομεῖα ἡ κατάσταση εἶναι μακάβρια: στό Κογκό Μπραζαβίλ (πρώην γαλλικό Κογκό), ἡ καισαρική τιμᾶται 45 εὐρώ, πληρωτέα στό νοσοκομεῖο. Στή συνέχεια, κι ἐνῶσω ἡ ἐτοιμόγεννη γυναίκα εἶναι στό χειρουργεῖο, ὁ γυναικολόγος, ὁ ἀναισθησιολόγος, οἱ νοσοκόμες, ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον, πηγαίνουν στόν ἄντρα της καί τοῦ ζητᾶνε ἐπιπλέον χρήματα. Τό συνολικό κόστος τῆς καισαρικῆς ἀνέρχεται ἔτσι στά 300 εὐρώ. Μιά γυναίκα στίς 100 πεθαίνει στή γέννα.

Ἡ ἰατρική εἶναι ἀνύπαρκτη, τά μηχανήματα ξεχαρβαλωμένα κι οἱ γιατροί φεύγουν στό ἐξωτερικό. Ἡ ἀσθένεια κι ἡ ἀντιμετώπισή της ἐπαφίονται πλέον στό πεπρωμένο — στήν καλύτερη περίπτωση. Στή χειρότερη, ἀνατίθενται σέ διάφορους γκουρού καί σέ σέκτες, κυρίως βορειοαμερικανικῆς προέλευσης.

Καταχρεωμένοι στούς τοκογλύφους, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐγκαταλείψει κάθε ἔννοια ἠθικῆς. Τά σχολεῖα ἔχουν ἔλλειψη δασκάλων (οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί ἔχουν ἐπιβάλει μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων). Ἡ μισθωτή ἐργασία δέν ἀποφέρει τά πρὸς τό ζῆν καί ἄρα ἀπαξιώνεται σέ σύγκριση μέ τίς κομπίνες καί τό παράνομο ἐμπόριο πού ἐπιτρέπουν στούς διάφορους ἀλῆτες (ἀλῆτες τῆς γειτονιάς ἢ τοῦ ἐπίσημου κράτους) νά βγάλουν λεφτά, δηλαδή νά καταναλώνουν. Κάθε δραστηριότητα πού δέν ἐπιτρέπει τόν πλουτισμό θεωρεῖται κατ' ἐπέκταση «ἀντιπαραγωγική», πρώτη καί καλύτερη αὐτή τοῦ κακοπληρωμένου δασκάλου πού δέν παράγει, στήν καλύτερη περίπτωση, παρά μόνο συνειδητοποιημένα ἄτομα... Οἱ «μάγκες» γίνονται ἀντι-

κείμενο θαυμασμοῦ γιατί «ἔχουν πιάσει τήν καλή» καί τρέχουν σάν παλαβοί μέ τά ὀλοκαίνουργια τζίπ τους τῶν 100.000 εὐρώ πού ἀγόρασαν μέ λεφτά πού ἐκλεψαν ἀπό τό κράτος. Αὐτοί ἔχουν τό δικαίωμα νά καταναλώνουν, νά καταστρέφουν, νά σπαταλοῦν, νά φθείρουν, νά διαφθείρουν. Οἱ ὑπόλοιποι ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά τούς θαυμάζουν.

Ὁ μόνος σκοπός τῆς ζωῆς εἶναι ἡ κατανάλωση: ἐφήμερα πλαστικά παιχνίδια, μικροαντικείμενα πού ἐξαθλιωμένοι μετανάστες πουλᾶνε στά φανάρια τῶν δρόμων, κομπιούτερ καί τηλέφωνα φτιαγμένα ἀνεξέλεγκτα μέ συστατικά πού μολύνουν τό περιβάλλον, χημικά καλλυντικά γιά ν' ἀσπρίσει τό δέρμα (!), τρόφιμα τεχνητά διατηρημένα πέραν τῆς ἡμερομηνίας λήξης τους. Προϊόντα πού θά πεταχτοῦν μετά ἀπό μερικές μέρες στό δρόμο, ὅπου κάποιιο ὀδοκαθαριστής θά τά μαζέψουν γιά νά τά ρίξουν στό κοντινότερο ποτάμι (τό νερό τά ξεπλένει ὅλα). Προϊόντα πού μολύνουν τό περιβάλλον, κατασκευασμένα ἀπό ἐργοστάσια χωρίς τόν παραμικρό ἔλεγχο, χωρίς νόρμες, χωρίς ἐνδείξεις τῆς σύστασής τους. Προϊόντα πού θά μολύνουν ἐπί 200 χρόνια, ἐνῶ χρησίμευσαν μία μέρα ἤ, τό πολύ, 2 μῆνες.

Ἡ κατανάλωση ὑποβοηθᾶ ἐπίσης καί τή διάδοση τῆς ἐλονοσίας: οἱ μικρές μαῦρες πλαστικές σακοῦλες πού συνοδεύουν δωρεάν τήν κάθε ἀγορά καταλήγουν, ὅπως εἶναι φυσικό, στό δρόμο, στό χωράφι, στή φύση. Τό ἀδιάβροχο στρώμα πού σχηματίζουν διατηρεῖ ἐπί πολλές μέρες τά νερά τῆς βροχῆς, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τόν ἄνετο πολλαπλασιασμό τῶν κουνουπιῶν μπροστά στά σπίτια. Ὅσο γιά τά ζῶα καί τά πουλερικά, καταπίνουν τίς σακοῦλες καί ψοφᾶνε ἀπό ἀσφυξία.

Ἡ κατανάλωση ὅμως ἐπιφέρει αὐξηση τοῦ ΑΕΠ, ἄρα εἶναι συνώνυμη τῆς «ἀνάπτυξης» πού θά συμβάλλει στήν καταπολέμηση τῆς φτώχειας. Οἱ πολυεθνικές ἐταιρεῖες καί τό χρηματιστικό κεφάλαιο τρίβουν τά χέρια τους. Μήπως ἦρθε ὁ καιρός νά χρησιμοποιήσουμε ἄλλους οἰκονομικούς δείκτες πού νά λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τίς καταστροφές πού προκαλεῖ ἡ λαίλαπα τῆς «ἀνάπτυξης»; Μήπως πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ δημόσιες δαπάνες ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀντιπαραγωγικές, ἀλλά συμβάλλουν καθοριστικά στήν κοινωνική συνοχή καί στή μείωση τῶν ἀνισοτήτων; Μήπως ὁ καπιταλισμός δέν εἶναι μονόδρομος;

Νίκος Προκόβας

Ὁ τίτλος καί τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι τῆς Isabelle Likouka, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν κατάργηση τοῦ χρέους τῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου –CADTM– στήν Μπραζαβίλ τοῦ Κογκό.

«Ἀντι-ρουμελιώτικα»

Ἦξι βέβαια ἐναντίον τῶν γενναίων καί λιτῶν Ρουμελιωτῶν. Ἀλλά νά, δέν ἤξερα τί ἐστί Ἀνδρέας Ρουμελιώτης καθ' ὅτι ποτέ δέν εἶχα ὑπάρξει φανατική ἀναγνώστρια τῆς καθημερινῆς στήλης του στήν Ἐλευθεροτυπία, ἔσπευσα, ὅμως, νά μάθω ὅταν διατρέχοντας τήν ἐφημερίδα κατά τή διάρκεια μιᾶς ὀλόκληρης ἐβδομάδας τοῦ Ὀκτώβρη τόν εἶδα νά δημοσιεύει ἄρθρα σέ συνέχειες μέ ἐκκεντρικούς πλήν χυδαίους τίτλους. Τό σενάριο τῆς «Ρουμελιωτιάδας» ἔχει ὡς ἐξῆς: Ὑπάρχει «μιά ταχύτατα ἀναπτυσσόμενη κατηγορία νεαρῶν κοριτσιῶν τοῦ λάιφ στάιλ, τά ὁποῖα, ἐνίοτε μέ τή συγκατάθεση τῆς μαμᾶς τους, εἰσβάλλουν σάν ἀκρίδες ἀπ' τήν ἐπαρχία καί τίς φτωχογειτονιές στήν καρδιά τοῦ ἄστεως, στά στέκια τῶν «ῥαίων, πλουσίων καί διασήμων»» (11/10/2005) παραπλανώντας καί τρώγοντας τά λεφτά τῶν τελευταίων (μπορεῖ νά ἀκούγεται ἀλλά δέν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ταξικῆς πάλης), οἱ ὁποῖοι ἀργά ἀποκτοῦν τή στερνή γνώση «ὅτι μέ τά μισά λεφτά πού ξόδεψ[αν] θά μπορούσ[αν] νά πληρώ[σουν] καί νά ἔχ[ουν] στό φτωχικό [τους] τρεῖς πεντάμορφες 20χρονες ἀλφαιασμένες δίμετρες ἀπ' τό Μπέλτσε τῆς Μολδαβίας (πού ἔχει τά ὠραιότερα κορίτσια τοῦ κόσμου). Γλυκές, τρυφερές, καλοκάγαθες, γεννημένες ἐρωμένες πού θά δείχνουν τήν εὐγνωμοσύνη τους γιά τό πόσο καλός καί γενναιόδωρος ἦσουν (ἐσύ καί οἱ φίλοι σου) μαζί τους» (11/10/2005). Ἐνῶ σ' ὄλο αὐτό τό πλαίσιο ὑπάρχουν —ἀλίμονο— καί «γυναῖκες ὑπέροχες, ἀξιοπρεπεῖς, μητέρες καί ἐρωμένες, πού ὑπεραμώνονται τῶν ἐστιῶν τους (καί τῶν παλιμπαιδιζόντων συζύγων τους) στό τσουνάμι τῶν ἐπιθέσεων πού δέχονται ἀπ' αὐτά τά νοσηρά προβληματικά νυμφίδια, τίς ψυχοχαράδρες - ἀντροχωρίστρες» (13/10/2005).

Τό παραπάνω «χαριτωμένα εὐθυμο» σενάριο κατάλαβα ὅτι σέ διάφορες παραλλαγές ἐπαναλαμβάνεται τακτικά στή στήλη αὐτή μέ τά χρονογραφήματα-παρακαταθήκες γιά τούς ἱστορικούς τοῦ μέλλοντος. Πραγματικά, φαντάζομαι ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας πραγματικά λόγος νά ἀσχοληθεῖ κανεῖς περαιτέρω μέ τόν περί οὗ ὁ λόγος ἀρθρογράφος, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῶν ἄλλων πρὸς ἐπίρρωση τῶν παραπάνω δηλώνει: «νιώθω ἀριστερός - κι ὅ,τι νιώθει ὁ καθένας εἶναι. Ψυχολογικά εἶμαι μέ τούς ἀδύναμους, μέ τούς ἀδικημένους, τούς ἀνίσχυρους. Μέ τίς μειοψηφίες καί τίς ἰδιαιτερότητες» (17/10/2005).

Ἐκεῖνο πού ἔχει ἀξία νά δεῖ κανεῖς εἶναι ἡ στάση τῆς Ἐλευθεροτυπίας ἀπέναντι σέ μιά στήλη πού μέ ἀπώτερο στόχο τή διασκέδαση τοῦ ἀναγνώ-

στικῶ κοινῶ, κάνει τέτοια ἀπροκάλυπτη χρήση σεξιστικῶ λόγου σέ καθημερινή βάση. Δέν ταυτίζω τήν Ἐλευθεροτυπία μέ τό «Ράδιο Ε» ἢ τουλάχιστον ὄχι περισσότερο ἀπ' ὅσο τήν ταυτίζω μέ τόν καθ' ὅλα ἐξαιρετικό «Ἴο». Δέν ξέρω τί ἀναγνωσιμότητα ἔχει ἡ συγκεκριμένη στήλη, ὡστόσο ἡ Ἐλευθεροτυπία οὔτε περιθωριακό ἔντυπο ἀκραίων ἀντιλήψεων εἶναι, οὔτε ἐντάσσεται στήν κατηγορία τῶν ἐντύπων ἐκείνων πού στεγάζουν θεωρίες ἀνδρῶν μάτσο, παραδομένων στήν ἀσυλία τοῦ φαλλικῶ φολκλόρ πού τούς ἐξασφαλίζει ἡ πάντα ἀνδροκεντρική κοινωνία μας.

Ἀντιθέτως, πρόκειται γιά μιά ἐφημερίδα πού πάντοτε εἶχε τήν καλή διάθεση νά δίνει στέγη καί φωνή σέ ἀρθρογράφους καί ἀπόψεις πού ἐμφοροῦνταν ἀπό τήν ἐναλλακτική καί ριζοσπαστική σκέψη. Ἄλλωστε, καί στό παρελθόν ὅταν ὁ εὐθυμογράφος τῆς «Μαύρης Τρύπας» μέ τά ρατσιστικῶ περιεχομένου ἀνέκδοτά του ξεπέρασε τά ἐσκαμμένα καί τά ὄρια τοῦ εὐσυνείδητου χιούμορ (ἂν ὑπάρχει κάτι τέτοιο), φρόντισε νά δώσει τέλος στή συνεργασία. Ὑπάρχουν, ὅμως, πολλές ὁμοιότητες στόν τρόπο πού ὁ τέως καί ὁ νῦν ἀρθρογράφος τῆς λειτουργοῦν μέ ὄπλο τήν ἐλευθερία πού τούς ἐξασφαλίζει, ἔστω καί ἕνας κακῶς ἐννοούμενος, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα χιουμοριστικός λόγος.

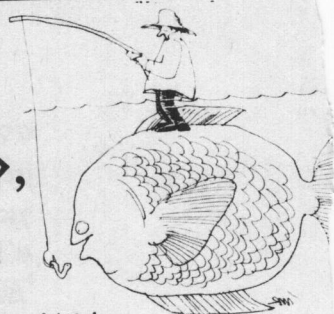
Προφανῶς, καί δέν διαφωνεῖ κανείς, τό χιουμοριστικό κείμενο λίγο ἕως πολύ στόχο ἔχει νά προσβάλλει καί νά ἐνοχλήσει. Πάντοτε, ἄλλωστε, συνιστοῦσε ἕνα ἀπό τά λίγα, θά μπορούσε νά πεῖ κανείς «σαρκιστικά-κριτικά» ὄπλα ἀπέναντι σέ ἐξουσίες, συμβάσεις, καθωσπρεπισμούς καί ὑποκρισία. Ὅμως, ἡ πλάκα οὔτε οὐδέτερη εἶναι ποτέ οὔτε ἀθώα. Διαμορφώνει κουλτούρα, συνειδήσεις, κατηγοριοποιεῖ καί ἀναπαράγει στερεότυπα. Τό θέμα τῶν ὀρίων καί τῆς χρήσης εἶναι πολύ μεγάλη κουβέντα πού ἄπτεται καί τοῦ ζητήματος ποιός βρίσκεται στό στόχαστρο. Τό νά ἐπιλέγεις νά καλαμπουρίζεις μέ στόχο τίς γυναῖκες, κρατώντας γιά τόν ἑαυτό σου τό ρόλο τοῦ κυρίαρχου, ἀλλά πάντα ἀσυμβίβαστου ἀρσενικῶ εἶναι ὁ εὐκολός καί πλέον ἀνώδυνος τρόπος. Ἄλλωστε, κατά πᾶσα πιθανότητα, ἡ Ἐλευθεροτυπία δέν θά δεχόταν ξανά στίς σελίδες τῆς χοντροκομμένα σκώμματα μέ Ἀλβανούς καί Ἑβραίους. Ἡ πιο ἀκραία περίπτωση τοῦ Θέμου Ἀναστασιάδη εἶχε δημιουργήσει μιά εὐρεία καί γενικευμένη δυσφορία στό ἀναγνωστικό κοινό τῆς ἐφημερίδας, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε. Ἀκόμα, ὅμως καί ἂν ἡ φεμινιστική παιδεία δέν εἶναι τό ἀτού μας, κάποια στιγμή πρέπει νά ἀρχίσουμε νά παίρνομε θέση καί ἐμεῖς καί ἡ Ἐλευθεροτυπία.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Hubert Sauper, «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Δαρβίνου», ντοκυμαντέρ, Γαλλία-Αὐστρία-Βέλγιο, 2004

Τίς περασμένες εβδομάδες προβαλλόταν σέ κινηματογραφικές αἴθουσες τῆς Ἀθήνας τό πολυβραβευμένο ντοκυμαντέρ τοῦ Ἰμπέρ Σοπέρ «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Δαρβίνου». Πρόκειται γιά τήν κατάσταση πού ἔχει δημιουργηθεῖ στή λίμνη Βικτώρια τῆς Ἀφρικῆς —στήν πλευρά τῆς Τανζανίας— ἀπό τήν ἐκτροφή ἐνός εἴδους πέρκας ἡ ὁποία ἔχει καταφάει ὅ,τι ὑπῆρχε στή λίμνη μέ ἀποτέλεσμα νά ἀπειλεῖται ὁλόκληρο τό οἰκοσύστημα τῆς περιοχῆς. Ἡ λίμνη Βικτώρια, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ μεγαλύτερη στήν Ἀφρική καί ἡ δεύτερη στόν κόσμο. Μοιράζεται σέ τρεῖς χῶρες: τό βόρειο κομμάτι τῆς στήν Οὐγκάντα, τό νότιο στήν Τανζανία καί τό βορειοανατολικό στήν Κένυα. Τό μεγαλύτερο κομμάτι τῆς λίμνης βρίσκεται στήν βόρεια Τανζανία.

Μέ ἐπίκεντρο, λοιπόν, τήν τανζανιακή πλευρά τῆς λίμνης καί συγκεκριμένα τήν πόλη Μουάντζα —τή δεύτερη μεγαλύτερη πόλη τῆς Τανζανίας— ὁ Ἰμπέρ Σοπέρ κινηματογραφεῖ τά δεινά πού ἔχουν προκύψει στήν περιοχή. Ὡς ἀφορμή γιά τήν ἱστορία του βρίσκει, ὅπως ἀναφέρθηκε, αὐτό τό σαρκοβόρο εἶδος ψαριοῦ, τῆς πέρκας τοῦ Νείλου, ἡ ὁποία κάποια στιγμή γύρω στό '60 ρίχτηκε στά νερά τῆς λίμνης ἐξαφανίζοντας ὅ,τι ὑπῆρχε ἐκεῖ —περίπου διακόσια κατεγεγραμμένα εἶδη. Ἐγινε τεραστίων διαστάσεων τρώγωντας ἀκόμα καί τούς γόνους τῆς. Στήν περιοχή γύρω ἀπό τή λίμνη ἀναπτύχθηκε μιά μεγάλη βιομηχανία ἐπεξεργασίας τῆς πέρκας. Τό ψάρι αὐτό, πού μπορεῖ νά φτάσει καί τά 200 κιλά, φιλετάρεται καί τά φιλέτα αὐτά, ἀφοῦ καταψύχονται, ἐξάγονται παντοῦ· ἰδιαίτερα στήν Εὐρώπη, τήν Ἰαπωνία καί τήν Αὐστραλία.

Τό θέμα ὅμως τοῦ δραματοποιημένου ντοκυμαντέρ ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα τῆς οἰκολογικῆς ἀνισοροπίας στήν περιοχή γιά νά πάει παραπέρα, στό κρίσιμο ζήτημα τῆς ἀπειλῆς πού προκαλεῖται ἀπό τήν παγκοσμιοποίηση τοῦ ἀφρικανικοῦ ἐμπορίου. Γράφει ὁ Σοπέρ σχολιάζοντας τά τῆς ταινίας του: «Εἶναι, γιά παράδειγμα, ἀπίστευτο ὅτι ὅπουδήποτε ἀνακαλύπτονται φυσικοί πόροι πρὸς ἐκμετάλλευση, οἱ ντόπιοι πεθαίνουν ἐξαθλιωμένοι, οἱ γιοί τους γίνονται στρατιῶτες καί οἱ κόρες τους ὑπηρέτριες ἢ πόρνες. Μέ ἀρρωσταίνει ν' ἀκούω καί νά βλέπω τίς ἴδιες ἱστορίες νά ἐπαναλαμβάνονται ξανά καί ξανά. Μετά ἀπό ἑκατοντάδες χρόνια δουλείας καί ἀποικιοποίησης τῆς Ἀφρικῆς, ἡ παγκοσμιοποίηση τῆς ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς εἶναι ἡ τρίτη καί χειρότερη ταπείνωση τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς ἡπείρου. Ἡ ὑπεροψία τῶν πλουσίων χωρῶν ἔναντι τοῦ τρίτου κόσμου (δηλαδή τά τρία τέταρτα τῆς ἀνθρω-

πότητας) ἐγκυμονεῖ ἀνυπολόγιστης σημασίας μελλοντικούς κινδύνους. Τά ἄτομα πού συμμετέχουν σ' αὐτό τό ἀδηφάγο καί καταστροφικό σύστημα δέν ἔχουν ἄσχημα πρόσωπα οὔτε —οἱ περισσότεροι— κακές προθέσεις. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι περιλαμβάνουν ἐσᾶς κι ἐμένα. Μερικοί ἀπό ἐμᾶς “κάνουμε ἀπλῶς τή δουλειά μας” (γιά παράδειγμα ὀδηγοῦμε ἕνα τζάμπο ἀπό τό Α στο Β σημεῖο μεταφέροντας ναπάλμ), ἄλλοι δέν θέλουν νά ξέρουν, ἄλλοι ἀπλῶς ἀγωνίζονται γιά τήν ἐπιβίωση [...] Ὁ Σεργκεῖ, ὁ Ντιμόντ, ὁ Ραφαέλ, ἡ Ἐλίζα: πραγματικοί ἄνθρωποι πού ὑπέροχα ἀναπαριστοῦν τήν πολυπλοκότητα τοῦ συστήματος, καί γιά μένα, τό πραγματικό αἶνιγμα. [...] Θά μπορούσα νά κάνω τήν ἴδια ταινία στή Σιέρα Λεόνε, μόνο πού τότε τό ψάρι θά ἦταν τά διαμάντια, στήν Ὀνδούρα πού θά ἦταν οἱ μπανάνες καί στή Λιβύη τό ἀργό πετρέλαιο».

Συζήτηση δημιουργήθηκε γύρω ἀπ' αὐτό τό ντοκυμαντέρ — ἴσως ὅμως ὄχι τόση ὄση θά χρειαζόταν. Γιά νά περιγραφεῖ ἡ ἀθλιότητα, ἡ ἀνέχεια, ἡ πείνα, ἡ φτώχεια, ἡ ἐξαθλίωση τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν γύρω ἀπό τή Βικτώρια ἀλλά καί ὀλόκληρης τῆς Ἀφρικῆς χρησιμοποιεῖται τό ἰδεολογικό σχῆμα —ἀπ' ἀφορμή τῆς σαρκόβουρου πέρκας— «τό μεγάλο ψάρι τρώει τό μικρό». Ἀπλοϊκῆς σύλληψης σχῆμα ὅμως καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐξηγητικό μοντέλο πού δέν φτάνει νά ἐξηγήσει γιατί, ἰδιαίτερα τίς τελευταῖες δεκαετίες, ἡ Μαύρη Ἡπειρος πνίγεται ἀπό τό τσουνάμι τῆς ἀνάπτυξης, ὅπως πολύ εὔστοχα ἀναφέρει ὁ Ν. Προκόβας σέ ἄρθρο του πίο πρίν (σελ. 7).

Ἡ πέρκα καί ἡ ἀφανιστική της ιδιότητα χρησιμοποιεῖται ἀλληγορικά, στήν ταινία αὐτή, γιά νά δηλώσει τήν ὀλέθρια κατάσταση στήν ὁποία περιπίπτουν οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν χωρῶν. Δέν εἶναι ὁ ρῶσος πιλότος ὅμως πού δημιουργεῖ τό πρόβλημα ἢ ὁ ντόπιος πού προσπαθεῖ νά βγάλει λεφτά ἀπό τό ἐμπόριο ὄπλων, οὔτε ἡ ἀφρικανή πόρνη πού πηγαίνει μέ τούς κακούς λευκούς —δυτικούς ἢ ἀνατολικούς, οὔτε ὁ νυχτοφύλακας τοῦ κέντρου ἀλιευτικῶν ἐρευνῶν πού εὔχεται νά γίνει πόλεμος γιά νά ξεφύγει ἀπ' τή μίζερια, οὔτε τά παιδιά πού «φτιάχνονται» μέ ναρκοτική οὐσία, οὔτε ὅσοι τρέφονται ἀπό τά ἀπομεινάρια τοῦ ψαριοῦ πού μέσ στή ζέστη καί τήν ὑγρασία ἀποσυντίθενται καί καταναλώνονται σχεδόν σάπια. Οὔτε κἀν οἱ Δυτικοί, ἐμεῖς δηλαδή, πού τρῶμε τά φιλέτα πέρκας καί δέν σκεφτόμαστε ὡς ἄκαρδοι τί βρίσκεται πίσω ἀπ' τό ψάρι πού καταναλώνουμε.

Ἡ ταινία πιστεύω ὅτι τελικά συσκοτίζει τό πρόβλημα τῆς ἀφρικανικῆς ἐξαθλίωσης. Συσκοτίζει γιατί, ἂν καί ξεκινᾷ μέ πρόθεση νά καταδικάσει τήν κατίσχυση τοῦ καπιταλισμοῦ καί νά ἀφυπνίσει τίς δικές μας ἐπαναπαυμένες συνειδήσεις

(φαντάζομαι δέν ἀπευθύνεται στους ψαράδες τῆς Μουάντζα. Ποῦ ἄραγε νά δοῦν τό φιλμ;...), ἐπικεντρώνει, ἐν τέλει, σ' ἓνα σχῆμα «φτωχές χώρες-πλούσιες χῶρες» πού, ὅπως ἔδειξε ὁ Σάρλ Μπετελέμ («Διεθνεῖς σχέσεις καί ταξικές σχέσεις», 'Ο Πολίτης, τχ. 9, 1977, σελ. 61-68), «ὁ ἰδεολογικός χαρακτήρας τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς [...] ὑπαινίσσεται ὅτι αὐτή εἶναι κατά κάποιον τρόπο "φυσιολογική"».

Μέ ἄλλα λόγια, ὅταν γίνεται λόγος γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν φτωχῶν χωρῶν ἀπό τίς πλούσιες ἀναβιώνει τό ἰδεολογικό ζευγος πού ὁ ἱστορικός ὕλισμός ἔχει ἀποβάλλει ἀπό τό δικό του ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο, λέει ὁ Μπετελέμ, δηλαδή ἀναβιώνει τό ζευγος «πλούσιοι-φτωχοί». Ὁ ἐκμεταλλευτής, λοιπόν, δέν μπορεῖ νά εἶναι ὁ ρῶσος πιλότος, πού μᾶς ἔδειξε ἡ ταινία, γιατί αὐτός εἶναι ὁ «προλετάριος» στή χώρα του, οὔτε ἡ ἐκμετάλλευση συμβαίνει καί ἀπό τούς προλετάριους τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν ἐναντίον τῶν προλεταρίων τῶν χωρῶν μέ ἀσθενή ἀνάπτυξη.

Καί τελικά τί προτείνεται; Ποιά ἡ προέκταση τῆς σκέψης τοῦ σκηνοθέτη; Ἀπλῶς περιγράφει τήν καταστροφή, δείχνοντας τήν ἐξαθλίωση τῶν Τανζανῶν ἀπό ὄλους ἐμᾶς; Τί βρίσκεται παρακάτω; Ὁ Σοπέρ, ὅπως καί τόσα ἄλλα ἑκατομμύρια, ὅπως καί πολλοί θεσμικοί τῶν «ἀναπτυγμένων» κρατῶν θά ὑποστήριζαν, εἶναι βέβαιο, κινήσεις ἀνθρωπιστικοῦ περιεχομένου —νά, ἓνας ἄλλος σημαντικός ἰδεολογικός πόλος τῆς ταινίας: ὁ ἀνθρωπισμός. Ἄν, λοιπόν, οἱ ἰμπεριαλιστικές χῶρες, ἀναφέρομαι πάλι στόν Μπετελέμ, παρέχουν μιά ὀρισμένη βοήθεια, (ἀνθρωπιστικοῦ, ἄς ποῦμε, περιεχομένου), αὐτή πάει στίς κυρίαρχες τάξεις τῶν φτωχῶν χωρῶν οἱ ὁποῖες σταθεροποιοῦν τήν κυριαρχία τους· δημιουργεῖται δηλαδή ἡ ἴδια κατάσταση ἐξάρτησης ἀπό τήν ἀναπαραγωγή τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων.

Συνεχίζοντας νά μιλάμε γιά τίς φτωχές χῶρες τῆς Ἀφρικῆς πού ὑφίστανται τήν ἐκμετάλλευση, ὅπως καί γιά καταστάσεις ἐξάρτησης, ἐξάρτηση πού συνεχίζεται χρόνια πολλά, μόνο πού παίρνει διαφορετικές μορφές —π.χ. γίνεται «ἀνάπτυξη», κατά τό νεοφιλελεύθερο μοντέλο ἢ γίνεται κινήσεις ἀνθρωπιστικοῦ περιεχομένου—τότε ξεχνιέται τό βασικό, κατά τήν ἀποψή μου, ὅτι δηλαδή οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αὐτῶν θά πρέπει μέσῳ μιᾶς διαδικασίας αὐτοσυνειδησίας νά ἀποτινάξουν τό ἄχθος τῶν ἐξαρτήσεων καί τῶν ἐκμεταλλευτικῶν σχέσεων μέ ταξικές συγχρούσεις. Κάτι πού ἄλλιῶς λέγεται καί ἐπανάσταση. Ὁχι ἐπανάσταση ἢ γενικῶς ἀπόρριψη τοῦ δυτικοῦ μοντέλου πού τόσα χρόνια καί μέ κάθε τρόπο ἔχει ἐγκαθιδρυθεῖ ἐκεῖ, ἀλλά ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν δικῶν τους κυρίαρχων τάξεων οἱ ὁποῖες σταθεροποίησαν τήν ἐξουσία τους ἀκόμα καί χάρη —ἄν καί μοιάζει ὀξύμωρο— στίς περίφημες κυβερνητικές ὀργανώσεις ἀνθρωπιστικοῦ τύπου καί στά συνοδευτικά πολιτισμικά προϊόντα τους.

Μαρίνα Κόντη

«Τί νά τά κάνω τά τραγούδια σας εἶναι πολύ ζαχαρωμένα»

Πρίν ἀπό κάποιες μέρες παρακολουθήσαμε στή μικρή ὀθόνη τό Φεστιβάλ Τραγουδιοῦ Θεσσαλονίκης πού ὀργάνωσε ἡ ΕΡΤ μαζί μέ τή ΔΕΘ. Φιλόδοξο ἐγχείρημα πού ἔφερε τίς ὑπογραφές πολλῶν καταξιωμένων συνθετῶν, τραγουδιστῶν καί μανατζαρέων — ὅλοι τους ὑπηρετές, ὅπως λέχθηκε, τοῦ ποιητικοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ. «Θά εἶναι ἡ διοργάνωση ἐπιτυχημένη;» διερωτῶνταν διάφοροι. Τώρα, τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτό, δέν εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω, ὡστόσο κάτι πῆρε τό αὐτί μου: ὀρισμένοι δημοσιογράφοι ἔκαναν λόγο γιά «πρόβα τζενεράλε τῆς Γιουροβίζιον», ἄν καί οἱ διοργανωτές ἀρνοῦνταν μετά βδελυγμίας τό χαρακτηρισμό. Πάντως, στό τέλος, ἡ αἴσθηση ἦταν ὅτι ἡ ΕΡΤ πέτυχε νά ὀλοκληρωθεῖ ὁ διαγωνισμός χωρίς παρατράγουδα. Δέν ἔπεσε τό ρεῦμα, δέν γλίστρησαν οἱ παρουσιαστές, λειτούργησε τό ἀξίόπιστο σύστημα ψηφοφορίας τοῦ κοινοῦ, τό play-back δέν ἔβγαζε μάτι κ.ο.κ. Ὅλα ἔγιναν σεμνά καί ταπεινά. Τήν ἐπομένη, ἡ κριτική ἐπί τοῦ περιεχομένου ἔλαμψε διά τῆς ἀπουσίας της. Κουβέντα γιά τά ἴδια τά τραγούδια καί τούς ἐρμηνευτές. Κάτι «γκρινιάρηδες» κάτι πῆγαν νά ποῦν, ἀλλά, τί τά θές, τό ποιητικό ἑλληνικό τραγούδι εἶχε νικήσει! Τό συμπέρασμα ἔβγαине διά τῆς διολισθήσεως, γιατί οὐδεῖς βγήκε νά πανηγυρίσει...

Μουσικοκριτικός δέν εἶμαι, ἀλλά θά 'θελα νά μοιραστῶ μαζί σας ὅσα ἄκουσαν τά δικά μου αὐτιά, καί ὄχι ὅσα εἶδαν τά μάτια μου, καθότι ἐλάχιστα μέ ἀπασχόλησε τό εἰκαστικό ἀμπαλάζ. Καταρχάς νά διευκρινίσω ὅτι συνειδητά ἐπέλεξα νά ἀκούσω τό διαγωνιστικό μέρος μέ τούς νέους καλλιτέχνες, καί δέν ἔπεσα πάνω του κάνοντας ζάπινγκ, οὔσα πεπεισμένη ὅτι τό νέο αἶμα κάτι νέο θά 'χει νά μᾶς πεῖ, κάτι πού τό κύκλωμα τῶν δισκογραφικῶν ἐταιρειῶν δέν ἀφήνει νά ἀνθήσει. Πέρα ἀπό τό προφανές, ὅτι δηλαδή ἐγώ «πέρα βρέχει», αὐτά πού ἄκουσα δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τό σύνθημα «τό νέο ἑλληνικό τραγούδι πέθανε» — ἢ ἄντε νά χαροπαλεύει. Τό φάλτσο στίς μεγάλες δόξες του. Ἡ ἀντιγραφή μέχρι παρεξηγήσεως: τό πρῶτο βραβεῖο πῆρε ἓνα τραγούδι σέ τσαλιγοπούλειο στυλ, ἀλλά δέν ἦταν τό μόνο πού παρέπεμπε εὐθέως σέ ὅ,τι σχετικά κουλτουριάρικο ἀκούγεται στό ραδιόφωνο ὅλη μέρα. (Καί τό πρόβλημα δέν ἦταν ὅτι τό κοινό ὑπερψήφισε ἓνα λαϊκό ἄσμα, ὅπως εἰπώθηκε, ἀλλά ὅτι αὐτό δέν ἔλεγε καί τίποτα). Ἀπόπειρες νά συνδυαστοῦν διαφορετικά εἶδη (ρόκ μέ ἔντεχνο κ.λπ.) πού κατέληξαν σέ ἀχταρ-

μά. Στίχοι πού μιλοῦν στήν καρδιά: σ' ἀγαπῶ, δέν μ' ἀγαπᾶς, δέν ξέρω ποιός εἶμαι, ποῦ πάω, τί νά κάνω, ποῦ σέ χάνω... Καί στό διαγωνιστικό μέρος πού συμμετεῖχαν καταξιωμένοι καλλιτέχνες, μιά ἀπό τά ἴδια, χωρίς τά φάλτσα. Ἴσως νά εἶμαι πολύ αὐστηρή, καί νά ὑπάρχουν μιά δυό ἐξαιρέσεις, ἀλλά γενικά μετριότης μετριοτήτων.

Οὔτε λόγος νά γίνεται γιά πολιτικό στίχο ἢ κοινωνιολογική ἐμβάθυνση (μέ ἐξαίρεση ἴσως κάποιους ὑπαιγιμούς στό τραγούδι πού πῆρε τό τρίτο βραβεῖο καί μιά ἄχαρη προσπάθεια τοῦ Μαχαιρίτσα). Σχεδόν ὅλα ἔχουν νά κάνουν μέ τόν ἑαυτό μας, ἀλλά ἕναν ἀγνώριστο ἑαυτό μας καί ἐπουδενί αὐτόν πού βλέπουμε κάθε μέρα στόν καθρέφτη. Ἐκτός καί ἂν καθημερινά κάποιοι τό μόνο πού κάνουν εἶναι νά βρίσκουν καί νά χάνουν γκόμενες καί γκόμενους, ὅποτε πάω πάσο. Θά μοῦ πείτε, τώρα τά ἀνακάλυψα ὅλα αὐτά; Καί ὅμως, στό ἐξωτερικό, ἀκόμα καί στήν ἀπολιτικῆ Ἀμερική, πληθαίνουν οἱ καλλιτέχνες πού τραγουδοῦν γιά τούς μετανάστες ἢ τόν πόλεμο, τήν ἐξουσία ἢ τήν ἀντίσταση, καί ἡ φήμη ὀρισμένων ἔχει περάσει πρό πολλοῦ τά σύνορα τῆς πατρίδας τους. (Ὁ πολιτικός στίχος δέν καθιστᾶ αὐτομάτως τά τραγούδια τοῦ γούστου μας, ἀλλά αὐτό εἶναι μιά κουβέντα de gustibus et de coloribus. Ἄσε πού μερικοί παραμένουμε φανατικοί ὀπαδοί τῶν ἐρωτικῶν στίχων, ἀρκεῖ νά μήν εἶναι γλυκανάλατοι). Ἐδῶ, ἡ Ἀριστερά δέν ἔχει παρά νά ἀκούσει τούς νέους καλλιτέχνες γιά νά συνειδητοποιήσει ὅτι δέν μοιράζεται μαζί τους τίς ἴδιες ἀγωνίες. Ἐπίσης, δέν ἔχει παρά νά δεῖ νέο ἑλληνικό κινηματογράφο. Ἐγινε, δέν ἔγινε ἡ διαδήλωση στή Γένοβα, ἕνα καί τό αὐτό. Ἐκτός ἀπό τήν Ἀριστερά, καί τό κίνημα πέρασε καί δέν τούς ἄγγιξε. Ἐτσι καί ἐμεῖς μείναμε μέ τά Θεοδωράκιαμ', Σαββοπουλάκιαμ'...

Ἰουλία Σκουνάκη

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ: Η «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ»

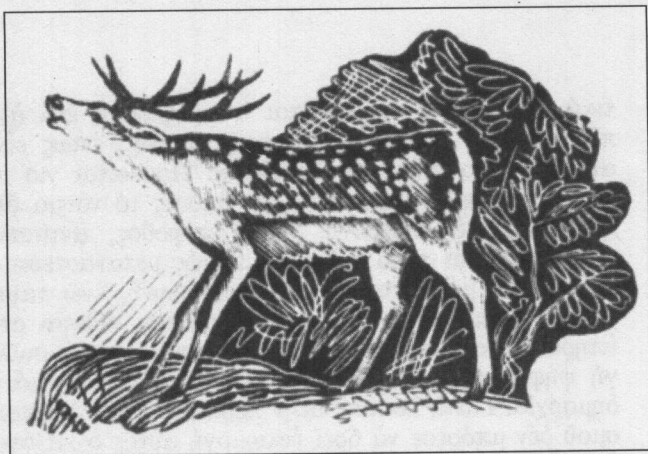
του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Είναι λίγο παράξενο πού ένα, φαινομενικά τουλάχιστον, συνηθισμένο ζήτημα έσωκομματικής διαφωνίας για τήν ανάδειξη του άλφα ή του βήτα προσώπου ως υποψηφίου για τό δήμο τής Αθήνας έχει πάρει τίς διαστάσεις πού έλαβε ή διαφωνία στό Συνασπισμό για τήν υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη ή Τσίπρα (καί προηγουμένως Μπαρτζιώκα). Η θυελλώδης συζήτηση πού ξεκίνησε μέσα στό Συνασπισμό, ή έκταση πού έχει πάρει τό θέμα στά πρωτοσέλιδα τών μεγάλων εφημερίδων (καί τό ένδιαφέρον πού προκαλεί), ή ανάμειξη καί τό βέτο τής Πολιτικής Γραμματείας (καί προσεχώς ίσως καί τής Κεντρικής Επιτροπής) στην υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη καί ή συνακόλουθη αναγκαστική μεταστροφή του Προέδρου του κόμματος, όλα αυτά φανερώνουν ότι τό δίλημμα «Παπαγιαννάκης ή κάτι άλλο» —γιατί, ως μή γελιόμαστε, περί αυτού πρόκειται— είναι ή έχει αναχθεί σέ ερώτημα κεντρικής πολιτικής σημασίας για τό παρόν καί τό μέλλον του Συνασπισμού. "Οτι έτσι έχουν τά πράγματα, νομίζω τό κατανοούν όλοι. Τό ερώτημα έπομένως είναι γιατί αυτή ή λυσσώδης αντίδραση εκ μέρους τής πλειοψηφίας τής Κ.Ε. καί αν ή αναγωγή του ζητήματος Παπαγιαννάκη σέ ζήτημα ζωής καί θανάτου είναι μόνο μία ανέξοδη επίδειξη έσωκομματικής ισχύος καί παραταξιακού φανατισμού, ή αν πραγματικά ή υποψηφιότητά του αντικειμενικά έμποδίζει, αντιστρατεύεται ή καί ακυρώνει τίς κορυφαίες πολιτικές επιλογές τής πλειοψηφούσας τάσης του κόμματος, καί έπομένως «δικαίως» από τή σκοπιά τους τήν πολεμούν.

Δύο είναι τά στοιχειά πού έντυπωσιάζουν καί ταυτόχρονα προξενούν τό ένδιαφέρον άλλα καί άπορίες στους μή μνημένους στό έσωκομματικό του Συνασπισμού, σ' εκείνους, ψηφοφόρους του Συνασπισμού καί μή, πού παρακολουθούν εκ του μακρόθεν, δηλαδή από τίς εφημερίδες, όλη αυτή τήν ιστορία. Τό πρώτο είναι ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση παραβιάζεται για πρώτη φορά ό παλιός, καλός καί δοκιμασμένος σέ όλα τά κόμματα κανόνας του στήριξιν διά τής δημοκρατίας. Ο κανόνας δηλαδή πού θέλει τά έπιφανή καί μέ ιδιαίτερη εκλογική άπήχηση στελέχη τών κομμάτων, πού όμως βρίσκονται σέ πολιτική σύγκρουση μέ τόν άρχηγό ή έν πάση περιπτώσει μέ τήν κυρίαρχη πολι-

τικά τάση, να τοποθετούνται υποψήφιοι σέ ένα άλλο πεδίο, εκτός κεντρικής πολιτικής σκηνής, όπως είναι αυτό τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Πρόκειται για μία χλιοδοκιμασμένη πρακτική τής οποίας τό νόημα όλοι κατανοούν: ό έπιφανής, πλύν έπίφοβος, αντίπαλος παύει να είναι τόσο έπίφοβος καθώς μεταναστεύει σέ μιάν άλλη, μή κεντρική, πολιτική σκηνή, ενώ ταυτόχρονα ή έπιφάνειά του, ή άπήχηση του, τίθεται στην υπηρεσία του κόμματος καθώς χρησιμεύει στή συλλογή ψήφων κατά τήν κομματική αντιπαράθεση για τή δημοκρατία. Γιατί, λοιπόν, στην περίπτωση του Συνασπισμού δέν μπόρεσε να βρει εφαρμογή αυτός ό κανόνας, όταν μάλιστα ό ίδιος ό Πρόεδρος του κόμματος είχε κάνει τή σχετική πρόταση εδώ καί όχτώ μήνες; Μήπως ή διαφωνία επέκτεινόταν καί στό ζήτημα τής Αυτοδιοίκησης; Κανείς μέχρι στιγμή δέν ισχυρίστηκε κάτι τέτοιο.

Τό δεύτερο στοιχείο πού προξενεί έντύπωση είναι ή έσωστρέφεια τής επιλογής. Συνήθως τά κόμματα, επιλέγοντας τους υποψηφίους τους, προσπαθούν να κρατήσουν ένα πρόσωπο ανοιχτό προς τήν κοινωνία, να επιλέξουν υποψηφίους πού έχουν μιά προσωπική σχέση, έναν διάλογο, μέ ευρύτερα, πέραν του σκληρού πυρήνα τών κομματικών ψηφοφόρων, κοινωνικά στρώματα. Από τήν άλλη μεριά οι άπλοι άνθρωποι, ακριβώς επειδή ψηφίζουν εκείνους πού θά τους εκπροσωπήσουν, έχουν τήν ανάγκη να ψηφίσουν οικεία πρόσωπα, πού νομίζουν ότι τά γνωρίζουν, ότι ξέρουν πώς θά αντιδράσουν, ξέρουν πώς θά συμπεριφερθούν, ότι τελικά μπορούν να προδικάσουν τί καί πώς οι εκπρόσωποί τους θά πράξουν. Βέβαια, ή ανάδειξη οικείων προσώπων, δυστυχώς, περνάει τά τελευταία χρόνια όλο καί περισσότερο από τήν τηλεόραση, όλο καί λιγότερο από άλλα κανάλια, ενώ καί τά κόμματα στην άνάγκη τους να «δώσουν» στην κοινωνία τά οικεία πρόσωπα καταφεύγουν όλο καί περισσότερο σέ λύσεις πέραν τής πολιτικής, σέ ήθοποιούς, άθλητές, μοντέλα κ.λπ. Όλες αυτές οι δυσλειτουργίες όμως δέν άναιρούν καί δέν είναι σωστό να άναιρούν, τήν ανάγκη πού τίς γέννησε: τήν ανάγκη να υπάρχει, ανεξάρτητα από τήν κομματική, καί μία παράλληλη πιά προσωπική σχέση επικοινωνίας τών εκπροσώπων μέ τους εκπροσωπούμενους.

Στήν περίπτωση, λοιπόν, της απόρριψης της υποψηφιότητας Παπαγιαννάκη και της επιλογής Τσίπρα, η κοινωνία, αυτός ο μακρινός δυνάμει ψηφοφόρος του Συνασπισμού τόν οποίο επικαλούμαι, είδε με έκπληξη ένα κόμμα, αντί να κάνει μία χειρονομία ανοίγματος προς την κοινωνία προτείνοντας έναν υποψήφιο που συγκεντρώνει τα τυπικά ανοιχτά χαρακτηριστικά (άσχετα βέβαια από την τελική αποδοχή του από τους ψηφοφόρους, που είναι άλλου παπᾶ Εὐαγγέλιο), να προδίνει αντίθετα σέ μία κίνηση αναδίπλωσης προς τόν ἑαυτό του, σέ μία κίνηση, πού, στά τυπικά της τουλάχιστον χαρακτηριστικά, στρίβει τήν πλάτη προς τήν κοινωνία. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν μέ τήν υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη ἕνα κόμμα στήνει αὐτό πού διαβδίνει τίς γέφυρες πού ὀδηγοῦν στήν κοινωνία, μέ τήν υποψηφιότητα Τσίπρα, ἀντίθετα, θά πρέπει ἡ κοινωνία νά στήσει καί νά διαβεῖ τίς γέφυρες πρὸς τό κόμμα. Ἡ ἴσως καί νά καλεῖται ἡ κοινωνία νά κάτσει ἐκεῖ πού εἶναι καί νά μὴν τίς διαβεῖ κἂν. Πρόκειται ἐπομένως γιά μίαν ἀσυνήθιστη, ἂν ὄχι πρωτόγνωρη συμπεριφορά πού προξενεῖ ἀπορίες καί δημιουργεῖ ἐκπληξη.

Θά πρέπει βέβαια ἐδῶ νά θυμηθοῦμε ὅτι ὑπάρχει τό πρόσφατο προηγούμενο τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς τελευταῖες εὐρωεκλογές, πού διά τῆς υποψηφιότητας Ματσούκα καί ἄλλων κομματικῶν στελεχῶν τῆς νέας γενιάς ἔκανε, φαινομενικά τουλάχιστον, ἀκριβῶς τό ἴδιο πράγμα.

Ἀνάμεσα στά πρόσφατα αὐτά κατώματα τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τά τωρινά τοῦ Συνασπισμοῦ ὑπάρχει ὅμως μία καθοριστική διαφορά. Τό ΠΑΣΟΚ στίς εὐρωεκλογές προερχόταν ἀπό μιά πολιτική συντριβή μετά ἀπό μακροχρόνη διακυβέρνηση, μέ ὅλα τά ἐπιφανῆ καί προβεβλημένα στελέχη του νά ἔχουν ὑποστεί μιά ἄνευ προηγούμενου φθορά καί νά εἶναι βουτηγμένα ὡς τό λαϊμό σέ μιά εἰκαζόμενη ἀπό τήν κοινωνία διαφθορά. Ἡ ἀνανέωση τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποτελοῦσε κοινωνική ἀπαίτηση πού ἐκφραζόταν σέ ὅλες τίς δημοσκοπήσεις καί μέ αὐτή τήν ἔννοια ἡ υποψηφιότητα τῆς κας Ματσούκα ἀπό κανέναν δέν ἐξελέφθη ὡς προσπάθεια ἐπιβολῆς τῆς κομματικῆς βούλησης στήν κοινωνία, ἀλλά, ἀντίθετα, ἦταν προσπάθεια τοῦ κόμματος νά ἀνταποκριθεῖ στά αἰτήματα τῆς κοινωνίας. Στήν περίπτωση ὅμως τοῦ Συνασπισμοῦ ἡ ὅποια ὑποθετική δημοσκόπηση τό μόνο πού δέν θά ἐμφάνιζε εἶναι προβλήματα φθορᾶς τοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ του στά μάτια τῆς κοινωνίας, γιατί, ἀπλούστατα, ἡ κοινωνία δέν ξέρει καλά τά στελέχη τοῦ κόμματος, ὅπως ἄλλωστε δέν ξέρει καλά οὔτε τόν ἴδιο τό Συνασπισμό. Ἄν μπορούσε νά ἐκφραστεῖ λοιπόν κάποιο αἶτημα ἀπό τή μεριά τῆς κοινωνίας, θά ἦταν αὐτό τῆς προσέγγισης καί τῆς γνωριμίας της μέ τό Συνασπισμό. Ὅχι, εἶναι πασιφανές ὅτι τό ζήτημα τῆς ἡλικιακῆς ἀνανέωσης καί τῆς υποψηφιότητας Τσίπρα εἰδικότερα, δέν εἶναι ἀπάντηση σέ προβλήματα πού θέτει ἡ κοινωνία στό Συνασπισμό, ἀλλά εἶναι μόνον ἀπάντηση στά ἐσωκομματικά προβλήματα πού τίθενται μέσα στό Συνασπισμό, ἐρήμην τῆς κοινωνίας.

Ὅλα αὐτά βέβαια δέν σημαίνουν ὅτι δέν ὑφίσταται ζήτημα ἡλικιακῆς ἀνανέωσης στό Συνασπισμό καί τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά γενικότερα, ἀφοῦ ἡ τελευταία γενιά πού μαζικά (τουλάχιστον γιά τά δεδομένα τοῦ χώρου) συνδέθηκε μέ αὐτή τήν παράταξη εἶναι ἡ γενιά τῶν σημερινῶν πενηντάρηδων. Τό ζητούμενο ὅμως τῆς ἀνανέωσης δέν ἐπιτυγχάνεται διά τῆς ἐκφώνησώς της, οὔτε μέ τήν διαφημιστικῶν τῶν τρόπων ἐκθεση στή δημοσιότητα τῶν λιγοστῶν νέων πού ἡ παράταξη διαθέτει σήμερα. Ἡ ἀνανέωση προϋποθέτει, ἀπλούστατα, τή σύνδεση τοῦ χώρου αὐτοῦ μέ τήν νεολαία, καί ἡ σύνδεση αὐτή εἶναι μέρος τῆς γενικότερης σύνδεσης τῆς παράταξης μέ τήν κοινωνία, γιά τήν ὅποια γίνεται λόγος ὅλη αὐτή τήν ὥρα. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, λοιπόν, ἡ υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη φέρνοντας τό Συνασπισμό λίγο πιο κοντά στήν κοινωνία θά τόν ἔφερνε καί λίγο πιο κοντά στούς νέους αὐτῆς τῆς κοινωνίας, καί ἐπομένως στήν ἀνανέωση, ἀπ' ὅτι ἡ υποψηφιότητα ἐνός ἐκ τῶν ἐλαχίστων νέων τοῦ κόμματος, ἡ ὅποια ἀπλῶς ἐκλαμβάνει (καί κάπως ὑποκριτικά θά ἔλεγε) τό ζητούμενο ὡς δεδομένο.

Οἱ ἀπορίες λοιπόν καί ἡ ἐκπληξη γεννῶνται γιατί, μ' ὅλα ὅσα εἶπαμε καί μέ ἄλλα πού θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε, ὁ Συνασπισμός μοιάζει στήν προκειμένη περίπτωση νά παραβιάζει ὅλους τοὺς κανόνες τῆς κοινῆς λογικῆς, ἡ ὅπως τό ἔθεσε ἕνας φίλος, νά προκρι-

νει την «αυτοκτονική» επιλογή. Δανείζομαι τη φράση του γιατί νομίζω, ότι πέρα από την περιγραφή, ο όρος «αυτοκτονική» μάς δίνει και την πολιτική ερμηνεία των όσων συμβαίνουν εδώ και κάμποσο χρονικό διάστημα στο Συνασπισμό. Για να μη μακρηγορούμε, να πούμε πώς σύμφωνα με την έκφραση βούληση μιας μερίδας, ενός πυρήνα θά λέγαμε, της πλειοψηφούσας τάσης μέσα στο κόμμα, δηλαδή του Άριστερου Ρεύματος, ο Συνασπισμός αποτελεί κόμμα υπό κατάργηση – και μιλάμε όχι για κάποια μακροχρόνια προοπτική αλλά για το άμεσο μέλλον. Θά γενίκευα λέγοντας ότι όχι μόνο το κόμμα αλλά και η ιστορική παράταξη που έγγραφε πριν από τριάντα χρόνια στην ελληνική κοινωνία, έγγραφοντας ταυτόχρονα το αίτημα και την υποθήκη της ανανέωσης του άριστερου και κομμουνιστικού κινήματος και που ο Συνασπισμός, μέσα από διάφορες περιπέτειες και μεταμορφώσεις (που ίσως μεταλλάξουν, προσαρμόζουν αλλά πάντως δεν αναιρούν την αρχική έγγραφη, τη σιωπηρή καταστατική αρχή, το κοινωνικό συμβόλαιο διαμόρφωσης της παράταξης) αποτελεί τη σημερινή της συνέχεια και έκφραση, είναι υπό κατάργηση, το δέ συμβόλαιο της παράταξης με την κοινωνία είναι υπό αναθεώρηση.

Σύμφωνα λοιπόν με τη βούληση και τον πολιτικό σχεδιασμό μιας ισχυρής μερίδας (άλλ' όχι όλου) του Άριστερου Ρεύματος, ο Συνασπισμός θά πρέπει να διαλυθεί την ίδια ώρα που τά μέλη του, ή όσα τέλος πάντων τό επιθυμούν, θά παίρνουν μέρος μαζί με τίς συνεργαζόμενες δυνάμεις του ΣΥΡΙΖΑ στις διαδικασίες συγκρότησης του νέου, ευρύτερου, κόμματος της Άριστερας. Τούτο τό «μετωπικό» σχήμα, προείκασμα οργανωτικά και πολιτικά της ενότητας «όλης» (δηλαδή όλης της πρόθυμης προς τούτο, που είναι εξαιρετικά άμφισβητούμενο πόσο «όλη» είναι στην πραγματικότητα) της Άριστερας θά έχει ως κύριο και τελικό στόχο την ενότητα και με τό ΚΚΕ, ώστε να πραγματοποιηθεί ή ενότητα όλης της Άριστερας (και μαζί, λέω εγώ, ή αναιρέση του ιστορικού συμβολαίου διά του οποίου ενεγράφη και διά του οποίου υπάρχει ή παράταξη της Άνανεωτικής Άριστερας στην ελληνική πολιτική σκηνή και κοινωνία). Ίσως μερικοί να θεωρούν την ενότητα με τό ΚΚΕ άπραγματοποίητο και για τούτο άσημαντο και πολιτικά άνευργό στόχο, λόγω κυρίως της αντίδρασης της άλλης πλευράς, του ΚΚΕ, που δέν θέλει να ακούσει κουβέντα. Άλλά τό ΚΚΕ δέν θέλει να ακούσει τίποτα για τό Συνασπισμό, όπως αυτός είναι σήμερα: δέν θέλει δηλαδή να ακούσει κουβέντα για τό Συνασπισμό που κουβαλάει μέσα του, στην καταστατική αρχή γέννησής του, στο καταστατικό του, στις πολιτικές του αποφάσεις, στα γονίδια του τελικά, την άμφισβήτηση του ΚΚΕ. Αυτός όμως ο Συνασπισμός, θά πάψει να υπάρχει, θά τεθεί στο αρχείο της ιστορίας, την ώρα της συγκρότησης του νέου μετωπικού σχήματος μαζί με τον ΣΥΡΙΖΑ. Τό σχήμα αυτό, έχοντας πετάξει όλα τά καταγωγικά στοιχεία της άμφισβήτησης του ΚΚΕ, όλες τίς κατακτήσεις που κουβα-

λάει στην πλάτη του ο Συνασπισμός εδώ και τριάντα χρόνια, θά είναι όχι ένα γραμμένο ή μερικώς γραμμένο χαρτί, όπως είναι σήμερα ο Συνασπισμός, αλλά ένα χαρτί άγραφο, μία λευκή κόλλα. Και τότε ως λευκή κόλλα θά μπορεί να τό αντιμετώπισει τό ΚΚΕ, και ως λευκή κόλλα θά είναι διαχειρίσιμο και συνεργάσιμο. Με αυτή την έννοια ή δημιουργία του νέου κόμματος μαζί με τον ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί τον άπαραίτητο ενδιάμεσο στόχο για τη διευκόλυνση και τελικώς την πραγμάτωση του τελικού στόχου που είναι ή συνεργασία με τό ΚΚΕ. Όσο δύσκολη και άπραγματοποίητη φαντάζει σήμερα αυτή, τόσο εύκολη και πραγματοποιήσιμη μπορεί να γίνει αύριο.

Τά παραπάνω (τουλάχιστον όσον άφορά τό διαδικαστικό κομμάτι) αποτελούν έκπεφρασμένο πολιτικό στόχο μιας μεγάλης ομάδας του Ρεύματος, στόχο μείζονος και άποκλειστικής πολιτικής σημασίας. Είναι φανερό ότι όσοι προσβλέπουν σ' αυτή τη διαδικασία, όσοι βλέπουν τό μέλλον της Άριστερας (ή, εν πάση περιπτώσει, τό μέλλον τους, γιατί τό μέλλον της Άριστερας είναι μία άλλη κουβέντα) σε αυτή τη διαδικασία, αυτοί μετρούν όσα γίνονται σήμερα, ζυγίζουν όσες άποφάσεις καλούνται να πάρουν σήμερα, σύμφωνα με ένα και μόνο ένα μέτρο. Με τό κατά πόσο δηλαδή αυτό που αποφασίζεται τώρα θά τους φέρει πιο κοντά ή θά τους άπομακρύνει από τον τελικό στρατηγικό στόχο.

Διατείνομαι λοιπόν ότι η εκλογική επιτυχία του Συνασπισμού σε βουλευτικές, ευρωπαϊκές ή δημοτικές και περιφερειακές εκλογές, ή σύνδεση του κόμματος με ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας, όχι μόνο είναι γι' αυτούς δευτερεύουσα, γιατί αυτοί γι' άλλου τραβάνε, αλλά τους εμποδίζει κιόλας σ' αυτό που έχουν σκοπό να κάνουν. Μέ άλλα λόγια, η εκλογική επιτυχία του σημερινού Συνασπισμού αντιστρατεύεται τη δημιουργία ενός άλλου κόμματος, ενώ η άποτυχία την φέρνει όλο και πιο κοντά. Κι αυτό συμβαίνει γιατί, απλούστατα, κάθε ψήφος που δίδεται στο Συνασπισμό αντικειμενικά ενισχύει την αυτονομία του και αποτελεί συνηγορία για τη συνέχιση της αυτοτελοῦς ύπαρξής του. Κάθε ψήφος είναι δηλαδή και μία κατάφαση. Αντίθετα κάθε ψήφος που δεν δίνεται, που αφαιρείται, είναι μία άναίρεση που φέρνει το χώρο πιο κοντά στο τέλος του. Αυτό θα το κατανοήσουμε καλύτερα αν κάνουμε την υπόθεση ότι ο Συνασπισμός ξαφνικά και ως διά μαγείας εκτοξεύεται από τις διακόσιες χιλιάδες στα δύο εκατομμύρια ψηφοφόρους. Κανείς δεν θα μπορούσε τότε σοβαρά να υποστηρίξει το τέλος του Συνασπισμού και την ανάγκη να δημιουργηθεί ένα καινούργιο, ένα άλλο κόμμα. Αντίθετα, θα ήταν τά άλλα κόμματα που θα έπρεπε να αρχίσουν να σκέφτονται την υπαγωγή τους με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στο Συνασπισμό. Πηγαίνοντας τώρα σε πιο ρεαλιστικά νούμερα, μπορούμε να καταλάβουμε τι σημασία θα είχε να πιάσει ή και να υπερβεί ο Συνασπισμός τα νούμερα των προηγούμενων δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών στην Αθήνα (ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία κρίσης των δύο μεγάλων κομμάτων που είναι εξαιρετικά ευνοϊκή γι' αυτόν) και τι σημασία θα είχε αντίθετα η υστέρησή του από τα προηγούμενα αποτελέσματα και η προβολή της υστέρησης αυτής στο 3,1% των εθνικών εκλογών. Στη μία περίπτωση ο Συνασπισμός δείχνει να έχει παρόν και αυτόνομο μέλλον (και ρόλο μέσα στην κοινωνία), στην άλλη περίπτωση η πορεία του είναι άδιέξοδη.

Αν τά εντός των κομματικών επάλξεων στελέχη του Ρεύματος έχουν τους προαναφερόμενους λόγους να μην πολυνοιάζονται ή και να αποστρέφονται την κοινωνική απήχηση, οι συνεργαζόμενοι του ΣΥΡΙΖΑ έχουν και ένα λόγο παραπάνω. Ακριβώς επειδή οι διάφορες ομάδες που τον συναποτελούν αλλά και ο ΣΥΡΙΖΑ ο ίδιος είναι μία συνάθροιση άριστων που εκπροσωποῦν τον εαυτό τους, χωρίς κάποιο μαζικό έρεισμα, ή αριθμητική που τους βολεύει να επικαλούνται στις σχέσεις τους με τον ΣΥΝ είναι αυτή που μετράει μόνο τις εντός των τειχών, τις οργανωμένες δυνάμεις: πεντακόσιοι έμεις-χιλιοι πεντακόσιοι έσείς, άντε χίλιοι έμεις-τρεῖς χιλιάδες έσείς. Σε αυτή την αριθμητική, το 3%, δηλαδή οι διακόσιες τόσες χιλιάδες ψηφοφόροι, που σέρνει πίσω του ο Συνασπισμός και που μπορεί να γίνουν μέχρι και πεντακόσιες χιλιάδες, και ένιοτε γίνονται σε ευνοϊκές συγκυρίες δημοτικών

εκλογών σάν κι αυτές που έχουμε μπροστά μας, δεν μετράει καθόλου. Γιατί αν μετροῦσε θα κατεδείκνυε το ιστορικό και πολιτικό βάρος που κουβαλάει μαζί του ο Συνασπισμός και το αντίστοιχο ανύπαρκτο βάρος των συνεργαζομένων. Θα καταδείκνυε την πολιτική ύποθήκη που εδώ και τριάντα χρόνια ενεχάραξε και έκτοτε συνέχισε να θέτει αυτός ο χώρος στα πολιτικά πράγματα, και η οποία δημιούργησε αυτό το 3% μέσα στην κοινωνία, θα κατεδείκνυε τι είναι αυτό που ο λαός του 3% και ο οργανωμένος πολιτικός φορέας έχουν από κοινού συνομολογήσει, με άλλα λόγια τα στοιχεία του πολιτικού συμβολαίου που δένουν το Συνασπισμό με ένα μέρος της κοινωνίας.

Αλλ' ο άριστερισμός δεν ενδιαφέρεται και δεν θέλει να συνυπάρξει με κανένα μέρος της κοινωνίας. Ο άριστερισμός, και είναι όρισμός του αυτός, υποκαθιστά την κίνηση της κοινωνίας με τη δράση, με το παράδειγμα, με την κίνηση των λίγων οργανωμένων άριστων, αυτού που θα ονομάζαμε πολιτική άριστερά. Μόνον αυτή η παραδειγματική δράση μπορεί να είναι συνεπής, καθαρή και άμολυνη. Τα υπόλοιπα, ή δύσκολη συμπόρευση με την κοινωνία και το εύρος των αντιφάσεων που προκύπτουν από αυτή τη συμπόρευση, είναι βαρύ φορτίο για τους ώμους τους και την απλουστευτική λογική τους. Συνεπώς, για τους ανθρώπους αυτούς μεγαλύτερη σημασία έχει το συμβόλαιο που έχουν συνάψει μερικά στελέχη του Συνασπισμού και μερικά του ΣΥΡΙΖΑ μεταξύ τους σχετικά με το πώς θα πορευθούν, παρά το συμβόλαιο που έχει συνάψει αυτός ο πολιτικός χώρος με την κοινωνία. Γι' αυτό άλλωστε αυτά που γίνονται τώρα με τον Παπαγιαννάκη δεν είναι πρωτόγνωρο φαινόμενο που έχει τάχα να κάνει με το συγκεκριμένο πρόσωπο. Τά ίδια είχαν γίνει και πριν έναμιση χρόνο, τότε που ο Νίκος Κωνσταντόπουλος είχε προτείνει ένα πρόσωπο όπως ο Γ. Βότσης για επικεφαλής του ευρωψηφοδελτίου και χάλασε ο κόσμος. Έπομένως, η αντίδραση δεν έχει να κάνει με τά χαρακτηριστικά του Παπαγιαννάκη ή του Βότση αλλά με τους ίδιους τους αντιδρώντες και χαρακτηρίζει την πολιτική λογική και τον πολιτικό τους σχεδιασμό.

Με τό τι μπορεί και πρέπει να γίνει από 'δώ και πέρα, ιδιαίτερα ως προς τό διαδικαστικό κομμάτι, δεν πρόκειται να ασχοληθώ εδώ, όχι γιατί δεν έχω άποψη, αλλά γιατί θέλω να περιορίσω την ούτως ή άλλως άσυνήθιστη και ίσως άθέμιτη εκ μέρους μου παρέμβαση στα έσωτερικά του Συνασπισμού μόνο στο πολιτικό σκέλος. Αυτό άλλωστε νομίζω ότι έχει και τη μεγαλύτερη σημασία, να αποκτήσει δηλαδή ο κόσμος, είτε μέσα είτε έξω από τό κόμμα, συνείδηση του πολιτικού προβλήματος που βασανίζει τά τελευταία χρόνια τό Συνασπισμό, που υπερπροσδιορίζει τις πολιτικές διαιρέσεις και καθορίζει τις πολιτικές αποφάσεις του. Τό πρόβλημα αυτό είναι κατά πόσον ο Συνασπι-

σμός θα συνεχίσει την αυτόνομη πορεία του, κατά πόσο δηλαδή θέλει να συνεχίσει να πορεύεται στο δρόμο που πορευόταν μέχρι τώρα, με τις απαραίτητες βέβαια αλλαγές και προσαρμογές, ή αν, αντίθετα, ο Συνασπισμός έχει τελειώσει τον βίον του, αν οι συνθήκες που τον δημιούργησαν εξέλιπαν και η υποθήκη που έθεσε είναι εκ των πραγμάτων άκυρη, οπότε ένα νέο κόμμα με άλλα χαρακτηριστικά ή και χωρίς καθόλου χαρακτηριστικά θα πρέπει να οικοδομηθεί για να εξυπηρετήσει τους όποιους στόχους τό ίδιο θέσει.

Πιστεύω λοιπόν ότι είναι άμεση ανάγκη, τούτη την ώρα, όλοι όσοι εξακολουθούν να εντάσσουν τον εαυτό τους σε αυτή την παράταξη, οργανωμένοι ή μη, επί οιοδήποτε ζητήματος κληθούν να αποφανθούν, είτε αυτό είναι Παπαγιαννάκης ή Τσίπρας είτε οποιοδήποτε άλλο, είτε πρόκειται για ψηφοφορία στην Κεντρική Επιτροπή είτε για δημοψήφισμα έσωκομματικό είτε για δημοψήφισμα έξωκομματικό, όλοι αυτοί λοιπόν να αποφαίνονται έχοντας στο πίσω μέρος του κεφαλιού τους ότι το πραγματικό ζήτημα για τό οποίο αποφαίνονται, τό πραγματικό ζήτημα που τούς θέτει ή πλειοψηφούσα τάση είναι τό μέλλον αυτής της παράταξης. Θά πρέπει δηλαδή ο Συνασπισμός από τώρα να αντιμετωπίσει τό ζήτημα του μέλλοντός του, του κατά πόσον έχει ή δέν έχει μέλλον, και θά πρέπει οι πλειοψηφίες που θά διαμορφωθούν να διαταχθούν γύρω από αυτό ακριβώς τό ερώτημα. Διαφορετικά, αν νομίζουμε ότι ψηφίζοντας αποφαινόμαστε απλώς για τό αν ο Παπαγιαννάκης είναι «δεξιός» ή θέλει να μās πάει στό ΠΑΣΟΚ (ώ, τί ύποκρισία), ή για τό αν ο Τσίπρας είναι νέος και κινηματικός, τότε απλώς θά έρθουμε αναπόδραστα αντιμέτωποι με ένα μέλλον που δέν τό έχουμε θελήσει, ή που δέν αποφασίσαμε κατά πόσον τό θέλουμε.

Χαρακτηριστική είναι ως προς αυτό ή στάση του Προέδρου του κόμματος, του Άλ. Άλαβάνου, αν κρίνουμε από όσα κάνει και λέει ως Πρόεδρος ένα χρόνο τώρα, αν κρίνουμε από τό γεγονός ότι επί όχτώ μήνες πρότεινε τόν Παπαγιαννάκη ως ύποψήφιο για τήν Άθήνα και αν κρίνουμε τέλος από τό γεγονός ότι στην πρόσφατη συνέντευξή του τάχθηκε ρητά κατά τής δημιουργίας νέου κόμματος με τόν ΣΥΡΙΖΑ, παρ' όλα αυτά αναγκάστηκε να συνταχθεί με τήν πλειοψηφία τής ΚΕ, να τροποποιήσει τήν πρότασή του, έφ' όσον είναι αυτή ή πλειοψηφία που τόν στηρίζει και ό ίδιος δέν έχει που άλλοι να στηριχθεί. Κατέληξε δηλαδή ό Άλ. Άλαβάνος να στηρίζει μία επιλογή (μάλλον να τήν προτείνει) τής οποίας τή λογική δέν συμμερίζεται, μία επιλογή τής οποίας τό τελικό αποτέλεσμα (τό νέο κόμμα) ενώ τό ξορκίζει, τό φέρνει όμως ένα δήμα πιο κοντά. Έκτιμώ ότι στην ίδια θέση με τόν Άλέκο Άλαβάνο (αν και ίσως με πολύ λιγότερη συνείδηση του προβλήματος) είναι και πολλοί άλλοι μέσα στό Συνασπισμό. Ότι τούτη τήν ώρα ή πίστη και άφοσίωση στην τάση και ό έξ αυτής απορρέων φανα-

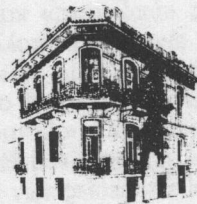
τισμός συγκαλύπτουν και εξουδετερώνουν κάθε προβληματισμό για τό μέλλον όλου του κόμματος, με αποτέλεσμα μία άποψη που είναι πιθανόν πλειοψηφική στην πλειοψηφούσα τάση αλλά μειοψηφική (έκτιμώ) μέσα στό κόμμα να μπορεί να επιβάλλει τις απόψεις της, τή λογική της και να διαμορφώνει καταστάσεις, ώστε κάποια στιγμή στό μέλλον στό όποιο προσδίδει να έχει καταστεί τό αναπόδραστο αποτέλεσμα τής επικράτησης αυτής τής λογικής. Πολύ περισσότερο μάλιστα που όσοι δέν συμφωνούν με αυτή τή λογική σιγά-σιγά παίρνουν τών όμματιών τους, αδρανούν, με αποτέλεσμα ή επικρατούσα λογική αν δέν είναι σήμερα πλειοψηφική, αύριο να έχει καταστεί με σιγουριά πλειοψηφική.

Τελειώνω προσθέτοντας ότι τό να σπάσουν, να παραμεριστούν, οι τάσεις προκειμένου να έρθει στό προσκήνιο και να αντιμετωπιστεί τό συνολικό πρόβλημα του κόμματος και του μέλλοντός του, δέν είναι κάτι που άφορā μόνο τό Άριστερό Ρεύμα, αλλά όλες τις τάσεις. Αν όλες δέν θέσουν σε πρώτο πλάνο τό συνολικό ζήτημα του κόμματος και δέν αποδείξουν ότι τό κάνουν προσφέροντας ακόμα και σε αντιπάλους τις απαραίτητες στηρίξεις, τότε ίσως και σήμερα που μιλάμε να είναι ήδη πολύ άργα.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΗΜΕΡΙΑ
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

• Εισηγήσεις
• Συζητήσεις Στρογγυλής Τραπέζης

Σάββατο, 26 Νοεμβρίου 2005
Αθήνα

ΠΑΗΡΟΦΟΡΙΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΕΣ
Σ. Χαγαλάμπη 1 & Μαυρομυχάλη, 114 72 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 6447 533, Fax 6445 140, e-mail : igaa-opc @ otenet. gr

ΙΡΑΚ

ΟΙ ΔΥΟ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΝΕΚΡΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Μία σχεδόν εβδομάδα πριν τελειώσει ο Οκτώβριος, ο επίσημος απολογισμός των Αμερικανών στρατιωτικών που έχασαν τη ζωή τους στο Ιράκ ξεπέρασε το όροσημο των δύο χιλιάδων νεκρών. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν μερικές δεκάδες συμμάχων στρατιωτών, Βρετανών κυρίως, καθώς και ένας σημαντικός, πλην όμως άπροσδιόριστος, αριθμός «πρακτόρων ασφαλείας», ιδιωτών δηλαδή που αναλαμβάνουν «εργολαβικά» τη φύλαξη αμερικανικών ή άλλων εγκαταστάσεων στην εμπόλεμη χώρα. Έξυπακούεται ότι στη διάρκεια της αμερικανικής κατοχής της χώρας ο αριθμός των Ιρακινών που έχασαν τη ζωή τους είναι σαφώς πολλαπλάσιος – ανάμεσα στις 25.000 και 30.000 νεκρούς σύμφωνα με επίσημες αμερικανικές εκτιμήσεις – ίσως προσεγγίζει τις 50.000 ανθρώπους σύμφωνα με άλλες πηγές. Από αυτά τα θύματα, σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, τρεις ως πέντε χιλιάδες είναι παιδιά.

Τήν τελευταία ημέρα του ίδιου μήνα τα ανακοινωθέντα του Στρατηγείου των Πολιτικών Δυνάμεων στο Ιράκ έπεισαν και τους πλέον δύσπιστους ότι η από καιρό αναμενόμενη κάμψη στη μαχητική δραστηριότητα των ανταρτών δεν βρίσκεται κοντά, παρά τις συνεχείς εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του αμερικανικού στρατού – επιχειρήσεις που παρουσιάζονται ως αποφασιστικές επιτυχίες καθώς τότε εξαρθρώνουν ύπογια δίκτυα του έχθρου, τότε διακόπτουν τους δρόμους ανεφοδιασμού του, τότε συλλαμβάνουν εκατοντάδες «υπόπτους» και κυριεύουν τόνους λαφύρων και τότε σκοτώνουν πολλές δεκάδες «ενόπλους που αντιστάθηκαν». Στις 30 και 31 πάντως του Οκτωβρίου έξι ακόμα Αμερικανοί στρατιώτες και δύο πεζοναύτες σκοτώθηκαν από «Αυτοσχέδιους Έκρηκτικούς Μηχανισμούς» (Improvised Explosive Devices), όπως περιγράφουν οι υπηρεσίες των ΗΠΑ τα όπλα των εχθρών τους. Στις 31 του ίδιου μήνα η αεροπορία πραγματοποίησε 36 εξόδους «έγγυς υποστήριξης» ή «ένοπλης αναγνώρισης» από τις οποίες πολλές κατέληξαν σε βομβαρδισμούς στόχων στο έδαφος. Τό ενδιαφέρον είναι ότι ανάμεσα στους στόχους που επλήγησαν συμπεριλαμβάνονταν και μερικοί στα περίχωρα της πάλαι ποτέ «ήρεμης» Βασσόρας.

Στην πραγματικότητα τα αμερικανικά στρατεύματα εξακολουθούν να κινούνται στα τυφλά. Καμία από τις αναλύσεις για την ιρακινή αντίσταση που φθάνουν κατά καιρούς στο φως δεν φαίνεται αξιόπιστη και ικα-

νή να προσδιορίσει τη φύση και τη λειτουργία των οργανώσεων που αντιμάχονται τις ΗΠΑ. Ούτε οι αριθμοί των μαχητών των τελευταίων δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν. Άλλες εκτιμήσεις κάνουν λόγο για 5 ως 6 χιλιάδες, και άλλες για περισσότερους από εκατό χιλιάδες ενεργούς ή ημι-ενεργούς μαχητές. Σε κάθε περίπτωση η προπαγανδιστική άποψη ότι πρόκειται απλώς και μόνο για «ξένους μαχητές» που εισάγει η Άλ Κάιντα μέσω της Συρίας δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στα γεγονότα. Φυσικά και στο παρελθόν ήταν γενικός κανόνας να μη γνωρίζουν οι εκάστοτε κατακτητές με ακρίβεια τις δυνάμεις που τους αντιστέκονται. Σπάνια όμως η άγνοια για τους «απέναντι» έφθασε σε τέτοια επίπεδα. Η «κατασκευασμένη πραγματικότητα» των συμβούλων του Λευκού Οίκου λειτουργεί στον τομέα αυτό ως καταστροφική τροχοπέδη.

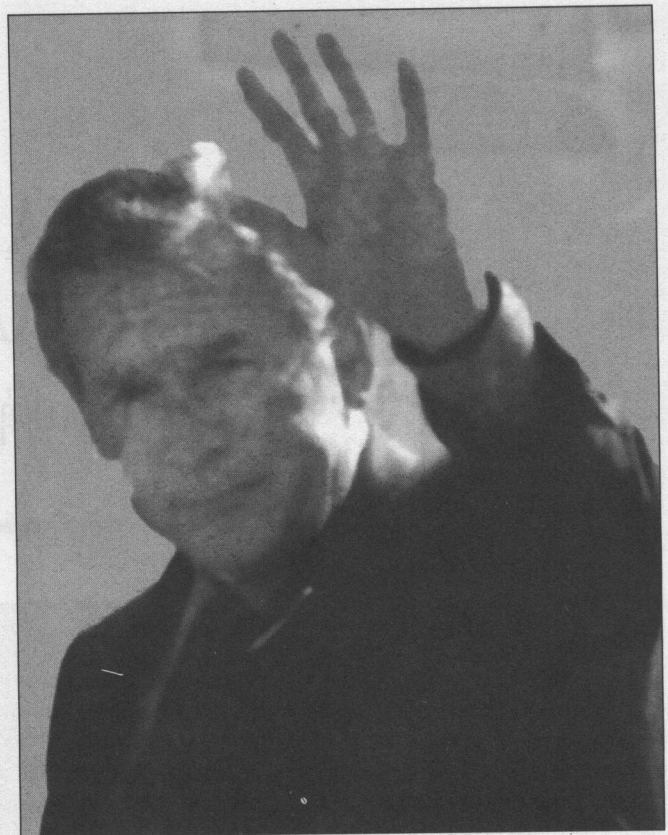
Άκόμα και τώρα πάντως οι νεκροί του πολέμου στο Ιράκ είναι λιγότεροι από τα θύματα της 11ης Σεπτεμβρίου στις ΗΠΑ (υπολογίζονται στις 3.000 περίπου), ενώ είναι κατά 29 φορές λιγότεροι από τους νεκρούς του Βιετνάμ. Η Αμερική άντεξε – όσο το άντεξε – 6.400 νεκρούς το χρόνο στην τελευταία σύγκρουση, από το 1964 ως το 1973, 58.000 νεκρούς στο σύνολο. Τό Ιράκ δεν πλησιάζει ακόμα τέτοιους αριθμούς. Τό

θέμα όμως είναι ότι οι προηγούμενοι πόλεμοι έχουν από καιρό τελειώσει, ενώ έτοῦτος ἔδῳ δέν φαίνεται νά ἔχει ἀκόμα ὀρατό τέλος. Οἱ προσδοκίες τῆς Κοντολί-ζα Ράις ὅτι ἀρκεῖ πλέον ἡ τολμηρή ἔξοδος τῶν ἐνισχυ-μένων ἀπό τή λαϊκή ψήφο Ἰρακινῶν πολιτικῶν ἀπό τήν ὀχυρή τους ἐπικράτεια στήν «πράσινη ζώνη» τῆς Βαγδάτης, ὥστε νά καταρρεύσει ἡ ἀντίσταση, φαίνε-ται ἐξαιρετικά ἀφελής. Τήν ἴδια ὥρα τό γειτονικό Ἰράν ριζοσπαστικοποιεῖται κάτω ἀπό τίς πιέσεις καί δέν διακρίνεται τό πῶς θά μπορούσε νά τεθεῖ τέρμα στή χρόνια «παθολογία» τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ἡ τε-λευταία φαίνεται ὅτι θά ἐξακολουθεῖ γιά πολλά χρό-νια ἀκόμα νά παράγει ἀσταθῆ ἢ ἐπικίνδυνα καθεστῶ-τα καί νά ὀπλίζει τρομοκράτες κάθε μορφῆς, εἴδους καί πεποιθήσεων. Ἡ ἰδέα ὅτι μπροστά βρίσκεται ἕνα εἶδος πολιτικῆς Λερναίας ὕδρας κερδίζει ἔδαφος. Ἡ πτώση τῶν Σουνιτῶν τοῦ Ἰράκ ἀφήνει ἀπλῶς στή θέ-ση τους τούς Σίιτες, μέ τίς ἰρανικές τους μαχητικές καί φανατικές ἐκδοχές μάλιστα.

Ἡ ἴδια ἢ ποιότητα τῶν ἀμερικανικῶν ἀπωλειῶν ἀρχί-ζει νά δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα. Ἐδῳ καί καιρό οἱ ἐπιτελεῖς τῶν ΗΠΑ, ἀνήσυχτοι ἀπό τή φθορά τῶν δυ-νάμεων κρούσης τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ προχώρη-σαν σέ μαζική ἐμπλοκή τῶν δυνάμεων τῆς Ἐθνοφρου-ρᾶς στό Ἰράκ. Οἱ τελευταῖες εἶναι συγκροτημένες ἀπό πολίτες πού γιά τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο λόγο κάνουν τή θητεία τους καί δέν ἀποτελοῦνται ἀπό ἐπαγγελματίες – ἐνίοτε λατινοαμερικανικῆς καταγωγῆς. Τό 25% τοῦ προσωπικοῦ τῶν μονάδων τῆς «Φρουρᾶς» εἶναι πάνω ἀπό 30 ἐτῶν, τό 40% εἶναι παντρεμένοι καί τό 30% εἶναι ἤδη γονεῖς. Οἱ ἀπώλειές τῆς –ἀν καί ἀντιπροσω-πεύουν ἀκόμα τό ἕνα τέταρτο τοῦ συνόλου– εἶναι ἀπώ-λειες πού ἔχουν ἄμεσο ἀντίκτυπο στήν ἀμερικανική κοινωνία. Ἀφήνουν πίσω χήρες καί ὄρφανά, δυσανα-πλήρωτα κενά σέ οἰκογένειες πού δέν ἐπένδυσαν στό στρατό καί τήν πολεμική δράση ὡς τρόπο ζωῆς.

Ἐπιπλέον, οἱ θῶρακες κάθε εἴδους καί ἡ ἰατρική τε-χνολογία ἔχουν κατά πολύ περιορίσει τή θνησιμότητα τῶν Ἀμερικανῶν στρατιωτῶν ἢ ὁποῖα καί εἶναι πράγ-ματι ἐντυπωσιακά μειωμένη σέ σχέση μέ τήν ἀντίστοι-χη τῶν προηγούμενων πολέμων. Οἱ ἴδιοι ὅμως παρά-γοντες ἐλάχιστα ἐπιδρῶν στά σωματικά καί ψυχικά τραύματα πού κουβαλοῦν οἱ ἀποθεραπευθέντες πίσω στήν κοινωνία τῆς μητρόπολης. Οἱ ἐπαναπατρισθέντες τραυματίες –μέ τραύματα ἀρκούντως σοβαρά ὥστε νά μὴν τούς ἐπιτρέπουν ἐπάνοδο στήν ἐνεργό δράση– ἐπί-σημα ἀνέρχονται σέ 15.000, καί ἀπό αὐτούς πολλοί φέρουν βαθιά σημάδια τῶν δυσάρεστων ἐμπειριῶν πού ἔζησαν. Ἀρχίζουν νά γίνονται πολλοί καί νά ἐπηρεά-ζουν μέ τήν ἀτομική ἢ συλλογική παρουσία τους τήν καθημερινότητα τῶν «μετόπισθεν». Ἐνας ἀνάπηρος, ἀκρωτηριασμένος, τυφλός, καμμένος, βετεράνος τοῦ πολέμου στό Ἰράκ, δέν εἶναι πλέον ἀφηρημένη εἰκόνα

τηλεοπτικοῦ καί ἀνώδυνου πολέμου. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ὁ πόλεμος στό Ἰράκ –ἀλλά καί στό Ἀφγανι-στάν, ὅπου πολλαπλασιάστηκαν οἱ ἀμερικανικές ἀπώ-λειες στή διάρκεια τοῦ 2005– κάνει ἤδη αἰσθητή τήν παρουσία του στούς δρόμους τῶν μικρῶν ἀμερικανι-κῶν πόλεων. Ἐκεῖ πού τίποτα δέν μπορεῖ νά κρυφτεῖ.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές μπορεῖ νά σημαίνουν κάτι γιά τή δική μας καθημερινότητα καί γιά τήν ἔδῳ πολιτική σκηνή. Ἡ πολιτική ὁμαλοποίηση πού προωθοῦν οἱ ΗΠΑ στό Ἰράκ μπορεῖ νά μὴν ἔχει σημασία γιά τήν πορεία τοῦ ἐκεῖ πολέμου, δημιουργεῖ ὅμως εὐκαιρίες γιά συγκεκριμένους ἐλιγμούς ἀπό τή πλευρά τῆς Οὐά-σιγκτον. Ὁ πῶς εὐδιάκριτος ἀπό αὐτούς εἶναι ἡ ἀπό-πειρα διεθνοποίησης τοῦ πολέμου. Ἦδη, στό ὄνομα τῆς «δημοκρατικῆς λειτουργίας» τοῦ γειτονικοῦ Ἀφ-γανιστάν, ἔχουν αὐξηθεῖ οἱ πιέσεις γιά διεύρυνση τοῦ στρατιωτικοῦ ρόλου τοῦ NATO καί τῶν Εὐρωπαϊῶν στή χώρα αὐτή. Εἶναι λογικό νά γίνει τό ἴδιο στό Ἰράκ. Καθώς τά πράγματα δέν εἶναι ὅπως φαίνονται καί σίγουρα δέν εἶναι ὅπως παρουσιάζονται, θά ἦταν καλό νά κρατήσῃ ἀποστάσεις ἀσφαλείας ἢ Ἑλλάδα ἀπό τά δρώμενα στήν περιοχή. Ἡ ἐμπλοκή σέ ἕναν πόλεμο πού δέν τήν ἀφορᾷ εἶναι ὅ,τι χειρότερο θά μπορούσε νά ὑποστεῖ ἡ ἑλληνική κοινωνία αὐτή τήν ἐποχή.

Η «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ» ΩΣ ΜΕΤΑ-ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μιά κριτική προσέγγιση*

του Θανάση 'Αλεξίου

Θά προσπαθήσω νά δείξω πώς ή αναδιάρθρωση τής παραγωγής επιβάλλει μιá νέα μορφή έργασίας (διαχειριστική έργασία) και άφου προσδιορίσω τόν χαρακτήρα τής στή συνέχεια θά εξετάσω κάποιες θεωρίες για τήν κοινωνική δομή τής ονομαζόμενης «κοινωνίας τής γνώσης», έννοια πού έχω πάντα σέ εισαγωγικά, ενώ παίρνοντας άφορμή από τίς θέσεις τών Α. Νέγκρι και Μ. Χάρντ για τήν αποϊλικοποιημένη έργασία θά αναφερθώ στό κοινωνικό ύποκείμενο τής «κοινωνίας τής γνώσης». Θεωρώ πώς τόσο οι θέσεις τών Α. Νέγκρι και Μ. Χάρντ για τόν Μεταφορντισμό όσο και αυτές πού άπολήγουν στήν «κοινωνίας τής γνώσης» (Ντράκερ, Καστέλς κ.ά.) άναδεικνύουν έμμεσα ή άμεσα τά νέα μεσαία στρώματα σέ κοινωνικό πρωταγωνιστή και ιστορικό ύποκείμενο.

1. 'Η «κοινωνία τής γνώσης» και ή ύποστασιοποίηση τής διαχειριστικής έργασίας

Μιά πρώτη αντίρρηση όσον άφορά τήν έννοια τής «κοινωνίας τής γνώσης» έχει νά κάνει μέ τό γεγονός ότι προβάλλεται ή τεχνική σύνθεση τών μέσων μέσα στά όποια έχει ένσωματωθεϊ ή γνώση και άπομονώνονται οι κοινωνικές σχέσεις πού συναρθρώνονται γύρω από τήν παραγωγή και τή χρήση τής γνώσης. Άλλά και πάλι ή έννοια τής «κοινωνίας τής γνώσης»

δέν αναφέρεται γενικά στίς γνώσεις, λόγω χάριν στή γνώση τής κλασικής παιδείας, στήν κοινωνικο-αισθητική γνώση, στίς πρακτικές γνώσεις αλλά στίς συγκεκριμένες γνώσεις πού αυτή τή στιγμή, ένδεχομένως, χρειάζεται ή άγορά, δηλαδή γνώσεις πού μπορούν νά συσκευαστούν, σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ (δές λειτουργικές δεξιότητες, καλές πρακτικές, δράσεις, έπιχειρηματικότητα, ενεργητικές πολιτικές κ.ο.κ.).¹ Πρόκειται μάλλον, στήν καλύτερη περίπτωση, για εφαρμοσμένη γνώση. Βεβαίως όλοι γνωρίζουμε τά πεπερασμένα όρια τής εφαρμοσμένης γνώσης και τής εφαρμοσμένης έρευνας, όταν ή βασική γνώση και ή βασική έρευνα μένει πίσω. Σέ κάθε περίπτωση ή ένσωματωμένη στά πληροφοριακά συστήματα γνώση και τά νοητικά ύποδείγματα έχουν έναν μετα-πληροφοριακό χαρακτήρα, μέ

* Τό κείμενο αυτό άποτελεϊ έπεξεργασμένη μορφή άνακοίνωσης στό συνέδριο *Κοινωνία τής Γνώσης. Ίδεολογία και πραγματικότητα* στή μνήμη του Κοσμά Ψυχοπαίδη, πού διοργάνωσε ό Τομέας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων σέ συνεργασία μέ τό Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (Ίωάννινα 4 & 5 Άπριλίου 2005).

1. Λυοτάρ, Φ. (1993), *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Άθήνα.

τήν έννοια πώς είναι απαραίτητη ή ένταξή τους σε κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα προκειμένου να νοηματοδοτηθούν για να μπορεί να υπάρξει έτσι αξιοποίηση τής γνώσης και τής πληροφορίας.²

Ένα δεύτερο στοιχείο έχει να κάνει με τό γεγονός ότι ή μαζική ενεργοποίηση ανθρώπινων, φυσικών και υλικών πόρων στό πλαίσιο τής «κατασκευαστικής εργασίας», δηλαδή τής βιομηχανικής υλικής εργασίας, απαιτεί νέες ποιοτικές ικανότητες έλέγχου τής εργασίας παραγωγής αγαθών και έμπορευμάτων. Όσοτόο ή εργασία στή μορφή ποιοτικών ικανοτήτων διαχείρισης είναι δύσκολο να τυποποιηθεί ή να έλεγχθει, καθώς τά στοιχεία πού τή συνθέτουν (ικανότητα διάδρασης και έπικοινωνίας, πρακτική πείρα, άφροίωση στό αντίκειμενο κ.λπ.) δέν μπορούν να ένταχτούν σ' ένα όρθολογικό σχήμα άσκησης τής, όπως συμβαίνει με τή βιομηχανική εργασία. Αύτή ή μή τυπική εργασία και ή ποσοτική αύξησή τής (εργασία στίς ύπηρεσίες, εργασία στή διαχείριση γνώσεων, πληροφοριών και συμβόλων) με τήν ταυτόχρονη μείωση τής τυπικής εργασίας (βιομηχανική εργασία) είναι πού χαρακτηρίζει τή «μεταβιομηχανική κοινωνία» (κοινωνία τών ύπηρεσιών, κοινωνία τών γνώσεων, κοινωνία τών πληροφοριών κ.ο.κ.). Η ανάπτυξη τής έπιστήμης, τής γνώσης, τών πληροφοριών και τών αντίστοιχων τεχνολογιών διαχείρισης πού περιγράφουν τό λειτουργικό πλαίσιο τής «μεταβιομηχανικής κοινωνίας», θά μπορούσε να έρμηνευθεί ως εργασία για τόν έλεγχο τής άνορθολογικότητας και τών όριακών καταστάσεων πού σε επίπεδο ανθρώπινου ψυχισμού (άποειδίκευση/άλλοτρίωση, έκπτωση κ.ο.κ.) και σε επίπεδο οικοσυστήματος (καταστροφή του πλανήτη κ.ά.) προκαλεί ό άναρχος χαρακτήρας τής παραγωγής.³ Τό γεγονός όμως ότι ή εργασία στίς ύπηρεσίες, στους ύπολογιστές, στά αυτόματοποιημένα συστήματα τυποποιεί και έξασφαλίζει τήν εργασία στό έργοστάσιο, στίς ύπηρεσίες και άλλου, καθόσον ή παραγωγή υλικών αγαθών συνεχίζει να αύξάνεται, τήν κάνει να έμφανίζεται ως ένας έξωτερικός έποπτικός παράγοντας. Ένας παράγοντας ό όποιος, ενώ έποπτεύει, ρυθμίζει και ταξινομεί τήν εργασία, έμφανίζεται άποδεσμευμένος από τήν όρθολογικότητα και τίς χωροχρονικές δεσμεύσεις τής βιομηχανικής εργασίας.⁴ Η αντίφαση αύτή διέπει και τήν κοινωνική ύπαρξη τών νέων μεσαίων αστικών στρωμάτων πού είναι και φορείς τής «διαχειριστικής εργασίας» (άντιφατικές ταξικές θέσεις, ρευστότητα μεταξύ έλεύθερου και εργασιμου χρόνου κ.ο.κ.)

2. Η κοινωνική στρωμάτωση τής «κοινωνίας τής γνώσης»

Βασική παραδοχή όλων τών θεωριών πού αναφέρονται στή «μεταβιομηχανική κοινωνία», και ως εκ τούτου στήν «κοινωνία τών ύπηρεσιών», στή «κοινωνία τής

γνώσης», στήν «κοινωνία τής πληροφορίας» κ.ο.κ., είναι πώς σήμερα ό συντελεστής παραγωγής δέν είναι ούτε τό κεφάλαιο, ούτε οι φυσικοί πόροι, αλλά ούτε και ή εργασία, όπως συνέβαινε στή «βιομηχανική κοινωνία», ή όποία ήταν γι' αυτό και μιá καπιταλιστική κοινωνία,⁵ αλλά, σύμφωνα με τόν Φ. Λυοτάρ, οι έκπληροφωρημένες γνώσεις. Τό τέλος τών μεγάλων άφηγήσεων άνέδειξε, σύμφωνα με τόν ίδιο, έξωαφηγηματικές πηγές σε παραγωγό γνώσης, όπως ή πληροφορική.⁶

Η άνάδειξη τής γνώσης σε βασική παραγωγική δύναμη και παραγωγό άξιας και ή άπόθεση και συρρί-

2. Δαρεμάς, Γ. (2002): «Ίδεολογία, έπικοινωνία, τεχνολογία», στό: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (έκδ.), Ίδεολογικά ρεύματα και τάσεις τής διανόησης στή σημερινή Ελλάδα, Αθήνα, σ. 513.

3. Offe, C. (1993), Κοινωνία τής εργασίας, Αθήνα, σ. 223.

4. Βλ. και Σταμάτης, Κ. (2005), Η άδέβαη «κοινωνία τής γνώσης», Αθήνα.

5. Dahrendorf, R. (1959): *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford.

6. Λυοτάρ, ό.π., σ. 66.

κνωση άλλων παραγωγικών συντελεστών (εργατική δύναμη, κεφάλαιο) διαμορφώνει, σύμφωνα μ' αυτές τις αντιλήψεις, μιά άλλη κοινωνική δομή. Η χαρακτηριστική για τή «βιομηχανική κοινωνία» κοινωνική δομή, μέ τήν αστική τάξη από τή μιά και τήν εργατική τάξη από τήν άλλη, παύει νά είναι αντιπροσωπευτική για τή «μεταβιομηχανική κοινωνία». Κατά τόν Ντάνιελ Μπέλ αυτή όρίζεται πλέον πέρα από τίς ταξικές συγκρούσεις.⁷ Η κοινωνική δομή τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας», από τή στιγμή πού τό κεφάλαιο και ή εργασία έχουν άπολέσει εξαιτίας τής «αποϋλικοποίησης» τής εργασίας τήν κοινωνική τους δυναμική άρθρώνεται γύρω από τίς γνώσεις.⁸ Κατ' αυτόν τόν τρόπο έννοείται από τόν Α. Νέγκρι ή εργασία στίς υπηρεσίες, στή διαχείριση γνώσεων και πληροφοριών. Για τούς υποστηρικτές τής «κοινωνίας τής γνώσης» ή νέα κοινωνία είναι μιά κοινωνία χωρίς κεφαλαιοκράτες και προλετάριους.

Κατά τόν Π. Ντράκερ οι κοινωνικές τάξεις τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας» σχηματίζονται από τούς εργάτες τών γνώσεων και τούς εργάτες τών υπηρεσιών.⁹ Η έσωτερική δυναμική τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας» προέρχεται, έπομένως, από τήν αντίθεση ανάμεσα στους εργάτες γνώσεων και τούς εργάτες υπηρεσιών, δηλαδή οι νέες κοινωνικές ανισότητες θά έμφανίζονται, σύμφωνα μέ τόν Μ. Καστέλς, ως άνιση κατοχή γνώσεων ή ως άνιση κατοχή πληροφοριακών δεξιοτήτων.¹⁰ Πάνω σ' αυτή τήν αντίθεση θά οικοδομείται, πάντα κατά τόν Π. Ντράκερ, μιά πολιτισμική διχοτομία μεταξύ τών «διανοουμένων» και τών «διευθυντικών στελεχών», οι όποιοι θά άσχολούνται μέ τίς λέξεις και τίς ιδέες, και τούς μάνατζερ, οι όποιοι θ' άσχολούνται μέ τούς ανθρώπους και τήν εργασία.¹¹ Για τόν Μ. Καστέλς, ή μετάβαση στόν πληροφοριακό καπιταλισμό συνδέεται μέ τήν ανάδυση νέων κοινωνικών κινημάτων και τή διχοτόμηση τής κοινωνίας σέ πολιτισμικά αυτοπροσδιοριζόμενες έλίτ, οι όποιες χειρίζονται και εφαρμόζουν τίς τεχνολογίες μέ έλευθεριακό, έξατομικευμένο και άποκεντρωμένο τρόπο, από τή μιά, και σέ άποκλεισμένες από τήν πληροφορία, τούς πόρους και τήν έξουσία και γι' αυτό άνασφαλείς κοινωνικές ομάδες, οι όποιες περιχαράκωνονται σέ δοκιμασμένους κώδικες και άξίες, από τήν άλλη.¹²

Για άλλους (όπως για τόν Μπέλ, Τουρέν, Ντάρε-ντορφ), ή κεντρική αντίθεση τής «βιομηχανικής κοινωνίας», δηλαδή ή αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας έχει άπολέσει τή σημασία της, καθώς στή μεταβιομηχανική κοινωνία αντικείμενο ιδιοποίησης δέν είναι ή εργασία αλλά οι υπηρεσίες, οι γνώσεις κ.ο.κ.¹³ Οι κοινωνικές θέσεις πού άπορρέουν από τήν πρόσβαση ή τόν άποκλεισμό από τίς γνώσεις και τίς πληροφορίες διαμορφώνουν άνισες κοινωνικές θέσεις πού εκβάλλουν σέ μιά στρωμάτωση κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Στόν βαθμό πού ή βιομηχανική εργασία μειώνεται παύει νά ισχύει —σύμφωνα μέ τίς παραπάνω θεωρήσεις, κυρίως τού Νέγκρι— και ή θεωρία τής άξιας.¹⁴ Συ-

νεπώς δέν υπάρχει έκμετάλλευση ούτε κοινωνική τάξη πού έκμεταλλεύεται, ή κοινωνική τάξη πού γίνεται αντικείμενο έκμετάλλευσης. Οι ταξικοί άγώνες χάνουν τή σημασία τους και μετατρέπονται σέ άγώνες κινητοποίησης για πόρους (γνώση, πληροφορία κ.λπ.) και για καταναλωτικά άγαθά.

3. Προσεγγίσεις δεμπεριανές ή νεομαρξιστικές

Όπως γίνεται προφανές, και άνάλογα μέ τήν περίπτωση, πρόκειται μάλλον για δεμπεριανές ή νεομαρξιστικές και μετα-μαρξιστικές προσεγγίσεις. Άς υπενθυμίσουμε εδώ ότι σύμφωνα μέ τόν Μάξ Βέμπερ οι κοινωνικές τάξεις συγκροτούνται στή σφαίρα τής άγοράς. Αυτό σημαίνει ότι μιά ομάδα ατόμων πού βρίσκονται αντικειμενικά, —αντικειμενικά θά πεί για τόν Βέμπερ μέ βάση τήν έπαγγελματική τους ιδιότητα (ειδίκευση, κύρος κ.λπ.) ή τό εισόδημα— στήν ίδια κατάσταση από τήν άποψη τής θέσης ή τής δύναμης στήν άγορά, συγκροτεί «κοινωνική τάξη».¹⁵ Συνεπώς ύπάρχουν τόσες κοινωνικές τάξεις όσες είναι και οι έπαγγελματικές ομάδες ή οι εισοδηματικές κατηγορίες.¹⁶ Εφόσον ή σύγκλιση συμφερόντων είναι συγκυριακή και έπηρεάζεται εκτός αυτού και από τό ύποκειμενικό νόημα πού άποδίδουν τά άτομα στήν κοινωνική πράξη είναι άδύνατον σχεδόν νά συγκροτηθεί και ιστορικό ύποκειμενο.

Αντίθετα στόν Κάρολ Μάρξ ή κοινωνική τάξη είναι μιά κοινωνική σχέση έκμετάλλευσης, ένσωματωμένη

7. Bell, D. (1974): *The Coming of Post-industrial society*, London.

8. Βλ. και Lazzarato, M. (1998) «Immaterielle Arbeit. Gesellschaftliche Tätigkeit unter den Bedingungen des Postfordismus», στό: Atzert, Th. (έπιμ.), *Umherschweifende Produzenten. Immaterielle Arbeit und Subversion*, Berlin.

9. Drucker, P.-F. (1996): *Μετακαπιταλιστική Κοινωνία*, Αθήνα, σ. 15.

10. Castells, M. (1998): *End of Millenium. The Information Age: Economy, Society and Culture*, τόμος 3, Oxford, σ. 374.

11. Drucker, ό.π., σ. 18.

12. Castells, M. (1996), *The Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, τόμος 1, Oxford, σ. 22.

13. Touraine, A. (1972), *Die postindustrielle Gesellschaft*, Frankfurt.

14. Negri, A. (2000) «Wert und Affekt», *Das Argument*, τεύχ. 235, σ. 249.

15. Βλ. και Goldthorpe, J.-H. (1987), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford, σ. 41 κ.ε.

16. Μοσχονάς, Α. (2005), *Τάξεις και στρώματα στίς σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα, σ. 42.

17. Marx, K. (1976), *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie, Erster Band*, Frankfurt.

στό ίδιο τό σύστημα τῆς παραγωγῆς (δές παραγωγή καί ἀπόσπαση ὑπεραξίας).¹⁷ Συνεπῶς ἡ σχέση τῶν ἀτόμων μέ τά μέσα παραγωγῆς καί ἡ θέση τους στόν καταμερισμό ἐργασίας –καί ὄχι στήν ἀγορά, ὅπως διατείνεται ὁ Βέμπερ– προσδιορίζουν ἀντικειμενικά τήν κοινωνική τους θέση. Βεβαίως εἶναι ἕνα ἄλλο ζήτημα ἂν ἡ κοινή ταξική κατάσταση δέν ὀδηγεῖ ἀποκλειστικά σέ κοινή δράση, σέ ταξική συνείδηση. Ἐδῶ ἐνδεχομένως βεμπεριανά ἀναλυτικά ἐργαλεῖα ὅπως γόητρο, δύναμη, νόημα, σύμβολα, δηλαδή ἐργαλεῖα τῆς ἐρμηνευτικῆς κοινωνιολογίας, μποροῦν συμπληρωματικά νά χρησιμοποιηθοῦν γιά νά ἐξεταστεῖ ποσοτικά μιά δυναμική κοινωνική διαστρωμάτωση, ὅπως διαμορφώνεται ἀπό τή γενίκευση τῆς μισθωτοποίησης καί τήν ἐμφάνιση τῶν νέων μεσαίων στρωμάτων.

Μιά ἄλλη ἐκδοχή αὐτῆς τῆς διχοτομίας μέ καθαρά βεμπεριανούς ὅρους συνιστᾷ ἡ θεωρία τοῦ πολιτισμικοῦ κεφαλαίου τοῦ Πιέρ Μπουρντιέ, ὁ ὁποῖος βλέπει ἄτομα, ὁμάδες κ.ο.κ. νά ἀνταγωνίζονται γύρω ἀπό τήν ἀπόκτηση οἰκονομικοῦ, πολιτισμικοῦ, αἰσθητικοῦ κεφαλαίου κ.ο.κ.¹⁸ Ὡστε νά μεγιστοποιήσουν τά κέρδη τους ἢ νά αὐξήσουν τούς πόρους τους (γνώση, ἐξουσία, γόητρο κ.ἄ.) παραγνωρίζοντας οὐσιαστικά τή θέση τῶν κοινωνικῶν τάξεων στόν κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας. Πέραν τοῦ ὅτι ὁ Μπουρντιέ βλέπει τό πολιτισμικό κεφάλαιο ὄχι ὡς σχέση ἀλλά ὡς ιδιότητα ιδιοκτησίας σέ ἐξατομικευμένη μορφή, ὅπως συμβαίνει καί μέ τό «ἀνθρώπινο κεφάλαιο» (Human Capital), αὐτός δημιουργεῖ ἀπό ἕναν καταμερισμό λειτουργιῶν (οἰκονομική, πολιτιστική, διαχειριστική κ.ο.κ.), πού ὑφίσταται ἐκ τῶν πραγμάτων καί στό ἐσωτερικό τῆς τάξης πού κατέχει ἢ ἐλέγχει τά μέσα παραγωγῆς, διακριτές κοινωνικές τάξεις. Νά τό πούμε διαφορετικά. Ὁ ιδιοκτήτης ἢ ὁ διευθύνων σύμβουλος μᾶς ἐπιχείρησης δέν μπορεῖ νά εἶναι γιά αὐτονόητους λόγους ταυτόχρονα καί καθηγητής πανεπιστημίου καί πολιτιστικό στέλεχος. Στήν ὀπτική του γωνία κύριος ἀντίπαλος δέν εἶναι ὁ κάτοχος κοινωνικοῦ ἢ ἐκπαιδευτικοῦ κεφαλαίου, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Μπουρντιέ. Κύριος ἀντίπαλος εἶναι ὁ ἀνταγωνιστής ἐπιχειρηματίας. Συνεπῶς ἡ διευθέτηση τῶν ἐνδοταξικῶν ἀνταγωνισμῶν μπορεῖ νά εἶναι δουλειά μᾶς κοινωνικῆς κατηγορίας, κατόχων ἐκπαιδευτικοῦ καί πολιτισμικοῦ κεφαλαίου, ὅπως εἶναι οἱ «ὀργανικοί διανοούμενοι», οἱ ὁποῖοι ἀποκαθιστοῦν στό ἐσωτερικό τῆς τάξης τήν ἐνότητα, ὀργανώνοντας σέ ἐπίπεδο κοινωνίας, καί κυρίως μέσα ἀπό τό κράτος, τήν ἡγεμονία τῆς τάξης τους.

Ὁ κοινός παρονομαστής αὐτῶν τῶν προσεγγίσεων πού βασίζονται στήν ἄνιση κατοχή γνώσης, στόν ἀποκλεισμό ἀπό τή γνώση κ.ο.κ., δηλαδή θέσεων καί καταστάσεων πού στό πλαίσιο τοῦ τεχνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας διαμορφώνουν διακριτές θέσεις μέ τό ἀντίστοιχο γόητρο καί τήν ἀντίστοιχη ἐξουσία, εἶναι μιά πλουραλιστική κοινωνική διαστρωμάτωση, χωρίς τή δυνατότητα δόμησης συλλογικῶν ὑποκειμένων. Κοινωνιολογικά ἡ «κοινωνία τῆς γνώσης» ἐρχεται νά κατα-

ξιώσει κατ' ἀπόλυτον τρόπο τή διανοητική ἐργασία καί ὅπως αὐτή προέκυψε ἀπό τήν ἀποειδίκευση τῆς ἐργασίας καί τό διαχωρισμό της σέ σχεδιαστική καί ἐκτελεστική (τεῦλορισμός/νεοτεῦλορισμός), ἀλλά καί τήν ἀνάγκη καί ἐπιθυμία τῶν νέων μεσαίων στρωμάτων, τά ὅποια ὡς προνομιακοί κάτοχοι καί διαχειριστές της μποροῦν νά προβληθοῦν ὡς τό ἱστορικό ὑποκείμενο. Ἐφ' ὅσον μάλιστα λάβει κανεῖς ὑπόψη τόν (ἡμ)αυτόνομο χαρακτήρα τῆς ἐργασίας αὐτῶν τῶν στρωμάτων καί τόν ἐγγενή σ' αὐτές ἀτομικισμό, εὐκολα ἡ κοινωνία μπορεῖ νά ταυτιστεῖ, ὅπως καί στό Βέμπερ, ὡς πεδίο ἀλληλοσυγκρουόμενων ἀτόμων καί ὁμάδων καί ἡ «ἐκμετάλλευση» ὡς στοιχεῖο τῆς διαπραγματευτικῆς δύναμης τῶν ἀτόμων στήν ἀγορά, ὅπως διατείνεται π.χ. ὁ Ε. Ράιτ.¹⁹ Κατ' αὐτόν τόν τρόπο τό ἱστορικό ὑποκείμενο ἐννοιολογεῖται στό πλαίσιο τῆς ἀτομικῆς δράσης, ὅπως συμβαίνει στόν ἀναλυτικό μαρξισμό καί στή θεωρία τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς.²⁰

Αὐτό πού δέν προσδιορίζεται μέ σαφήνεια στίς θεωρήσεις πού ἀποδέχονται τήν «κοινωνία τῆς γνώσης» ὡς τό κοινωνικό ἰσοδύναμο τῆς μετα-καπιταλιστικῆς κοινωνίας καί τοῦ «πληροφοριακοῦ καπιταλισμοῦ» εἶναι ἡ ἴδια ἡ λειτουργία τῆς γνώσης. Τό γεγονός ὅτι ἡ γνώση ὅπως καί ἡ ἐργασιακή δύναμη ἔχουν μιά ἀξία χρήσης ἀλλά καί μιά ἀνταλλακτική ἀξία δημιουργεῖ συγχύσεις καί ἀσάφειες. Γιά τό ἄτομο ἡ γνώση ἢ οἱ ὅποιες ὁποῖοτε δεξιότητες δέν ἔχουν καμία ἀξία χρήσης ἢ, ἐφόσον ἔχουν, αὐτή εἶναι πολύ περιορισμένη. Ἡ γνώση ἔχει γιά τό ἄτομο μόνο ἀνταλλακτική ἀξία. Ἀντίθετα ἡ γνώση καί οἱ δεξιότητες πού τή συνοδεύουν ἔχουν μιά ἀξία χρήσης μόνο γιά τό κεφάλαιο καί τήν ἐπιχείρηση πού τήν ἐνσωματώνει μέσω τῶν ἐργαζομένων. Τό πλαίσιο αὐτό προσδιορίζει καί τό λειτουργικό περιεχόμενο τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης».

Ἐπομένως ἡ ἐννοια τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης» μπορεῖ νά σημαίνει τή συγκεκριμένη μορφή πού παίρνει ἡ ἐργασία σέ συνθήκες ἐκπληροφόρησης τῆς παραγωγῆς. Πάλι ὅμως ὁ ὅρος εἶναι παραπλανητικός γιατί δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση πῶς παύει νά ὑφίσταται ἡ ἐργασία καί πῶς ἡ ἀξία παράγεται ὄχι ἀπό τήν ἐργατική δύναμη ἀλλά ἀπό τή γνώση. Οἱ παρανοήσεις αὐτές ἐνισχύθηκαν σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τόν ὀλοένα καί μεγαλύτερο ρόλο πού παίζει ἡ διανοητική ἐργασία ἢ διαχειριστική ἐργασία, δηλαδή ἡ ἐργασία τῶν νέων ἀστικῶν στρωμάτων, μέ ὅλα τά στοιχεῖα τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς διάδρασης, τῆς φαντασίας καί τῆς ἀντιληπτικότητας, ὅπως δείξαμε παραπάνω, στή διαδικασία παραγωγῆς. Ἐρμηνεύοντας ἐσφαλμένως τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ὡς τά αἷτια πού τήν προ-

18. Hradil, S. (2004), *Die Sozialstruktur Deutschlands im internationalen Vergleich*, Wiesbaden, σ. 264.

19. Wright, E.-O. (1985), *Classes*, London, σ. 117.

20. Βλ. κυρίως Roemer, J.-A. (1982), *A General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge-Massachusetts.

κάλεσαν, οι θεωρήσεις που απορρέουν από την «κοινωνία της γνώσης» εξέλαβαν τις νέες μορφές εργασίας ως αντιπροσωπευτικές για ολόκληρη τόν κοινωνία.

Μιά άλλη παράμετρος της «κοινωνίας της γνώσης» που έχει ιδιαίτερη σημασία για τις αλλαγές στην εκπαίδευση, έχει να κάνει επίσης με τις θέσεις του Φ. Χάγιεκ (F. Hayek) πώς η διαχείριση της διασκορπισμένης γνώσης μπορεί να γίνει μόνο μέσω της αγοράς, κυρίως επειδή οι πληροφορίες μπορούν να μεταδοθούν καλύτερα στους ενδιαφερόμενους μέσω των τιμών. Σέ συνάρτηση μάλιστα με τό γεγονός ότι η «γνώση είναι τοπική» και ότι ένα μεγάλο μέρος της είναι άρρητο, εύνοει μιά άλλη προσέγγιση που αντιλαμβάνεται τη σημερινή κοινωνία ως κοινωνία δικτύων ενώ μετατοπίζει τη μεταφορά γνώσης από τυπικές προς άτυπες μορφές εκπαίδευσης, συνηγορώντας υπέρ μιας αποκεντρωσης της εξουσίας προς αποκεντρωμένα δίκτυα (αγορά, κοινωνία πολιτών, διά βίου μάθηση κ.ο.κ.).²¹ Στο νέο κοινωνικό περιβάλλον που διαμορφώνεται από τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας ή επένδυση σέ ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, κατάρτιση, γνώσεις, δεξιότητες) θά είναι καταρχήν εϋθύνη του εξατομικευμένου επενδυτή, όποτε και τό ίδιο τό ανθρώπινο κεφάλαιο θά απολέσει σταδιακά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δημοσίου αγαθού.²² Μάλιστα στό πνεύμα των Νέων Έργατικών ο Α. Γκίντενς προτρέπει τούς εργαζόμενους να γίνουν επιχειρηματίες της εργατικής τους δύναμης και των δεξιοτήτων τους φροντίζοντας για τή συνεχή επιμόρφωσή τους.²³ Άς υπενθυμίσουμε ότι τά δημόσια αγαθά (τόσο τά οίονει άκόμη και τά άμιγη) συνιστούν στην νεοκλασική θεωρία αίτια για τή άποτυχία της αγοράς, καθώς αυτά δέν μπορούν να έχουν τιμή επειδή προσφέρονται σέ όλους και δέν αποκλείεται κανένας από τήν κατανάλωσή τους.²⁴

4. Η νέα υποκειμενικότητα της «κοινωνίας της γνώσης»

Η νέα καταστατική θέση της διαχειριστικής εργασίας στον καταμερισμό εργασίας, όπως είδαμε παραπάνω, δημιουργεί συγχύσεις όσον άφορᾷ τή θέση των νέων μεσαίων στρωμάτων που είναι και οι κάτοχοι γνώσης και οργανωτικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Δημιουργείται δηλαδή ή έντύπωση πώς αυτά, ως τά υποκείμενα της «κοινωνίας της γνώσης», έχουν τή δυνατότητα να ξεφύγουν από τόν έλεγχο του κεφαλαίου και να οργανώσουν σέ συνθήκες αυτοαξιοποίησης, έναλλακτικά προς τή μισθωτή εργασία στή μορφή του «αυτόνομου εργάτη» (lavorno autonomo), μορφές ζωής και κοινωνίας. Μάλιστα ο Νέγκρι και ο Χάρντ διαβλέπουν εδώ, δηλαδή σέ μεταφορτικές συνθήκες πα-

ραγωγής, τή δυνατότητα να συγκροτηθεί μιά νέα υποκειμενικότητα, ή general intellect (μαζική διάνοια). Η άναδιάρθρωση της παραγωγής («Μεταφορτισμός») προσφέρει σύμφωνα μ' αυτούς τή δυνατότητα επαναιδιοποίησης της συλλογικής εργατικής υποκειμενικότητας, που είχε δεσμευτεί στους διαχωρισμούς του τεϋλορισμού.²⁵ Όμως οι νέες μορφές εργασίας (νεοτεϋλορισμός) συνιστούν και προσπάθεια ρευστοποίησης (δές εϋέλικτες εργασιακές σχέσεις), άποδέσμευση και επανασύλληψης ζωντανής εργασίας σέ συνθήκες πτώσης του ποσοστού κέρδους του κεφαλαίου²⁶ αλλά και προσπάθειας έλέγχου της αντίστασης των εργαζομένων στον χώρο εργασίας. Αφού τό κεφάλαιο έπέβαλλε τήν ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στή ζωντανή εργασία και τις μηχανές, επιβάλλει τώρα μιά ανταγωνιστική σχέση επίσης ανάμεσα στή ζωντανή εργασία και τή βασισμένη στην έπιστήμη, στην πληροφορία και στην γνώση εργασία.²⁷ Η έπιστήμη, ή ή general intellect (μαζική διάνοια) αναπτύσσεται έπομένως στην πλευρά της νεκρής εργασίας, των μηχανών, των όρων και των μέσων της ελεγχόμενης από τό κεφάλαιο εργασιακής διαδικασίας. Μέσω των τεχνολογικών καινοτομιών έπιχειρείται ή άέναη (έπανα)σύλληψη της ανθρώπινης εργασίας αλλά και ή αναπαραγωγή των διαχωρισμών (ειδικευμένη/άνειδίκευτη, έπιστημονική-έπικοινωνιακή/ύπεργολαβική κ.ο.κ.).²⁸

Η εξύμνηση των νέων μορφών εργασίας και των νέων τεχνολογιών, όπως προβάλλονται στίς τεχνο-φουτουριστικές ουτοπίες της «κοινωνία της γνώσης», ή της «άυλης» εργασίας κ.λπ., πέραν του ότι μυστικοποιεί τόν τρόπο παραγωγής και ιδιοποίησης ύπερεργασίας

21. Ιωαννίδης, Σ. (2004): «Ο "όλισθηρός" δρόμος προς τήν ...έλευθερία», *Τό Βήμα*, 21-11-2004.

22. Γράβαρης, Δ. (2005): «Από τό κράτος στό κράτος. Όρθολογικότητα και κανόνες νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική», στό: Γράβαρης Δ., Παπαδάκης Ν. (έπιμ.), *Έκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Άθήνα, σ. 32.

23. Giddens, A. (1998): *Ό Τρίτος Δρόμος. Η άνανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Άθήνα, σ. 174.

24. Πιτέλης, Χ. (1997) «Μεθοδολογικές προσεγγίσεις του καπιταλιστικού κράτους», *Άξιολογικά*, τεϋχ. 10, σ. 156.

25. Negri, A./Hardt, M. (1997), *Die Arbeit des Dionysos. Materialistische Staatskritik in der Postmoderne*, Berlin.

26. Moseley, F. (1992): «The Decline of the Rate or Profit in the Postwar US Economy: Is the Crisis over?», *Capital & Class*, τεϋχ. 48.

27. Άλεξίου, Θ. (2002): «Η έννοια της μαζικής νοημοσύνης στόν Α. Νέγκρι», *Ό Πολίτης*, τεϋχ. 92.

28. Moulrier Boutang, Y. (1998): «Vorwort», στό: Atzert, Th. (έπιμ.), *Umherschweifende Produzenten. Immaterielle Arbeit und Subversion*, Berlin, σ. 9.

στὶς σύγχρονες κοινωνίες, ἐκλαμβάνει αὐτές, ὁρμώμενη ἀπὸ μιὰ ἐμμενὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ πράγματα, ὡς ἐκδοχὲς τῆς προλεταριακῆς ἀπελευθέρωσης. Ἡ ἐξάλειψη κάθε ὑπερδατικότητας, πού στήν περίπτωσή μας θά σήμαινε ὅτι οἱ ἀναδιαρθρώσεις τῆς παραγωγῆς διαμορφώνουν σχεδόν αὐτόματα καὶ χωρὶς πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ τὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο, δηλαδή τὸ «πλήθος», συνιστᾶ μιὰ βασικὴ ἀντίφαση τοῦ ἐργατισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐκδοχὴ ἱστορισμοῦ, μὲ τὴ διαφορά πὼς ἀντί γιὰ τὸν τεχνολογικὸ ἱστορισμὸ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (δὲς οἰκονομισμός) ἔχουμε ἕναν ἱστορισμὸ τῆς προλεταριακῆς ὑποκειμενικότητας, πού ὁδηγεῖ στὴν ἀποδοχὴ τῶν ἀναδιαρθρώσεων τοῦ κεφαλαίου ὡς θετικῶν συμπυκνώσεων καὶ νέων ἀντιστάσεων.²⁹ Ἡ ἐκδίπλωση αὐτῶν τῶν ἀναδιαρθρώσεων ἀποτελεῖ καὶ τὴ συγκροτητικὴ συνθήκη τοῦ «πλήθους», τὸ ὁποῖο εἶναι περισσότερο, σύμφωνα μὲ τοὺς Χάρντ καὶ Νέγκρι, προῖόν τῆς αὐθόρμητης συσσωμάτωσης μιᾶς πλειάδας δραστηριοτήτων πού δὲν χρειάζεται νὰ συναρθρωθοῦν μεταξύ τους.³⁰ Αὐτὸ ἔχει μὲ τὴ σειρά του ὡς συνέπεια τὸν φετιχισμό τῶν ἄμεσων κοινωνικῶν πρακτικῶν καὶ τὸν ἐκθειασμὸ τοῦ ἀποσπασματικοῦ, τοῦ μερικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, πόσο μᾶλλον ὅταν στὴ νέα φάση, δηλαδή στὸ πολιτικὸ ἰσοδύναμο τοῦ «Μεταφορντισμοῦ», τὴν Αὐτοκρατορία, οἱ ἀγῶνες ἀναδύονται σύμφωνα μὲ τοὺς Χάρντ καὶ Νέγκρι, ὄχι ὀρίζοντα, ἀλλὰ ἐνικά καὶ κάθετα.³¹ Ἡ ὄντολογία τῆς ἀμεσότητας σὲ συνάρτηση μὲ τὶς κινηματικὲς πρακτικὲς πού θά ὁδηγήσουν στὴν «ἀνθρωπολογικὴ ἐξοδο» ἀκουμπάει κιόλας τὸν ἀντιουμανισμό τοῦ δομο-μαρξισμοῦ, ἐπειδὴ ἀκυρώνει καὶ τὴ διάκριση μεταξύ στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς,³² μὲ τὶς ἀναγκαῖες διαμεσολαβήσεις (πολιτικὲς, ἰδεολογικὲς, ὀργανωτικὲς). Στὸ βαθμὸ μάλιστα πού οἱ Χάρντ καὶ Νέγκρι ἐξαρτοῦν τὴ «βούληση τῆς ἐναντίωσης» ἀπὸ μιὰ σωματικὴ ὑποκειμενικότητα χωρὶς διῆσους καὶ διχοτομήσεις, αὐτὴ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μόνο στὰ νέα μεσαία ἀστικά στρώματα τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης» τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἔχει ἀποῦλικοποιηθεῖ καὶ δὲν ἑτεροκαθορίζεται. Ὡστόσο τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κοινωνικοῦ σώματος κινεῖται σ' ἕναν τόπο, (καὶ ὄχι σ' ἕναν μὴ-τόπο ὅπως διατείνονται οἱ Χάρντ καὶ Νέγκρι),³³ ἡ ἐργασία του εἶναι ἀκόμη μετρήσιμη καὶ ὑλική, ἀκόμη καὶ χειρωνακτική, (καὶ ὄχι μὴ μετρήσιμη καὶ ἄυλη, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ Χάρντ καὶ Νέγκρι), καὶ τὸ σῶμα τους συγχρονίζεται ἀναγκαστικά μὲ τοὺς ρυθμούς τῆς παραγωγῆς καὶ «ἀποδέχεται» τὸ θεσμικὸ πλαίσιο (π.χ. τοῦ Κράτους Πρόνοιας) γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς του δύναμης.³⁴ Τὸ σῶμα πού θά ἠθελαν γιὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐξοδο οἱ Χάρντ καὶ Νέγκρι, δηλαδή «ἕνα σῶμα πού νὰ εἶναι ἀνίκανο νὰ προσαρμοστεῖ στὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, στὴν πειθαρχία τοῦ ἐργοστασίου, στοὺς κανονισμοὺς τῆς παραδοσιακῆς σεξουαλικῆς ζωῆς κ.ο.κ.»,³⁵ δὲν μπορεῖ νὰ βασιστεῖ στὴν κοινωνικὴ ἐμπειρία πού διαμορφώνει ἱστορικὰ ἐργασία καὶ σῶμα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ἐφόσον ἡ «ἄυλη» ἐργασία στὴ

μορφή τῆς ἐπικοινωνιακῆς δραστηριότητος κατανοθεῖ ὡς ἕνας ἰδιαίτερος τομέας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωντανῆς ἐργασίας, τὸ νέο ὑποκείμενο τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης» —καθὼς οἱ ὑπόλοιπες κατηγορίες τῆς (βιομηχανικοὶ ἐργάτες, χειρῶνακτες κ.ἄ.) ἐξαιτίας τῆς μείωσης τῆς ὑλικῆς ἐργασίας δὲν ὑφίστανται— θά ἀποτελεῖ τὴν «ἐργατικὴ ἀριστοκρατία» τοῦ μεταμοντέρνου καπιταλισμοῦ, ἡ ὁποία καὶ προβάλλεται ἐλιτίστικα ἀπὸ τὸν Α. Νέγκρι ὡς τὸ ἐπαναστατικὸ ὑποκείμενο. Ἀπὸ ἐδῶ λείπει, ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ μετα-εργοστασιακὴ ἐργατικὴ τάξη, οἱ ἐργαζόμενοι στὶς ὑπεργολαβίες καὶ στὸ φασόν, οἱ ὁποῖοι στὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς ἀποτελοῦν ἕνα σηματικὸ μέρος τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ, ἐνῶ στὶς χῶρες τῆς γεωγραφικῆς περιφέρειας τὸ μεγαλύτερο μέρος, οἱ μετανάστες, οἱ καθαρίστριες καὶ οἱ ἐργαζόμενοι στὰ συναργεῖα καθαρισμοῦ, οἱ τριωρίτισσες τῶν πολυκαταστημάτων καὶ τῶν σοῦπερ-μάρκετ, οἱ νέοι μὲ τὶς δουλειὲς τῶν ποδαριῶ (ντελίδερ, κούριερ κ.ἄ.). Ἡ νέα ὑποκειμενικότητα φωτογραφίζει μᾶλλον τὰ νέα μεσαία στρώματα, ἀποκλείοντας ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους πού κινοῦνται στὸ «βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητας» καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐργασία παραμένει πάντα μόχθος καὶ μέσον βιοπορισμοῦ τὴ δυνατότητα νὰ χειραφετηθοῦν. Ἐξάλλου ἡ διατύπωση τῆς πολιτικῆς μὲ αἰσθητικούς ὅρους καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὑποκειμένου μὲ ἀνθρωπολογικούς ὅρους (νομάδες/νεοδάβραροι κ.ἄ.),³⁶ πού συνάδει ἐπίσης μὲ τὴν ἐφήμερη καὶ ἀποσπασματικὴ κοσμοαντίληψη αὐτῶν τῶν στρωμάτων, ἀποκλείει οὐσιαστικά γιὰ δεύτερη φορὰ τὸν κόσμο τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, καθὼς ὡς ἐνδεδειγμένη μορφή κοινωνικοῦ ἀγῶνα προβάλλεται ἡ κινηματικὴ καὶ ριζωματικὴ δράση «ἐνὸς πλήθους ἀπὸ μοναδικότητας». Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ὑφιστάμενες μορφές συνδικαλιστικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργάνωσης, μὲσθ τῶν ὁποίων μιὰ τάξη γίνεται ὑποκείμενο, ἀξιολογοῦνται ὡς παραχημένες καὶ κορπορατιστικὲς, ὡς οἱ κοινωνικὲς τάξεις νὰ συγκροτοῦνται στὴ σφαῖρα τοῦ κράτους (ὡς ὁμάδες συμπερόντων) καὶ ὄχι στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς.

29. Σωτήρης, Π. (2003), «Αὐτοκρατορία: νέο θεωρητικὸ ὑπόδειγμα ἢ ἀναπαραγωγὴ ἀντιφάσεων», *Θέσεις*, τεύχ. 85, σ. 25.

30. Laclau, E. (2003), «Εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες ἐμμενῶς;», *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 113, σ. 26.

31. Hardt, M./Negri, A. (2002), *Αὐτοκρατορία*, Ἀθήνα, σ. 94.

32. Στὸ ἴδιο, σ. 95.

33. Στὸ ἴδιο, σ. 294.

34. Ἀλεξίου, Θ. (2005), «Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ σώματος. Ἀπὸ τὸ πραγματοποιημένο σῶμα στὸ ἀκέντρο σῶμα», *Θέσεις*, τεύχ. 91.

35. Hardt/Negri, ὁ.π., σ. 295.

36. Hardt/Negri, ὁ.π., σ. 293.

ΙΑΤΡΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Ύπό τη σωτηρία τῆς ψυχῆς στή θεραπεία τοῦ σώματος

τῆς Ἑλένης Ἀνδριάκαινα

Στό κέντρο τῆς πόλης ὑπερσύγχρονα ἰατρικά κέντρα διαφημίζουν τίς ὑπηρεσίες τους καί ἀξιῶνουν τό μονοπώλιο στή διαχείριση τῆς ὀμορφιάς, ἐνῶ οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν παραδοσιακῶν αἰσθητικῶν κέντρων στίς συνοικίες βλέπουν τούς πελάτες τους νά φυλλορροοῦν. Στίς στήλες τῶν life style περιοδικῶν ἐπιστήμονες διαιτολόγοι ἀπεργάζονται μιά τεράστια κοινωνικοπολιτισμική ἀλλαγὴ καθὼς ἀντικαθιστοῦν τίς πατροπαράδοτες γευστικές νοστιμιές μέ ὠφέλιμες καί ὑγιεινές τροφές. Στά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης γιατροὶ ἀναλαμβάνουν νά ἐνημερώσουν τίς ἡλικιωμένες γυναῖκες γιά τήν ἐμμηνόπαυση, ἐνῶ εἰδικοὶ παιδίατροι προειδοποιοῦν τούς γονεῖς γιά τὰ συμπτώματα τῆς ὑπερκίνησης (hyperkinesis), τῆς νέας ἀρρώστιας πού πλήττει μικροὺς ζωηροὺς μαθητές. Ὅσο κι ἂν σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ὀμοφυλοφιλικοῦ κινήματος ὀρίζουν τή συμπεριφορὰ τους ὡς μιά ἐπιλογή ἀπὸ μιά ἀγορὰ κοινωνικά κατασκευασμένων ταυτοτήτων, ἢ ἀντίληψη γιά τήν ὀμοφυλοφιλία ὡς ἀσθένεια εἶναι ἀρκετά ἰσχυρή σέ ὀρισμένα περιβάλλοντα – τῶν ὀμοφυλοφίλων μὴ ἐξαιρουμένων. Ἔχουν περάσει αἰῶνες ἀπὸ τότε πού οἱ κοινωνίες θεωροῦσαν τή γονιμότητα εὐλογία θεοῦ καί τήν ὑπογονιμότητα κατάρρα καί, μολονότι οἱ συγκεκριμένες ἀντιλήψεις δέν ἐξαλείφθηκαν στή σύγχρονη ἐκκοσμιευμένη κοινωνία, ὅπως ὅποτε μεταπλάστηκαν καθὼς ἡ ἰατρικὴ διάγνωση ὑποσκέλιζε τή θεοδικία. Ἐπιμένοντας ὅτι ἡ χρῆση ναρκωτικῶν δέν εἶναι «ἀσθένεια», ψυχολόγοι, ψυχοθεραπευτές καί κοινωνικοὶ λειτουργοὶ ὑπόσχονται μιά συνολικὴ θεραπευτικὴ ἀλλαγὴ, μίαν ἀλλαγὴ «αὐθεντικὴ» χωρὶς ὑποκατάστατα, οἱ ψυχίατροι ὁμῶς ἀνταγωνιστές τους ἐπανακάμπτουν τελευταῖα καί διεκδικοῦν τό μερίδιό τους στήν ἐξουσία ὀρισμοῦ καί ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος.

Αὐτό πού συνδέει μεταξύ τους διαφορετικὲς ὄψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὅπως, ὀμορφιά, διατροφή, γήρανση,

σχολικὴ ἀπειθαρχία, σεξουαλικότητα, γονιμότητα καί χρῆση ναρκωτικῶν εἶναι ἡ ὑπαγωγή τους στὸν ἰατρικὸ ἔλεγχο, ἢ θεώρησή τους δηλαδή ὡς πλευρῶν μιᾶς εὐρύτερης διαδικασίας πού ἔχει ἀποδοθεῖ στή σχετικὴ βιβλιογραφία μέ τὸν ὄρο ἰατρικοποίηση. Ὁ ὄρος εἰσηχθῆ στοῦ πεδίου τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στή δεκαετία τοῦ '70 καί ἡ σημασία του προσδιορίστηκε ἐξαρχῆς ἀπὸ τό πλαίσιο μέσα στοῦ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, τό κίνημα τῆς ἀποασυλοποίησης ἐπέκρινε τὰ παραδοσιακὰ ἄσυλα ὡς ἀπάνθρωπους θεσμούς πού ἀλλοτριῶνουν τούς ἀσθενεῖς παρά τούς θεραπεύουν, οἱ γιατροὶ ἔχαναν τό κύρος τους, καθὼς καταγγέλλονταν ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης γιά τὴν ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου πόνου, ἐνῶ νέες ὀλιστικές ἀντιλήψεις γιά τό σῶμα καί τὸν ἄνθρωπο γενικότερα –ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸν ρομαντισμό, τίς ἀνατολικὲς φιλοσοφίες καί τίς μεταμοντέρνες ἀνησυχίες– ἄρχισαν νά ὑπονομεύουν σοβαρὰ τὴν πίστη στήν πρόοδο καί στήν ἀποτελεσματικότητα τῆς κλασσικῆς ἰατρικῆς. Ὅλα ἔδειχναν ὅτι εἶχε ἀρχίσει ἡ Νέα Ἐποχὴ. Μετὰ τὴν ἀπομάγευση τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ ἐπιστῆμη ἦρθε ἡ ὥρα γιά τὴν ἀπομάγευση τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὥρα γιά τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλαζονείας τῆς καί τὴν ἀποδόμηση τῶν σταθερῶν τῆς θεμελιῶν: περιθωριοποιημένες ἀντιλήψεις ἐπανέρχονται σήμερα ἀνανεωμένες στοῦ προσκήνιο καί φαινομενικὰ ἠττημένες ἰδέες καί παρωχημένες πρακτικὲς ὑπόσχονται νά ξαναδώσουν στὸν κόσμο τὴ μαγεία πού ἡ ἐπιστῆμη τοῦ εἶχε στερήσει.

Στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὁ ὄρος ἰατρικοποίηση ἀναφέρεται σέ μιά διαδικασία κατὰ τὴν ὁποία ὀρισμένα φαινόμενα προσδιορίζονται ὡς ἰατρικὰ προβλήματα καί ἐξηγοῦνται μέ ὄρους ὑγείας καί ἀσθένειας. Στίς

περισσότερες περιπτώσεις, κοινό σημείο τῶν μελετῶν γιὰ τὴν ἱατρικοποίηση δὲν εἶναι τόσο οἱ κοινές τους θεωρητικές παραδοχές ὅσο ἡ ἐπικριτική στάση πού τηροῦν ἀπέναντι στό φαινόμενο. Ὁ ὅρος ἐπιστρατεύθηκε γιὰ νά ὑπηρετήσει τὴν κριτική ἐνός φαινομένου παρὰ τὴν περιγραφή, τὴν ἀνάλυση ἢ τὴν κατανόηση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο τό φαινόμενο παράγεται. Ἄν καί σχετικά μέ τή χρήση καί τό περιεχόμενο τοῦ ὅρου ὑπάρχουν ἀρκετές ἀσάφειες, ἕνας ἀπό τούς πλέον χρησιμοποιοῦμενους ὀρισμούς ἀνήκει στόν I. Ζολά. Σέ ἄρθρο του δημοσιευμένο τό 1983, ὁ Ζολά ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὀρισμός μιᾶς συμπεριφορᾶς ὡς ἀσθένειας τή μετατρέπει σέ ἱατρικό πρόβλημα, ἐπιτρέπει τὴν ἀντιμετώπισή της στό πλαίσιο τῶν ἀντίστοιχων θεσμῶν καί ἀναδεικνύει τούς ἐπαγγελματίες τῆς ἱατρικῆς σέ κατεξοχὴν ἀρμόδιους γιὰ τή διαχείρισή του.

Κλειδί τῶν μελετῶν περὶ ἱατρικοποίησης εἶναι τό ζήτημα τοῦ ὀρισμοῦ. Ἡ διαδικασία διεύρυνσης τῆς ἱατρικῆς ἐξουσίας στήν καθημερινή ζωὴ ξεκινᾷ μέ τόν ὀρισμό μιᾶς προβληματικῆς καί ἀνεπιθύμητης συμπεριφορᾶς ὡς ἀσθένειας, τὴν ἐξήγησή της μέ βάση τὴν ἐπιστημονική ὀρθολογικότητα καί τὴ νομομοποίηση τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της. Μολονότι σπανίως δηλώνονται, οἱ μεθοδολογικές ἀναφορές τῶν σχετικῶν προσεγγίσεων ἀφοροῦν τίς λεγόμενες θεωρίες τοῦ κοινωνικοῦ κονστρουκτιβισμοῦ. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ ἀνακάλυψη μιᾶς ἀσθένειας καί ἡ γνώση πού ἀποκοῦμε ἀπό τὴ μελέτη της ἀντιμετωπίζονται ὡς κοινωνικά προϊόντα τὰ ὁποῖα φέρουν ἀνεξίτηλα τὴ σφραγίδα τῶν παραγωγῶν τους. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις, οἱ μελέτες ἐμπνέονται ἀπό τίς ἀκραίες ἐκδοχές τῆς γλωσσικῆς στροφῆς στίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί φτάνουν μέχρι τοῦ σημείου νά ὑποστηρίξουν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμία πραγματικότητα γιὰ νά ἀνακαλύψουμε πέρα καί ἔξω ἀπὸ τὴ γλώσσα πού χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴν περιγραφή τῶν σωματικῶν φαινομένων, τῆς ὑγείας καί τῆς ἀσθένειας. Ἔτσι καταλήγουν συχνά στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρρώστια δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ρηματική κατασκευή, ἕνα σμῆμα τῆς γλώσσας μᾶλλον, παρὰ τοῦ σώματος πού ποινᾶ. Ὡστόσο, ὑπάρχουν καί ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐρευνες στό πεδίο τῆς ἱατρικοποίησης οἱ ὁποῖες ἀξιοποιοῦν τὴ θεωρητικὴ συνεισφορά τῆς κοινωνιολογίας τῆς γνώσης, τῆς συμβολικῆς διαντίδρασης καί τῆς ἀνακλαστικῆς κοινωνιολογίας. Ἔτσι, ἀντὶ νά δέχονται ὡς αὐτονόητες τίς κυρίαρχες ἐξηγήσεις καί τούς ὀρισμούς ἐνός φαινομένου βάζουν σέ παρὲνθεση τὴν κοινωνικά διαθέσιμη γνώση καί δίνουν ἔμφαση στό ποῖός εἶπε τί, πότε —σέ ποῖο πλαίσιο ὀρίστηκε μιὰ κατάσταση ὡς ἱατρικό πρόβλημα— καί ποιῆς ὑπῆρξαν οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἀντὶ νά ἐκλαμβάνουμε ὡς δεδομένο τόν ὀρισμό τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὡς ἀσθένειας, ἐξετάζουμε τίς συνθήκες ὑπὸ τίς ὁποῖες, κάποια στιγμή, ἡ συγκεκρι-

μένη συμπεριφορὰ ἐξηγήθηκε μέσῳ τῆς ἀναφορᾶς σέ μιὰ ἀρρώστια: ἀνάλογα, ἀντὶ νά ἀναζητοῦμε στοιχεῖα πού νά ἐπαληθεύουν τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ ναρκωτικά προσανατολιζοῦμε τὴν ἐρευνα στήν ἀνάδειξη τῆς ιστορικότητας τοῦ φαινομένου, δηλαδή, τῶν διαφορετικῶν ὁρῶν βάσει τῶν ὁποίων ἐξηγήθηκε ἡ χρήση οὐσιῶν ἀπὸ διαφορετικές ὁμάδες σέ διαφορετικές κοινωνίες (ὡς ἁμαρτία, ὡς ἠθικός ἐκφυλισμός, ὡς ἐπιλογή καί ἐξέγερση, ὡς κοινωνικὴ ἀνεπάρκεια, ὡς ἀσθένεια κ.λπ.). Γιὰ ὅσους υἰοθετοῦν τίς σχετικές μεθοδολογικές παραδοχές, ἡ μελέτη τῆς ἱατρικοποίησης ἀπαιτεῖ τὴ διερεύνηση τῆς ιστορικῆς διαδικασίας μέσῳ τῆς ὁποίας ἡ κοινωνία κατέληξε σέ μιὰ μορφή γνώσης σχετικὰ μέ μιὰ κατάσταση, τόν ἐντοπισμό τῶν ἐλίτ ἐξουσίας πού πρόβαλλαν διαφορετικούς ὀρισμούς τοῦ φαινομένου καί τὴν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ἕνας ὀρισμός κατέστη κυρίαρχος καί περιθωριοποίησε τούς ἄλλους. Ὁ τελικὸς ὀρισμός καί ἡ ἀντικειμενοποίηση τῆς κυρίαρχης γνώσης σχετικὰ μέ τὴ φύση καί τὴν κατάλληλη ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης προκύπτει καί ὡς ἀποτέλεσμα συσχετισμοῦ δύναμης ἀνάμεσα σέ ἀνταγωνιζόμενους φορεῖς δράσης, οἱ ὁποῖοι μάχονται γιὰ τὴν ἐξουσία.

Στόν πρόλογο τῆς κλασικῆς μελέτης τῶν Π. Κόνραντ (P. Conrad) καί Τζ. Σνάιντερ (J. Schneider) γιὰ τὴν ἱατρικοποίηση τῆς παρεκκλίνουσας συμπεριφορᾶς οἱ ἐπιμελητές, προσπαθώντας νά διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τίς ἀκραίες ἐκδοχές τοῦ κονστρουκτιβισμοῦ, σημειώνουν ὅτι οἱ διαφορές ὄψεις τῆς διαδικασίας ἀναλύονται, χωρὶς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἀμφισβητεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση, ἡ ἰσχὺς τῶν ἱατρικῶν ὀρισμῶν ἢ ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀντίστοιχων παρεμβάσεων.¹ Ἐλπίζοντας ὅτι ἔχω κατανοήσει ὀρθά τὴν πρόθεσή τους, θά προσπαθῶ νά τό πῶ διαφορετικά: ἡ παραδοχὴ ὅτι ἡ ἱατρικὴ γνώση εἶναι ἱστορικὰ σχετικὴ καί ἐξαρτημένη ἀπὸ τίς κοινωνικές συνθήκες, ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο παράγεται, δὲν ὀδηγεῖ σὺλλήδην στήν ἀπόρριψη τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, δὲν ὀδηγεῖ δηλαδή στίς ἀκραίες συνέπειες τοῦ μεταμοντέρνου ἀποδομιστικοῦ κινήματος. Ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς ιστορικότητας, τῆς σχεσιακῆς, σύμφωνα μέ τούς ὅρους τοῦ Μανχάιμ, φύσης τοῦ γνωστικοῦ ἐγχειρήματος, μέχρι τὴν προσχώρηση στόν σχετικισμό μεσολαβεῖ ἕνα χάσμα τό ὁποῖο γεφυρώνεται μόνο στίς ἀκραίες ἐκδοχές τοῦ μεταμοντέρνου διαδήματος. Ὅταν ὁμως συμβαίνει αὐτό, ὁ μεταμοντερνισμὸς ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τίς βασικές θέσεις τοῦ διακηρυγμένου ἀντιπάλου του, τοῦ θετικισμοῦ. Ἄν ἡ ἀναγνώριση τῆς κοινωνικῆς ἐξάρτησης τῆς γνώσης μέ ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ γνώση, τότε οὐσιαστικά συμμερίζομαι τὰ ἐπιστημολογικά θεμέ-

1. P. Conrad-J. Schneider, *Deviance and Medicalization. From Badness to Sickness*, U.S.A. 1992.

λια τοῦ θετικισμοῦ καί ἀντιλαμβάνομαι, μέ τούς δικούς του ὅρους, τήν ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Συμμερίζομαι τά ἐπιστημολογικά θεμέλια τοῦ θετικισμοῦ, διότι παραδέχομαι τήν ὕπαρξη μιᾶς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ἢ γνώσης πέρα καί ἔξω ἀπό τήν ἱστορία καί τήν κοινωνία, πέρα καί ἔξω ἀπό τά κοινωνικά ὑποκείμενα (φεῦ! σάν ἐκπτωτοί ἄγγελοι ἄς θρηνήσουμε γιά τήν ἀπώλεια τοῦ παραδείσου – δέν θά ἐπισκεφτοῦμε ποτέ, μά ποτέ αὐτή τή νεκρή φύση, τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα!)

Σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀκραῖο κονστρουκτιβισμό, ἡ ἱστορική καί κοινωνιολογική προσέγγιση τῆς γνώσης ἐνῶ ἀναγνωρίζει τήν αὐθεντικότητα διαφορετικῶν μορφῶν ὀρθολογικότητας, πέραν τῆς ἱατρικῆς, δέν φτάνει στό σημεῖο νά ἀμφισβητήσει τήν ἀξιοπιστία τῆς ἐπιστήμης ἢ νά ἀποδώσει σέ ὅλες τῆς μορφές γνώσης τήν ἴδια ἐγκυρότητα. Γιά παράδειγμα, μπορεῖ κανεῖς νά ἀναδεί-

ξει τήν αὐθεντικότητα τῶν πεποιθήσεων τῶν Νάχουα γιά τίς θεραπευτικές χρήσεις τῆς μαγείας, δέν θά ἔφτανε ὅμως στό σημεῖο νά ἀποδεχτεῖ καί τήν ὀρθολογικότητα πού τίς διέπει. Μιά ἱστορικά προσανατολισμένη μελέτη μπορεῖ νά ἀναδεικνύει τίς «ὑποταγμένες γνώσεις», τίς διαφορετικές ἰδέες καί μορφές ὀρθολογικότητας μέ βάση τίς ὁποῖες ὁ λεγόμενος «κοινός νοῦς», ἡ θρησκεία, ἡ παράδοση, ἡ λαϊκή ἱατρική ἢ οἱ ἀνατολικές φιλοσοφίες διαχειρίζονται τά σωματικά φαινόμενα, μπορεῖ ἀκόμη νά μελετᾷ τή διαδικασία περιθωριοποίησης ἢ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους μέ τήν ἱατρική ἐπιστήμη, δέν τίς ὑπερασπίζεται ὅμως ὡς πῶσσοτες ἢ περιεκτικές μορφές γνώσης. Ἀντιθέτως, ἡ κοινωνιολογία τῆς ἐπιστήμης γιά νά παραμείνει συνεπής πρός τίς ἀρχές της ὀφείλει μᾶλλον νά ὑποβάλλει ὅλες αὐτές τίς ἐναλλακτικές ἢ περιθωριακές μορφές γνώσης στήν ἴδια ἱστορική καί κοινωνιολογική ὀπτική στήν ὁποία ὑποβάλλει καί τήν ἱατρική ἐπιστήμη, ὀφείλει δηλαδή νά τίς ἀντιμετωπίζει ὡς ἱστορικές κατα-

σκευές. Δέν μπορούμε νά κάνουμε άλλιῶς ἀπό τότε πού ἡ Θεία Πρόνοια ἔχασε τή προνομιακή της θέση μέσα στόν κόσμο, ἡ ἱστορία καί ἡ κοινωνία ὀρίζονται ὡς προϊόντα ἀνθρώπινων πράξεων, καί, μέ αὐτήν τήν ἔννοια, ἀποτελοῦν θεσμίσεις, ἀνθρώπινα δημιουργήματα. Ἐδῶ ὅμως ἡ ἔννοια τῆς κατασκευῆς κάθε ἄλλο παρά ἰσοδυναμεῖ μέ κάτι πλαστό, ψευδές, μὴ πραγματικό. Ὡς πρὸς αὐτό, ἀξίζει νά παραθέσω ἐδῶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό τή μελέτη *Ἡ Κοινωνική Κατασκευή τῆς Πραγματικότητας* τῶν Μπέργκερ καί Λάκμαν τό ὁποῖο ἀναφέρεται στήν ἐπάρκεια ἢ τήν ἀνεπάρκεια τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν:

«Εἶναι ἀπίθανο ἡ ψυχανάλυση νά εἶναι ἐπαρκῆς γιά τήν ἐρμηνεία τῶν προβλημάτων ταυτότητας πού ἀντιμετωπίζουν οἱ ἀγρότες τῆς Ἀϊτῆς, ἐνῶ κάποιος εἶδος ψυχολογίας βουντού θά μπορούσε νά παράσχει ἐρμηνευτικά σχήματα μέ ὑψηλό βαθμό ἐμπειρική ἀκρίβειας. Οἱ δύο ψυχολογίες ἀποδεικνύουν τήν ἐμπειρική τους ἐπάρκεια μέ τή δυνατότητά τους νά ἐφαρμόζο-

νται στή θεραπεία, ἀλλά μέ τόν τρόπο αὐτό δέν ἀποδεικνύουν τό ὄντολογικό καθεστῶς τῶν κατηγοριῶν τους. Οὔτε οἱ θεοί τοῦ βουντού οὔτε ἡ ἐνέργεια τῆς λίμπιντο μποροῦν νά ὑπάρξουν ἐξω ἀπό τόν κόσμο πού ὀρίζουν τά ἀντίστοιχα συμφραζόμενα. Σέ αὐτά ὅμως τά συμφραζόμενα, [οἱ θεοί τοῦ βουντού καί ἡ ἐνέργεια τῆς λίμπιντο] ὑπάρχουν ὡς πραγματικότητες καί ἐσωτερικεύονται κατά τή διαδικασία τοῦ ἐκκοινωνισμοῦ. Οἱ ἀγρότες τῆς Ἀϊτῆς εἶναι δαμονισμένοι καί οἱ διανοούμενοι τῆς Νέας Ὑόρκης εἶναι νευρωτικοί. Σέ αὐτά τά συμφραζόμενα [οἱ ὑπογραμμίσεις τοῦ κειμένου], ἡ δαμονοληψία καί ἡ νεύρωση ἀποτελοῦν συστατικά στοιχεῖα τόσο τῆς ὑποκειμενικῆς ὅσο καί τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας».²

2. P. Berger-T. Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, London 1971, σ. 232.

Ανεξάρτητα από τή γέννησή τους, τήν ιστορία τους και τίς κοινωνικές συνθήκες μέσα στίς όποιες απέκτησαν τήν ισχύ τους, ή κυριαρχία τών ιατρικών όρισμών έχει συνέπειες μέ ιδιαίτερο κοινωνιολογικό ένδιαφέρον. Πολλοί μελετητές είναι επικριτικοί ως πρός τίς χρήσεις και τό εύρος τής ιατρικής έξουσίας, δέν μπορούμε όμως νά παραγνωρίσουμε ότι ή ιατρικοποίηση τής παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς άποφέρει κάποια όφέλη στόν παρεκκλίνοντα διότι συνοδεύεται από μιά έπιεική και άνθρωπιστική στάση πρός τό πρόσωπό του. Παραδείγματος χάρη, κάθε φορά πού ή χρήση ναρκωτικών τείνει νά άποσυνδεθεί από τήν έννοια τής έγκληματικότητας και νά συνδεθεί κυρίως μέ τήν έννοια τής έξάρτησης, ή στάση τής κοινωνίας άπέναντι στό χρήστη αλλάζει σημαντικά.³ Ός άσθενής, ό χρήστης άπαγορευμένων ουσιών μπορεί νά άποφύγει τόν έγκλεισμό, τήν ποινή και τόν διασυρμό, ένω ή κοινωνία τόν άντιμετωπίζει μέ αισθήματα συμπάθειας και άνοχής μάλλον, παρά όργης και μίσους. Σέ αντίθεση μέ τόν ποινικό, ό ιατρικός έλεγχος δέν είναι τιμωρητικός αλλά έπανορθωτικός σκοπεύει δηλαδή όχι τόσο τήν τιμωρία αλλά τήν έπαναφορά του παρεκκλίνοντα σέ μιά «φυσιολογική κατάσταση υγείας» από τήν όποία θεωρείται ότι άποκλίνει έξαιτίας τής άρρώστιας. Οί ιατρικοί όρισμοί αυξάνουν λοιπόν τή συμπάθεια για τό πρόσωπο του άναξιόπαθούντος παρεκκλίνοντος, ένω τά προβλήματά του έρμηνεύονται μέ ουδέτερους, τεχνικούς όρους.

Η διαδικασία τής ιατρικοποίησης ύποβοηθά βέβαια τή διεύρυνση τής ιατρικής έξουσίας και του ρόλου του άσθενούς. Ο ιατρικός χαρακτηρισμός τής όμοφυλοφιλίας ως άσθένειας μπορεί νά θεωρηθεί λιγότερο σιγματιστικός από άλλους (άμαρτία, φαυλότητα, άνηθικότητα κ.λπ.) και νά δικαιολογεί τήν άπόσυρση τών άτόμων από τίς κοινωνικές τους ύποχρεώσεις πρός τό άλλο φύλο. Η άποδοχή όμως του συγκεκριμένου χαρακτηρισμού και του αντίστοιχου ρόλου σημαίνει ότι ό όμοφυλόφιλος άποποιείται τήν ευθύνη για τή συμπεριφορά του, ότι τή θεωρεί άνεπιθύμητη και προβληματική και, τέλος, ότι θά κάνει ό,τι πρέπει για νά θεραπευτεί και νά έπιστρέψει στήν κανονικότητα. Όταν κάποιος παραδεχτεί ότι πίσω από τήν έπιθυμία του κρύβεται κάποιου είδους άσθένεια, όμολογεί ουσιαστικά ότι δέν άμφισβητεί τά κυρίαρχα πρότυπα έρωτικής συμπεριφοράς - άπλως, έξαιτίας τής άσθένειας, «ού δύναται άλλεως». Η ιατρικοποίηση τής προβληματικής συμπεριφοράς άπαλείφει τήν άπειλή πού έκπροσωπεί ό άλλος, ό διαφορετικός, ό παρεκκλίνων για τήν κοινωνία, ισχυρίζονται όσοι επικρίνουν τήν ιατρική έπιστήμη για ήμπεριαλισμό και δέν έχουν άδικο. Ο κυρίαρχος όρισμός τής παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ως άσθένειας συγκαλύπτει μιά ένοχλητική διαφορά, φμώνει τά κοινωνικά ύποκείμενα και τούς στερεί τό δικαίωμα νά όρίσουν τόν έαυτό τους και νά άκουστούν.

Αντίθετα όμως μέ τίς προσδοκίες μας, αυτό πού οι κοινωνικές έπιστήμες άποκαλούν «κοινωνικό ύποκείμενο» συμβαίνει συχνά νά μήν έχει καμιά διάθεση νά άντισταθεί -σέ κανέναν και σέ τίποτα- τό μόνο πού θέλει είναι «νά τή βγάλει καθαρή!» Είναι πικρό για τούς ύποστηρικτές τής ριζοσπαστικής κοινωνιολογίας, είναι παράδοξο για τίς θεωρίες τους αλλά συμβαίνει! Η παρτιζάνικη στάση πού στρέφεται κατά τής ιατρικοποίησης και στρατεύεται στό πλευρό τών θυμάτων της παραγνωρίζει κάτι πού είναι γνωστό σέ όσους γνωρίζουν τό κοινωνικό περιθώριο, όχι άφηρημένα ως κοινωνική κατηγορία, αλλά πρόσωπο μέ πρόσωπο παραγνωρίζει ότι συχνά οι ίδιοι οι παρεκκλίνοντες δείχνουν ιδιαίτερη προθυμία νά υιοθετήσουν τόν κυρίαρχο όρισμό τους και νά παίξουν τό ρόλο τους ως άσθενείς. Σήμερα τά λεγόμενα πρεζόνια, άντί νά επιδίδονται σέ μικροκλοπές για νά έξασφαλίσουν χρήματα για τή δόση τους επιδεικνύουν δημόσια τά τραύματά τους και έκλιπαρούν για τά έξοδα τής θεραπείας τους. Κάθε φορά πού ένας χρήστης παρουσιάζεται στίς άστυνομικές ή δικαστικές άρχές, συνοδεύεται από μάρτυρες πρόθυμους νά διαβεβαιώσουν τόν ισχυρισμό του ότι είναι άρρωστος, αδύναμος νά άντισταθεί στό πάθος πού τόν κατατρώγει. Ο ίδιος άνθρωπος όμως, όταν εισαχθεί σέ ένα στεγνό πρόγραμμα άπεξάρτησης και πιεστεί νά αλλάξει τή συμπεριφορά του, άποχωρεί συχνά από τό πρόγραμμα διαμαρτυρούμενος για τήν καταπάτηση τών συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του - τήν έλευθερία του ιδιωτικού βίου και τό σεβασμό τής προσωπικότητας. Σ' αυτήν τήν περίπτωση, δέν δικαιολογεί τή χρήση ναρκωτικών ως άποτέλεσμα τής έξάρτησης, αλλά ως προϊόν έπιλογής. Μάλλον ό έαυτός είναι κάτι ιδιαίτερα σύνθετο, ρευστό και ευέλικτο, πού δέν μπορεί νά άποδοθεί από θεωρίες πού άναζητούν τή συνέπεια, τή συνοχή και τήν ταυτότητα στόν όρισμό του. Όποσδήποτε όμως, στήν τελευταία περίπτωση ή κριτική τής ιατρικοποίησης άνακαλύπτει ένα πλούσιο πρωτογενές υλικό για νά έπαληθεύσει τή θέση ότι οι ιατρικοί όρισμοί συγκαλύπτουν και περιθωριοποιούν τόν τρόπο μέ τόν όποίο τά ίδια τά κοινωνικά ύποκείμενα όρίζουν τόν έαυτό τους και έξηγούν τή συμπεριφορά τους.

Η ιατρικοποίηση επικρίνεται έπίσης ότι προωθεί τήν έξατομίκευση τών κοινωνικών προβλημάτων. Ο ιατρικός έλεγχος είναι πιό έλαστικός και άποτελεσματικός από τόν ποινικό, διότι επιτρέπει τή διεύρυνση του κοινωνικού έλέγχου, χωρίς όμως πολιτικό κόστος. Η ιατρική παρέμβαση δέν έκλαμβάνεται ως άπάντηση στή διατάραξη τής κοινωνικής συνοχής, τήν ύπονόμευση τής συλλογικής συνείδησης ή τήν άμφισβήτηση τών κυ-

3. Ε. Ανδριάκαινα, *Παίζοντας μέ τά Όρια. Θεραπευτικές Κοινότητες και Χρήστες Ναρκωτικών*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 66-70.

ορίων προτύπων συμπεριφοράς, αλλά δικαιολογείται με τη λογική ότι άπαντά στην ανάγκη των ατόμων για περίθαλψη και θεραπεία. Η άρρώστια σήμερα θεωρείται κυρίως άτομικό πρόβλημα ενώ η ιατρική φαίνεται να ανταποκρίνεται σε μία άτομική ανάγκη, στη ζήτηση των καταναλωτών των υπηρεσιών υγείας. Όσοσο, μόλις πριν από δύο δεκαετίες ή μόλυνση του περιβάλλοντος, οι πυρηνικές δοκιμές, ή χρήση ραδιενεργού ακτινοβολίας ή επικίνδυνων χημικών στίς μεγάλες βιομηχανίες συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους κύριους αιτιολογικούς παράγοντες της καρκινογένεσης. Στά δημοσιεύματα του Τύπου μπορεί κανείς ακόμη και σήμερα να διαβάσει πορίσματα πανεπιστημιακών ερευνών σύμφωνα με τά όποια ο καρκίνος σχετίζεται με την έκθεση στά καυσάερια. Όσοσο οι κοινωνιοκεντρικές εξηγήσεις επικιάζονται από ατομικιστικές ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις του καρκίνου, οι όποίες έχουν ιδιαίτερη απήχηση στην Άμερική και διαδίδονται ταχύτατα στην Εύρώπη. Η άρρώστια έρμηνεύεται έδω ως σύμπτωμα προσωπικών προβλημάτων και άθεράπειτων ύπαρξιακών άναζητήσεων (άπουσία νοήματος, έξασθένηση βούλησης για ζωή κ.λπ.). Η στροφή προς τον έαυτό και ή έμφαση στην άτομική ευθύνη ένισχύεται ακόμα από τό γενικότερο ιδεολογικό και πολιτικό κλίμα άμφισβήτησης του κοινωνικού κράτους, καθώς έπίσης και από την ιδεολογία της άξιολογικής ουδετερότητας της ιατρικής έπιστήμης, δηλαδή άπ' τό τεχνοκρατικό γλωσσικό ιδίωμα των έπαγγελματιών της ιατρικής.

Παρ' όλα αυτά, οι κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της ιατρικοποίησης, ή ύποκατάσταση των κοινωνικών μέ άτομικές εξηγήσεις θά ήταν άστοχο να άποδοθούν σε ένα είδος συνωμοσίας της ιατρικής έξουσίας ή όποία καταστρώνεται πίσω από τίς πλάτες των κοινωνικών ύποκειμένων. Άς πάρουμε, για παράδειγμα, τί νέα παιδική ασθένεια, την υπερκίνηση, στην όποία έγινε ήδη άναφορά. Ό όρος «διαταραχές της παιδικής συμπεριφοράς» δέν ήταν άγνωστος πριν τό 1960. Προβλήματα όπως ζωηράδα, άπειθαρχία, έλλειψη προσοχής, άφηρημάδα, άπροθυμία συνεργασίας και συμμετοχής σε όμαδικές δραστηριότητες δέν άντιμετωπίζονταν όμως φαρμακευτικά, αλλά στό πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου, με τί βοήθεια συχνά ενός σχολικού συμβούλου ή ψυχολόγου (σε έξαιρετικές μόνο περιπτώσεις έπιλεγόταν ή εισαγωγή σε ειδική κλινική). Κατά περίεργη σύμπτωση, ή υπερκίνηση άνακαλύφθηκε τί δεκαετία του '60, την ίδια δηλαδή έποχή πού έγκρίθηκε ή συνταγογράφηση του νέου φαρμάκου Ritalin. Η φαρμακευτική έταιρεία πού τό παρήγαγε ξεκίνησε μία μεγάλη διαφημιστική καμπάνια ή όποία άπευθυνόταν σε γονείς και εκπαιδευτικούς και συνοδευόταν από ένημέρωση σχετικά με τά συμπτώματα της ασθένειας. Παράλληλα, ό Σύλλογος για Παιδιά μέ Μαθησιακά Προβλήματα, άποτελούμενος από ειδικούς έπαγγελματίες και γονείς, διεξήγαγε μία σταυροφορία για την ένημέρωση του κοινού όχι μόνο για την υπερ-

κίνηση αλλά και τί δυσλεξία. Μέσα σε λίγα χρόνια, σημειώνει ό Κόνραντ, τό ιατρικό μοντέλο έρμηνείας της συγκεκριμένης συμπεριφοράς έγινε έξαιρετικά άποδεκτό από την κοινωνία. Οι γιατροί βρήκαν τί θεραπεία απλή και τά άποτελέσματά της θεαματικά. Η άναφορά στην άρρώστια της υπερκίνησης άποενοχοποίησε τους γονείς διότι έξάλειψε την ευθύνη πού τους άποδίδεται για την άγωγή και τί συμπεριφορά των παιδιών τους. Θεώρησαν ότι δέν είναι δικό τους φταίξιμο άφου πρόκειται απλώς για ένα όργανικό πρόβλημα τό όποιο μάλιστα άντιμετωπίζεται χωρίς την προσφυγή σε τιμωρίες, σε σκληρές και άναποτελεσματικές μεθόδους. Οι δάσκαλοι στό σχολείο άνακουφίστηκαν από τίς μόνιμες έστίες ταραχής και άπειθαρχίας, ενώ τά ίδια τά παιδιά έγιναν περισσότερο άποδεκτά και κοινωνικά, μαθαίνοντας να προσαρμόζονται στην οικολογία της πόλης και της σύγχρονης καθημερινότητας. Η διεύρυνση, λοιπόν, της ιατρικής έξουσίας συντελείται και με τί συμμετοχή των κοινωνικών ύποκειμένων. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, ή ιατρική φαίνεται να ένισχύει τον έλεγκτικό ρόλο της οικογένειας και του σχολείου, σε μία έποχή μάλιστα όπου έχουν άμφισβητηθεί τόσο οι άυταρχικές όσο και οι έλευθεριακές παιδαγωγικές μέθοδοι.

Άνάμεσα στους παράγοντες πού συντελούν στην διαδικασία ιατρικοποίησης κατά τον 19ο αιώνα, τί διαδικασία δηλαδή έκκοσμίκευσης και έξορθολογισμού της υγείας και της άρρώστιας, είναι ή άποδυνάμωση της παράδοσης και της θρησκείας, ή αυξανόμενη πίστη στην έπιστήμη και την πρόοδο, ή έκμηχάνιση του σώματος στό πλαίσιο της βιομηχανικής παραγωγής, ή έπαγγελματοποίηση της ιατρικής και ή δημιουργία του σύγχρονου νοσοκομείου. Γνωρίζουμε από τίς σχετικές μελέτες του Φουκώ ότι, έως τον 18ο αιώνα, ή βασική λειτουργία του νοσοκομείου ήταν μάλλον ή πνευματική σωτηρία παρά ή περίθαλψη και ή άνάρρωση του άρρώστου. Ό ρόλος του θεραπευτικού προσωπικού, άποτελούμενου από κληρικούς ή λαϊκούς, δέν ήταν ή θεραπεία του σώματος αλλά ή σωτηρία της ψυχής. Άπό τον 18ο αιώνα όμως και ύστερα, στό έσωτερικό του νοσοκομείου ή έξουσία δέν άσκειται από τό θρησκευτικό προσωπικό, τό «προσωπικό του έλέους», αλλά περιέρχεται στους γιατρούς, οι όποιοι άνέλαβαν την όργάνωσή του σύμφωνα με γραφειοκρατικά πρότυπα, έξοβελίζοντας τί μορφή του μοναστηριού, της θρησκευτικής κοινότητας πού είχε μέχρι τότε χρησιμεύσει ως όργανωτικό υπόδειγμα. Έτσι, ή θεραπευτική σχέση καθορίστηκε από ένα υπερκείμενο και άφηρημένο σύστημα τυπικών κανόνων: οι σχέσεις μεταξύ του ιατρικού προσωπικού και του άσθενούς όρίστηκαν πέρα από τί σφαίρα των προσωπικών σχέσεων, τί σφαίρα της οικειότητας, της χριστιανικής αγάπης και της ευ-

σπλαχνίας και έγιναν πρόσωπα και τυποποιημένες. Η γραφειοκρατικοποίηση του νοσοκομείου και ο αυξανόμενος εξορθολογισμός του σώματος σήμαιναν ότι τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν έχουν σημασία για την ιατρική διάγνωση και τη θεραπευτική αγωγή. Η σχέση γιατρού και αρρώστου απεκδύεται τα προσωπικά και συναισθηματικά στοιχεία και ρυθμίζεται τυπικά ως περίπτωση. Κατά τη διαδικασία της έκκοσμίκευσης και του εξορθολογισμού, πολλές καταστάσεις, οι οποίες στο πλαίσιο της παραδοσιακής κοινωνίας όριζονταν με θρησκευτικούς όρους και αντιμετώπιζονταν ως αμαρτίες, μετασχηματίστηκαν σταδιακά σε ασθένειες και ερμηνεύονταν με την προσφυγή σε ένα ουδέτερο τεχνικό λεξιλόγιο. Η κλασική ιατρική όρισε την υγεία αρνητικά, ως κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την απουσία ασθένειας. Μέθεμμο τή διάκριση ψυχής και σώματος, αναζητούσε τα αίτια της παθολογίας σε σταθερές βιολογικές δομές, αντιμετώπιζε την ασθένεια ως μηχανική βλάβη, ενώ θεωρούσε τη θεραπεία ως προσπάθεια επαναφοράς του οργανισμού στη βιοχημική κανονικότητα. Στη σύγχρονη κοινωνία, η ιατρική περιθωριοποίησε ή υποκατέστησε τη θρησκεία ως κυρίαρχη ήθικη και ως βασικό θεσμό κοινωνικού ελέγχου.⁴ Νέα αστικά πρότυπα για την υγεία και το σώμα διαχύθηκαν από τις ανώτερες αστικές τάξεις στα λαϊκά στρώματα, καθώς η υγεία, αποδεσμευμένη από την ήθικη του δόγματος, συνδεόταν με τις νέες αστικές αξίες, που υποδοθησαν την διαμόρφωση πειθαρχημένης εργατικής δύναμης και εύρωστου έθνικου στρατού. Στη μάχη της κατά των μαγικοθρησκευτικών αντιλήψεων, των προκαταλήψεων και των λαϊκών δεισιδαιμονιών, η ιατρική επιστήμη παρέμενε υλιστικά προσανατολισμένη. Προωθούσε μία νέα ήθικη την οποία συγκάλυπτε βέβαια στο όνομα της αξιολογικής ουδετερότητας. Επρόκειτο όμως για μία εγκόσμια ήθικη της οποίας η ισχύς δεν εξαρτιόταν από την αναφορά σε κάποια υπέρτατη δύναμη.

Κατά τη δεκαετία του '50, το λεγόμενο βιοϊατρικό μοντέλο αρχίζει να γίνεται αντικείμενο κριτικής από τη σκοπιά μίας νέας ολιστικής προσέγγισης η οποία αμφισβητεί την καρτεσιανή διάκριση πνεύματος και σώματος, και, συγχρόνως, αναβαθμίζει το βίωμα του ασθενούς, τις υποκειμενικές όψεις της νόσου. Όπως δήποτε, αυτή η ανθρωπιστική στροφή προς το υποκείμενο και το πλαίσιο που δεξιώνει τη δράση του οφείλει πολλά στην επαγγελματικοποίηση της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, τις νέες επιστήμες του ανθρώπου που αναπτύχθηκαν με ταχύτατους ρυθμούς από τα μεταπολεμικά κράτη πρόνοιας. Ωστόσο, η κριτική του βιοϊατρικού μοντέλου εντάθηκε κατά τη δεκαετία του '60. Έναρμονισμένα με το πνεύμα της λεγόμενης αντικουλτούρας, τα νέα κοινωνικά κινήματα

(άντιψυχιατρική, φεμινιστικό κίνημα κ.λπ.), βάλθηκαν να υπονομεύσουν το κύρος της αυθεντίας, να καταγγείλουν τις άλλοτριωτικές συνέπειες των όλοπαγών ιδρυμάτων και, συνδέοντας την επιστήμη με την ιδεολογία, να απομυθοποιήσουν την αξιολογική ουδετερότητα της ιατρικής. Δεν είναι δυνατόν ο άνθρωπος να αντιμετωπίζεται σαν μηχανή, έχει ιδέες, αξίες, συναισθήματα· ο ασθενής δεν είναι ένα παθητικό αντικείμενο που δέχεται την ιατρική παρέμβαση, αλλά ένα ενεργό υποκείμενο που την αξιολογεί· ο άνθρωπος δεν έχει ένα σώμα, αλλά είναι το σώμα του· η αρρώστια δεν είναι κάτι που συμβαίνει στο άτομο, δεν είναι μία αντικειμενική πραγματικότητα πέρα και έξω από το υποκείμενο – αυτές ήταν σχηματικά οι βασικές αντιλήψεις που δικαίωναν τις νέες, εναλλακτικές προσλήψεις της υγείας.

Εκτοτε, μία νέα μεταμοντέρνα εποχή άρχισε για το σώμα, την αρρώστια και την ιατρική. Μία εποχή, η οποία ορίζεται από την κριτική του βιοϊατρικού μοντέλου και των θετικιστικών του καταβολών, και την ανάδυση ενός νέου ολιστικού υποδείγματος ερμηνείας, που εμπνέεται από τις μεταμοντέρνες αναζητήσεις, και σχετίζεται με τη μαζική «διάδοση» των λεγόμενων ψυχοσωματικών ασθενειών. Ο λόγος του υποκειμένου, τα συναισθήματα, η ψυχική διάθεση, η στάση απέναντι στη ζωή, την εργασία και τον έρωτα, ή επιθυμία – όλα αυτά συγκαταλέγονται σήμερα στις γενεσιουργές αιτίες της αρρώστιας. Στην αρχική της τουλάχιστον σύλληψη, η ιδέα αυτή δέ φαίνεται να μάς λέει κάτι καινούριο:

«Στις αρχές του αιώνα, η ψυχανάλυση έδειξε ότι η ύστερη γυναίκα παίζει ένα άθλιο παιχνίδι στο γιαιτρό με το να μετατρέπει το φυσικοχημικό σύστημα σε υπηρετή της επιθυμίας της, με το να καταφέρνει να χρησιμοποιήσει το σώμα της ως μέσο έκφρασης. Ο γιατρός μπορούσε να σωθεί μόνο αν έκλεινε τα μάτια του και αρνιόταν την ύπαρξη της ύστερίας [...]. Πολύ σωστά ειπώθηκε ότι αυτό θά ήταν το τελικό χτύπημα όχι μόνο για την υλιστική ιατρική αλλά την υλιστική θεώρηση του κόσμου τον 19ο αιώνα»⁵

Οι αιτίες της ύστερίας τον 19ο αιώνα ερμηνεύονταν

4. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ιατρική συνδέθηκε άμεσα με την άθεα, ή, συνδεόμενη με τη δημιουργία του συστήματος δημόσιας υγείας, θεματική ανάπτυξη της ιατρικής, στον 18ο, αιώνα οδήγησε στην ανατίμηση της αισθητικής διάστασης του ανθρώπου: «Ασφαλώς δεν ήταν σύμπτωση ότι ήδη στον 17ο αιώνα εκφράσεις όπως “καλός γιατρός - κακός χριστιανός”, ή “τρεις γιατροί, ένας άθεος” έγιναν παροιμώδεις». Π. Κονδύλης, *Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 348.

5. M. Creco, «Psychosomatics subjects and the “duty to be well”: personal agency within the medical rationality», *Economy and Society*, 22 (1993), σ. 357-373.

στό πλαίσιο της ψυχανάλυσης, έντοπιζόνταν όμως πίσω από τις πλάτες του υποκειμένου. Η άρρωστη έπαιξε θέατρο στο γιατρό, ο σκηνοθέτης όμως της παράστασης δεν ήταν τό υποκείμενο αλλά τό άσυνείδητο, ή ανακάλυψη της δομής του όποιου ήταν έργο της ψυχανάλυσης. Σήμερα, όμως, γινόμαστε μάρτυρες ενός νέου φαινομένου: ή προσφυγή στην ιατρική, την όμοιοπαθητική, τόν βουδισμό, την ίνδική θεραπευτική, την άγιουβέρδα, τόν κινέζικο βελονισμό, την κρυσταλλοθεραπεία κ.λπ., συνοδεύεται έξισου από την ίδια πίστη στη δύναμη της θέλησης. Χαρακτηρίζεται δηλαδή από την πίστη στίς νοσογενείς ή τίς θεραπευτικές δυνατότητες ενός παντοδύναμου, νάρκισσου, έσωστρεφούς και μονίμως αυτόαπασχολούμενου Έαυτού. Στο σημείο αυτό θά έστιάσει ένα σχετικό κείμενο στό επόμενο τεύχος⁶ άξιοσημείωτο όμως είναι ότι στά μεγάλα θεραπευτικά κέντρα όλιστικής ιατρικής στην Καλιφόρνια, οι άρρωστοι καρκινοπαθείς, πού συρρέουν κατά δεκάδες, διακατέχονται από την ίδια πεποίθηση:

«Μία από τίς άσθενείς μας (...) ήρθε σέ μās πεισμένη ότι είχε προκαλέσει μόνη της τόν καρκίνο (...). Ήταν ή πρώτη μας άσθενής πού μās είπε ότι είχε «άρρωσθήσει τόν έαυτό της» (...). Μās ανέφερε την πραγματική πορεία τών σκέψεών της (...).»⁶

Παραφράζοντας τόν Γκούλντνερ θά λέγαμε ότι άν ό αντίκειμενισμός, ή πίστη στην ύπαρξη μιās πραγματικότητας ανεξάρτητης από τά υποκείμενα, είναι μία από τίς παθολογίες της νεωτερικότητας, ή παθολογία της μετανεωτερικότητας και του μεταμοντερνισμού είναι ό υποκειμενισμός, ή απόθεση του ρόλου τών ιδεών στην ιστορία και την κοινωνία – έν προκειμένω, ή πίστη στη δύναμή τους νά κυριαρχήσουν τό σώμα, νά ελέγξουν τίς φυσικοχημικές διαδικασίες και νά προκαλέσουν ή νά θεραπεύσουν την άσθένεια. Πράγματι, ό θετικισμός και οι πρακτικές του εφαρμογές άλλοτριώνουν την ανθρώπινη δημιουργικότητα. Ήδη τόν 19ο αιώνα, ό Βέμπερ, γράφοντας για τό «αιδερένιο κλουβί», έχει αναδείξει τίς άθέλγητες συνέπειες πού έχει ή διαδικασία του έξορθολογισμού και ή κατίσχυση τών ρασιοναλιστικών αντίληψεων, της εργαλειακής όρθολογικότητας της έπιστήμης. Μήπως όμως ήρθε ό καιρός νά αναλογιστούμε τίς συνέπειες πού προκαλεί ή κοινωνική διάχυση και μετάπλαση τών μεταμοντέρνων ιδεών και νά αναρωτηθούμε σχετικά μέ τίς κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις πού έχει ή πρακτική εφαρμογή τών νέων όλιστικών αντίληψεων;

Μετά την κριτική του βιοιατρικού μοντέλου από τίς νέες, μεταμοντέρνες έμπνευσης, θεωρήσεις, ένας νέος όρισμός της υγείας προτείνεται. Η υγεία όρίζεται πλέον θετικά και όχι άρνητικά. "Όταν μιλάμε σήμερα για υγεία δεν αναφερόμαστε σέ μία κατάσταση πού χαρακτηρίζεται από την άπουσία άσθένειας αλλά σέ κάτι πολύ ευρύτερο, σέ μία συνολική κατάσταση «σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας».⁷ Κατά παράδοξο τρόπο, ό νέος όρισμός της υγείας, ό όποϊος λαμβά-

νει υπόψη του ότι ό άσθενής δεν πρέπει νά αντιμετωπίζεται ως παθητικό αντίκειμενο αλλά ως ύποκείμενο, καταλήγει νά διευρύνει την ιατρική έξουσία σέ όλοένα και περισσότερες περιοχές της καθημερινής ζωής παρά νά την περιορίζει. Στο νέο πλαίσιο, ή άρρώστια δεν νοείται ως βλάβη ενός μηχανικού σώματος αλλά συναρτάται μέ μία ψυχική και κοινωνική δυσλειτουργία, άποτελεί ένα πρόβλημα πού άφορά τόσο τίς κοινωνικές σχέσεις όσο και τή σχέση μέ τόν Έαυτό. Συνεπώς, αυτό πού χρειάζεται θεραπεία δεν είναι τό σώμα, δεν είναι ή άσθένεια ως άπομονωμένη όντότητα, αλλά συνολικά ό άσθενής ως πρόσωπο.

Τό διευρυμένο περιεχόμενο τών όρων υγεία και θεραπεία έχει σαφώς επηρεαστεί από τή δυναμική τών νέων κοινωνικών κινημάτων, πού καταδικάζαν τούς παραδοσιακούς θεσμούς θεραπείας ως έστιές άλλοτριωσης, και έχει ένσωματώσει τίς μεταμοντέρνες ευαισθησίες άπέναντι στό ύποκείμενο και την άμφισβήτηση της μοντέρνας διάκρισης πνεύματος και σώματος. Έξισου όμως έχει επηρεαστεί από τή διάδοση τών παραδοσιακών θεραπευτικών μεθόδων της Άνατολής και τή δημιουργική ανάπλαση της κοσμοθεωρίας πού τίς υποστήριζε. Στην ύστερη νεωτερικότητα, ή θεραπεία δεν άφορά τό σώμα αλλά την ψυχή, ενώ σκοπεύει νά καλύψει τίς σύγχρονες πνευματικές και ύπαρξιακές αναζητήσεις τών κοινωνικών υποκειμένων, την αναζήτηση νοήματος, προορισμού και ταυτότητας:

«Τό βιβλίο αυτό περιέχει βασικές ιδέες για μία ύπερβατική έμπειρία, ένα ταξίδι στη Θεραπεία. Στο μονοπάτι αυτό ανακαλύπτουμε ότι οι σκέψεις και τά συναισθήματά μας μπορούν νά αλλάξουν τή βιολογία μας [...]. Ο πολιτισμός μας έχει επιλέξει νά πιστεύει ότι ή Άρρώστια δημιουργείται στό ύλικό επίπεδο [...]. Υγεία δεν σημαίνει άπλά άπουσία άρρώστιας. Είναι μία κατάσταση έσωτερικής άγαλλίασης πού θά έπρεπε νά κατέχει κανείς μόνημα [...]. Για νά δημιουργήσετε υγεία χρειάζεστε μία νέου είδους γνώση πού νά βασίζεται σέ μία βαθύτερη αντίληψη της ζωής».

Τό απόφθεγμα άνήκει σέ έναν ιδίότυπο συγγραφέα-γκουρού, έναν άμερικανό γιατρό, ίνδικής καταγωγής αλλά παγκοσμίου φήμης. Δεκάδες έργα του έχουν μεταφραστεί και στά έλληνικά, ενώ τά κηρύγματά του κυκλοφορούν σέ cd μέσω διαδικτύου. Η σκέψη του, ένα περίεργο μάγμα δυτικών, έπιστημονικών ιδεών και ανατολικών μυστικιστικών αντίληψεων, θά μās άπασχολήσει σέ επόμενο κείμενο.

6. O. Carl Simonton et al, *Γίνε Ξανά Καλά. Μία όλιστική Προσέγγιση στη Θεραπεία του Καρκίνου*, Ίάμβλιχος, Άθήνα 1988, σ. 81-82.

7. Ύπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, *Έκθεση Για την Παγκόσμια Υγεία 2001*, Άθήνα 2001, σ. 3.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ*

του Άριστειδη Μπαλτά

Σέ όσα ακολουθοῦν θά ἀποπειραθῶ νά συνδέσω, μέ τό ὄχι ιδιαίτερα σταθερό νῆμα πού ἐπιτρέπει ὁ διαθέσιμος χρόνος, ὀρισμένες ἀπό τίς ιδέες πού διατυπώνει ὁ Άλτουσέρ, τό 1965, στό *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*, ἔργο πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἡμερίδας, μέ ὀρισμένες δικές του, καί πάλι, ιδέες πού ἔγιναν γνωστές πολύ ἀργότερα. Ἐναφέρομαι σέ ἕνα βιβλίο τοῦ Άλτουσέρ πού ἐκδόθηκε μετά τόν θάνατο τοῦ συγγραφέα του, τό ὁποῖο δυστυχῶς δέν ἔχει ἀκόμη μεταφραστεῖ στά ἑλληνικά, τό *Machiavelli et nous*. Δηλαδή *Ὁ Μακιαβέλι κι ἐμεῖς*. Δέν θά προσπαθῆσω νά προχωρήσω σέ αὐτή τή σύνδεση μέ τή μορφή μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς ἄσκησης. Παραπομπές, ὑποσημειώσεις, ἀναλυτικές ἀναφορές, βιβλιογραφίες κ.λπ. θά λείπουν. Κι αὐτό ὄχι γιατί περιφρονῶ, ὡς μή ὀφείλα, τήν ἀκαδημαϊκή πειθαρχία, ἀλλά γιατί πιστεύω ὅτι τόσο τά δύο σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Άλτουσέρ, πού θά ἐντοπίσω, ὅσο καί ἡ σύνδεση πού θά ἀποπειραθῶ ἀνάμεσά τους ἔχουν καθοριστική πολιτική σημασία γιά τή συγκυρία πού διάγουμε. Στά παρακάτω θά φανεῖ, ἐλπίζω, τί ἀκριβῶς ἔννοῶ.

Σήμερα τό πρωί ὁ Νίκος Χατζηνικολάου μίλησε γιά τήν ἀντίληψη πού ἔχει ὁ Άλτουσέρ γιά τό κοινωνικό ὄλον. Μᾶς θύμισε ὅτι αὐτό συνιστᾶ μιᾶ σύνθετη δομή βαθμίδων πού συναρθρώνονται καί ἱεραρχοῦνται μέσφ σύνθετων σχέσεων ἀλληλοκαθορισμοῦ ἐνῶ, ἀφοῦ οἱ κοινωνίες μεταβάλλονται ἀδιάκοπα, τό κοινωνικό αὐτό ὄλον βρίσκεται πάντοτε σέ κίνηση. Ἡ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, τήν ὁποία θέλω νά σχολιάσω σήμερα, ἐκφράζει καί ἀποτυπώνει στό δέον ἐπίπεδο θεωρητι-

κῆς ἀφαίρεσης τά βασικά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς κίνησης.

Στήν ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ὁ Άλτουσέρ ἀφιερώνει ἕνα σχετικά σύντομο ὑποκεφάλαιο «σκιαγράφημα» (esquisse) τό τιτλοφορεῖ ὁ ἴδιος— τοῦ *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*. Ἐναγνωρίζοντας ὅτι ὁ ἱστορικός χρόνος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγάλα θεωρητικά ζητήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἱστοριογραφία, ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά συνοψίσει τή δική του θεώρηση, ὅπως συναρτᾶται μέ τήν ἀντίληψή του γιά τό κοινωνικό ὄλον πού μόλις ἀναφέραμε. Μιλώντας ἐντελῶς σχηματικά, ἡ ἐν λόγω θεώρηση συμποσοῦται περίπου στά ἐξῆς. Κάθε βαθμίδα τοῦ κοινωνικοῦ ὄλου — ἡ οικονομική, ἡ ἰδεολογική καί ἡ πολιτική— χαρακτηρίζεται ἀπό τόν δικό της προσῆδιο χρόνο, τόν δικό της ρυθμό κίνησης, τό δικό της χρονικό καθεστῶς. Καί αὐτό δέν ἀφορᾶ μόνον αὐτές τίς «μεγάλες» βαθμίδες ἀλλά καί ὅλες ἐκεῖνες στίς ὁποῖες οἱ παραπάνω μποροῦν νά ὑποδιαιεθοῦν. Ἔτσι, ἡ οικονομική βαθμίδα χαρακτηρίζεται ἀπό τά καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν τοῦς διάφορους τομεῖς τῆς καθαυτοῦ παραγωγῆς, ἐκεῖνο πού διέπει τήν κυκλοφορία τοῦ χρήματος, ἐκεῖνο πού διέπουν τήν κατανάλωση κ.ο.κ. Ἡ ἰδεολογική βαθμίδα χαρακτηρίζεται ἀπό τά καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν, ἄς ποῦμε, τό σχολεῖο κατά τίς διάφορες δικές του βαθμίδες, τόν πολιτισμό κατά τοῦς διάφορους τομεῖς του, τήν παραγωγή καί τή διάδοση τῶν ἰδεῶν κ.λπ. ἐνῶ ὁ χρόνος τῆς πολιτικῆς βαθμίδας ὁργανώνεται ἀπό τίς μικρές ἢ μεγάλες πολιτικές μεταβολές καί τοῦς ρυθμούς τους, ἀπό τίς περιοδικές ἐκλογές κ.ο.κ. Ὅλοι αὐτοί οἱ χρονικοί ρυθμοί, ὅλες αὐτές οἱ χρονικότητες, ὅλα αὐτά τά καθεστῶτα χρόνου εἰσχωροῦν τό ἕνα στό ἄλλο καί διαπλέκονται μεταξύ τους. Κάθε κοινωνικός, οικονομικός, πολιτικός ἢ ἰδεολογικός θεσμός, κάθε κοινωνική τάξη ἢ ομάδα, κάθε ἄτομο μετέχει ταυτόχρονα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, σέ ὅλες αὐτές τίς χρονικότητες, σέ ὅλα αὐτά τά καθεστῶτα χρόνου. Αὐτή ἡ ταυτόχρονη πολλαπλή συμμετοχή συνιστᾶ μιᾶ ἀπό τίς συνθήκες πού ἐξασφαλίζουν τήν ἐνότητα τοῦ κοινωνικοῦ ὄλου, δηλαδή τοῦ ἐκᾶστοτε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, κατά τή διαδικασία τῆς ἀναπαραγωγῆς του.

* Ἰνστιτοῦτο Πολιτικοῦ Προβληματισμοῦ «Νίκος Πουλαντζάς», Ἡμερίδα: «Νά διαβάσουμε τόν Άλτουσέρ», μέ ἀφορμή τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ *Lire le Capital*, Maspéro 1965, Ἀθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 8 Νοεμβρίου 2003.

Αυτή ή αντίληψη περί ιστορικού χρόνου, όπως συναρτάται με την αντίληψη για τή δομή του κοινωνικού όλου, επιτρέπει στον Άλτουσέρ νά ξετάσει γόνιμα και με τήν απαιτούμενη αυστηρότητα σημαντικά ιστορικά συμβάντα, όπως τήν Έπανάσταση του 1917 στη Ρωσία. Έτσι, στο δοκίμιο «Αντίφαση και έπικαθορισμός» πού περιλαμβάνεται στη συλλογή *Γιά τόν Μάρξ* και είναι γραμμένο περίπου τήν ίδια περίοδο, ό ίδιος επιστρατεύει τό έν λόγω θεωρητικό όπλοστάσιο, τό επεξεργάζεται παραπέρα εισάγοντας τίς έννοιες του «καθορισμού σέ τελευταία άνάλυση» και του «έπικαθορισμού» (*surdétermination*), διευκρινίζει ότι οι σχέσεις μεταξύ των βαθμίδων είναι τέτοιες ώστε ή οικονομική βαθμίδα νά είναι καθοριστική μόνο σέ *τελευταία άνάλυση*, πράγμα πού σημαίνει ότι ό έν λόγω καθορισμός δέν μπορεί ποτέ νά έμφανισθει στό προσκήνιο τής ιστορίας ως τέτοια, και άνάλυει όρισμένες από τίς λειτουργίες τής πολιτικής βαθμίδας. Τό σύνολο αυτών των θεωρητικών έργαλειών του χρησιμεύει για νά εντάξει τήν πολιτική πρακτική του Λένιν στήν κατάσταση πού επικρατούσε στη Ρωσία στίς αρχές του 20ου αιώνα και, γενικότερα, για νά θέσει τό πλαίσιο πού επιτρέπει τήν κατανόηση τής πρακτικής ενός πολιτικού υποκειμένου πού επιδιώκει νά αλλάξει τό κοινωνικό όλον.

Η σύνδεση με τίς ιδέες του *Ό Μακιαβέλι και έμεις* μπορεί νά γίνει άν σταθοϋμε πρós στιγμήν στον όρισμό τής πολιτικής βαθμίδας πού προτείνει ό Νίκος Πουλαντζάς, μαθητής του Άλτουσέρ και στενός συνεργάτης του τήν περίοδο πού ό ένας εκδίδει τό *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο* και τό *Γιά τόν Μάρξ* και ό άλλος τό *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*.

Κατά τόν Πουλαντζά λοιπόν, και με τή σύμφωνη γνώμη του Άλτουσέρ, εκείνο πού διακρίνει τήν πολιτική βαθμίδα από τίς άλλες δύο πού συγκροτούν μαζί της τό κοινωνικό όλον είναι τό ότι αυτή «συμπυκνώνει, ολοκληρώνει και εκπροσωπεί» όλα όσα συμβαίνουν στίς άλλες βαθμίδες. Έπεται πώς ή πολιτική βαθμίδα είναι ή βαθμίδα τής έξουσίας, εκείνη πού έγυάται τήν ένότητα του κοινωνικού όλου κατά τήν άναπαραγωγή του. Όποιος έλέγχει τό πολιτικό επίπεδο, δηλαδή όποιος είναι σέ θέση νά διαχειριστεί πολιτικά τή συμπύκνωση, τήν ολοκλήρωση και τήν εκπροσώπηση όλων εκείνων πού συμβαίνουν στον αντίστοιχο κοινωνικό σχηματισμό, έλέγχει τόν κοινωνικό σχηματισμό στό σύνολό του. Με αυτό δεδομένο και κατά τόν Πουλαντζά πάντα, τό καθεστώς χρόνου πού διέπει τό πολιτικό επίπεδο, ή προσίδια χρονικότητά του, συνίσταται στη *διαδοχή συγκυριών*. Κάθε συγκυρία άποτυπώνει και άρα εκπροσωπεί τόν συνολικό συσχετισμό δυνάμεων πού χαρακτηρίζει τόν κοινωνικό σχηματισμό τή δεδομένη χρονική στιγμή και, με αυτήν τήν έννοια, συμπυκνώνει και ολοκληρώνει, κατά τή φευγα-

λέα στιγμή πού ή ίδια διαρκεί, τίς χρονικότητες πού προσιδιάζουν στίς διαφορετικές βαθμίδες του κοινωνικού όλου, τά αντίστοιχα καθεστώτα χρόνου. Με άλλα λόγια, ή εκάστοτε συγκυρία είναι ή εικόνα μιάς έγκάρσιας τομής του κοινωνικού όλου κατά τήν αντίστοιχη χρονική στιγμή, ένω ό κοινωνικός σχηματισμός κινείται μεταβαίνοντας από τή μία συγκυρία στήν επόμενη.

Αυτή ή έννοια τής συγκυρίας επιτρέπει τή σύνδεση με τό έργο του Μακιαβέλι, τουλάχιστον όπως τό διαβάξει ό Άλτουσέρ. Ποιά είναι ή συγκυρία όταν γράφει ό Μακιαβέλι;

Κατ' αρχάς ό Μακιαβέλι προβάλλει ένα μείζον αίτημα. Διαπιστώνοντας πώς ό πολιτικός χώρος τής Ιταλίας είναι διασπασμένος στά πολλά μικρά, και κατά τούτο αδύναμα, κρατίδια-πόλεις τής έποχής, διαβλέπει με μεγάλη ένταση τους κινδύνους πού αυτή ή πολυδιάσπαση έγκυμονεί. Τά ήδη ενωμένα μεγάλα βασίλεια τής Γαλλίας και τής Ισπανίας μπορούν κάθε στιγμή νά εισβάλλουν, νά κατακτήσουν, νά προξενήσουν μύρια δεινά. Κατά συνέπεια, απαιτείται ή πολιτική ένοποίηση τής Ιταλίας, όπου ήδη χαρακτηρίζεται από ένιαία γλώσσα, από κοινές παραδόσεις κ.λπ., ένοποίηση πού θά επέλθει με τή συγκρότηση μιάς ένιαίας κρατικής δομής, ενός ένιαίου ιταλικού κράτους, του όποιου ή δύναμη θά είναι τουλάχιστον ισάξια με εκείνη τής Γαλλίας ή τής Ισπανίας. Τό πολιτικό υποκείμενο πού θά επιβάλει αυτήν τήν ένοποίηση συγκροτώντας τό αντίστοιχο κράτος είναι ό έπιζητούμενος Ήγεμόνας.

Τό αίτημα του Μακιαβέλι δέν μπορεί νά ικανοποιηθεί αυτόματα από τήν ιστορική εξέλιξη, μέσα από κάποιους δήθεν άδύρητους ιστορικούς ή κοινωνικούς «νόμους». Τόσο για τόν Μάρξ όσο και για τόν Άλτουσέρ, τέτοιοι νόμοι δέν είναι δυνατόν νά υπάρξουν. Όπως μās έξήγησε ό Γιώργος Φουρτούνης πρίν από λίγο (βλ. Γ. Φουρτούνης, «Ό Άλτουσέρ και έμεις», *Ό Πολίτης*, τεύχ. 130, σελ. 30), δέν υπάρχουν ιστορικοί ή κοινωνικοί νόμοι αλλά μόνον «τάσεις», δέν υπάρχουν ιστορικοί ή κοινωνικοί κανόνες, αλλά μόνον εξαιρέσεις. Κατά συνέπεια, ή ικανοποίηση του αίτήματος του Μακιαβέλι δέν μπορεί νά άφεθει στήν ύποτιθέμενη «ιστορική αναγκαιότητα». Τό αίτημα μπορεί νά ικανοποιηθεί μόνον *πολιτικά*, στό επίπεδο τής *συγκυρίας* τής έποχής, από τή *μετατόπιση*, ακριβώς, αυτής τής συγκυρίας πρós τήν επιδιωκόμενη κατεύθυνση.

Η συγκυρία τής έποχής πού γράφει ό Μακιαβέλι χαρακτηριζόταν, πάντα κατά τόν Άλτουσέρ, από όρισμένες σταθερές, σταθερές τίς όποιες ό ίδιος προσπαθεί νά έντοπίσει και νά αναλύσει διαβάζοντας τό έργο του φλωρεντινού πολιτικού. Οι σταθερές πού έντοπίζει έτσι είναι δύο, των όποιων τά όνόματα ήχουν παράξενα σέ ένα θεωρητικό πλαίσιο σάν τό παρόν. Πρόκειται για τό «κενό» και για τόν «κανένα», δηλαδή για

Λουίς Άλτουσέρ

«όνόματα» πού ἐξ ὀρισμοῦ δέν λένε τίποτε καί δέν παραπέμπουν πουθενά. Πῶς μπορεῖ αὐτά τά «όνόματα» νά ὀνομάζουν τίς σταθερές μᾶς συγκυρίας; Γιά νά τό καταλάβουμε, ὀφείλουμε νά ἀναλύσουμε λίγο περισσότερο τήν ἴδια τήν ἔννοια αὐτή.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὅλες οἱ συγκυρίες διαφέρουν πάντοτε μεταξύ τους, δηλαδή καμιά δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπολύτως ταυτόσημη μέ κάποια ἄλλη. Ἀπό τίς διαφορές αὐτές ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει μία. Ἔτσι, κάποιες συγκυρίες ἐκπροσωποῦν ρητά καί ἐκπεφρασμένα στήν πολιτική βαθμίδα πολύ περισσότερες κοινωνικές ἐντάσεις, συγκρούσεις, ἀντιπαραθέσεις, διακυβεύματα ἀπό κάποιες ἄλλες, καθιστώντας ἔτσι τήν ἴδια τήν πολιτική βαθμίδα πολύ πιό δύσκολα διαχειρίσιμη. Αὐτές τίς συγκυρίες μποροῦμε νά τίς ὀνομάσουμε συγκυρίες «πυκνές». Μιά σειρά ἀπό τέτοιες συγκυρίες συνιστοῦσαν, ἄς ποῦμε, τήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς κατάστασης στήν Ἑλλάδα κατά τή δεκαετία τοῦ 1960. Ὑπῆρχαν τότε δύο ἀντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα πού διακλαδίζονταν σέ ὀλόκληρο τόν κοινωνικό ἰστό μέ τέτοιον τρόπο ὥστε ἡ ἀντιπαράθεση μεταξύ τους νά χρωματίζει καθοριστικά ὅλα ὅσα συνέβαιναν στήν κοινωνία, σχεδόν χωρίς ἐξάιρεση. Οἱ

ἐργατικοί καί οἱ λαϊκοί ἀγῶνες, τά δικαστήρια καί ἡ ἐκκλησία, τά σχολεῖα, τά πανεπιστήμια καί τό περιεχόμενο τῆς διδασκτέας ὕλης ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, τό θέατρο καί τό ραδιόφωνο, ἡ λογοτεχνία καί ἡ τέχνη, ἡ μουσική καί τό τραγούδι, ἀκόμη καί τό ποιός θά πάρει δίπλωμα ὀδήγησης, ἀφοροῦσαν εὐθέως τήν πολιτική βαθμίδα χωρίς τίς διαμεσολαθήσεις πού συνήθως χαρακτηρίζουν τίς σχέσεις τῆς ἐν γένει κοινωνικῆς «ὕλης» μέ ἐκείνη.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν συγκυρίες «ἀραιές». Σέ αὐτές τά πράγματα φαίνονται νά ἀκολουθοῦν τόν δρόμο τους ἤρεμα, νηφάλια, εἰρηνικά, σά νά ἦταν μόιρα. Οἱ ἄνθρωποι καί οἱ καταστάσεις δέν πλῶνονται ὑπερβολικά ἀπό πολιτική ἄποψη, οἱ ἐντάσεις εἶναι σχετικά λίγες καί παραμένουν λίγο πολύ ἐντοπισμένες στόν χῶρο καί τόν χρόνο, τά διακυβεύματα εἶναι μικρῆς ἐμβέλειας. Οἱ συγκυρίες πού ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ ἡ χώρα μας μετά τή μεταπολίτευση τοῦ 1974 φαίνονται νά ἐντάσσονται σέ αὐτή τήν κατηγορία. Ἐν προκειμένῳ δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο πού περισσότερο ἀπό τριάντα χρόνια μετά ἐξακολουθοῦμε νά ἀναρωτιόμαστε ἂν ἡ περίοδος τῆς «μεταπολίτευσης» ἔχει ἢ δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

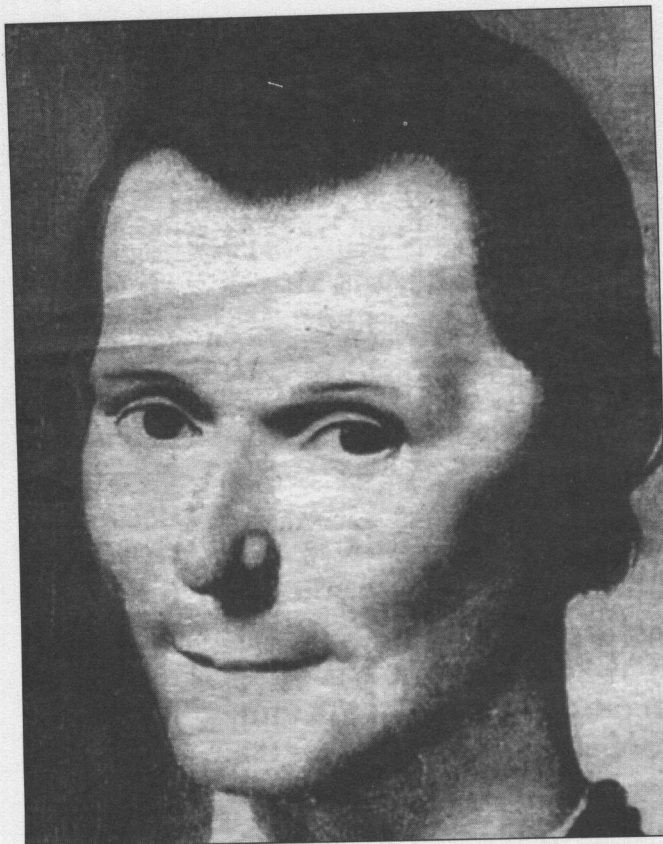
Τέλος, ἀπό τήν ἐξειδικευμένη σκοπιά πού προσδιορίζει ἕνα συγκεκριμένο πολιτικό αἴτημα, μπορεῖ νά ὑπάρχουν συγκυρίες «κενές», δηλαδή συγκυρίες ὅπου τό ἐν λόγω αἴτημα δέν ἐκπροσωπεῖται καθόλου στήν πολιτική βαθμίδα. Ἄς ποῦμε σήμερα, ἀπό τή σκοπιά τοῦ αἰτήματος τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, ἡ συγκυρία πού ζοῦμε εἶναι κενή γιατί, ἀκριβῶς, τό αἴτημα αὐτό, ὅσο καί ἂν καθορίζει ἐνδεχομένως ἰδεολογικές ἀντιλήψεις, νοοτροπίες καί στάσεις, δέν εἶναι μολαταῦτα πολιτικά μαχητό. Ὡστόσο κάτι τέτοιο δέν σημαίνει ὑποχρεωτικά ὅτι τό αἴτημα, ὡς πρὸς τό ὅποιο ἡ συγκυρία παρουσιάζεται κενή, δέν ὑπάρχει καθόλου κοινωνικά. Ἔτσι, μολονότι δέν ἦταν ἐγγεγραμμένο στήν πολιτική βαθμίδα τῆς ἐποχῆς, τό αἴτημα τῆς πολιτικῆς ἐνοποίησης τῆς Ἰταλίας σίγουρα κυκλοφοροῦσε διάχυτο στόν ἀέρα ἐνόσω ἐγράφε ὁ Μακιαβέλι. Στίς πλατείες καί στά καπηλεῖα τῆς Φλωρεντίας, στίς συζητήσεις ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, στό θέατρο καί στήν Αὐλή, τό αἴτημα αὐτό, ὅπως τό συντηροῦσε καί τό ἐπεξεργαζόταν ἡ ἐλπίδα, σίγουρα ἐκφραζόταν, διατυπωνόταν λιγότερο ἢ περισσότερο καθαρά, προκαλοῦσε σκέψεις καί ἰδέες. Αὐτό πού ἔλειπε ἦταν τό πολιτικό ὑποκείμενο πού θά συμπύκνωνε τό αἴτημα σέ συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί θά τό καθιστοῦσε πραγματικό πολιτικό διακυβεύμα. Ἡ συγκυρία ἦταν κενή γιατί ἀπουσίαζε, μέ μία μορφή ἀπουσίας ἀπολύτως καθοριστική, αὐτό ἀκριβῶς τό πολιτικό ὑποκείμενο.

Κατά συνέπεια, ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ἄλτουσέρ, ἐκείνο πού προσπαθεῖ νά κάνει ὁ Μακιαβέλι μέ τό ἔργο του εἶναι νά περιγράψει κατά τό δυνατόν συστηματικά, μέχρι τό ἐπίπεδο πρακτικῶν συμβουλῶν, τά μέσα πού ὀφείλει νά ἔχει στή διάθεσή του ὁ Ἡγεμόνας, δηλαδή ἕνα πολιτικό ὑποκείμενο —τό ὅποιο, ση-

μειωτέον, δέν χρειάζεται νά είναι πρόσωπο, αλλά, ὅπως ἔδειξε πολύ ἀργότερα ὁ Γκράμσι ἐμπνεόμενος ἀκριβῶς ἀπό τόν Μακιαβέλι, μπορεῖ νά συνίσταται σέ μιὰ συλλογικότητα, σέ ἕνα πολιτικό κόμμα— ὥστε νά κατορθώσει νά συγκροτηθεῖ τό ἴδιο ὡς ἡ πολιτική δύναμη πού ἀποσκοπεῖ νά πληρώσει τό συναφές κενό τῆς συγκυρίας καί νά προχωρήσει ἀποφασιστικά στήν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος. Ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἴδιου αἰτήματος, ἡ πρωτοβουλία ἢ ἡ κίνηση πού θά ἀνοίξει αὐτόν τόν δρόμο θά μετατρέψει ταυτόχρονα τή συγκυρία ἀπό κενή σέ πυκνή.

Κατά τόν Μακιαβέλι, ἐκεῖνα πού ὀφείλει νά συγκεντρώνει ὁ Ἡγεμόνας εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση δύο πράγματα. Τό πρῶτο εἶναι ἐκεῖνο πού ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ *virtù*, δηλαδή κάτι σάν «πολιτική ἀρετή». Ἡ «ἀρετή» αὐτή δέν ἔχει κανέναν ἠθικό χαρακτήρα. Γιά τή σκέψη τοῦ Μακιαβέλι, ἡ ἠθική σφαῖρα, ὄχι μόνο διακρίνεται ἀπολύτως ἀπό τήν πολιτική, ἀλλά καί ὀφείλει νά ὑποτάσσεται πλήρως σέ ἐκείνη. Μέ ἄλλα λόγια, δέν ἐνδιαφέρει ἂν ὁ Ἡγεμόνας εἶναι ἠθικά καλός ἢ κακός. Ἐνδιαφέρει μόνον τό νά εἶναι σέ θέση νά δρᾷ μέ ἀποκλειστικό γνώμονα ἐκεῖνο πού ἀπαιτοῦν κάθε φορά οἱ περιστάσεις καί ἄρα τό νά μπορεῖ νά φαίνεται ἐντιμος ἢ ἀνέντιμος, γενναιοδωρος ἢ ἐκδικητικός, σκληρός ἢ ἐπιεικής ἀνάλογα μέ τίς πολιτικές ἀπαιτήσεις τοῦ ἐκάστοτε παρόντος. Κατά συνέπεια, ἡ πολιτική ἀρετή ἀνάγεται ἀποκλειστικά στήν ἱκανότητα τοῦ Ἡγεμόνα νά ἀναγνωρίζει κάθε στιγμή τίς δυνατότητες πού σοβοῦν στή συγκυρία, νά συλλαμβάνει ἔτσι τό τί ἀπαιτεῖ ἡ στιγμή προκειμένου νά γίνουν πράξη αὐτές οἱ δυνατότητες καί, τέλος, νά διαθέτει τήν πολιτική τόλμη πού θά τοῦ ἐπιτρέψει νά ἀναλάβει τίς σχετικές πρωτοβουλίες καί νά τίς φέρει αἴσια σέ πέρας. Μέ ἄλλα λόγια, ὀφείλει νά ἔχει τήν ἱκανότητα νά ἀναγνωρίζει κάθε στιγμή τόν «ἀδύνατο κρίκο» τῆς συγκυρίας καί νά τόν ἀδράχνει ἀποφασιστικά ὥστε νά σύρει τή συγκυρία ὁλόκληρη πρός τήν κατεύθυνση τῆς δικῆς του πολιτικῆς στόχευσης.

Τό δεύτερο πράγμα πού ἔχει ἀνάγκη ὁ Ἡγεμόνας εἶναι ἡ *fortuna*, δηλαδή ἡ τύχη. Ἄν δέν ὑπάρχει τύχη μέ τήν ἔννοια πού τήν ἐννοεῖ ὁ Μακιαβέλι, τότε ἡ πολιτική ἀρετή εἴτε μένει ἀνενεργός εἴτε ὀδηγεῖ σέ καταστροφικούς βολονταρισμούς. Ἡ τύχη ὅμως δέν συνιστᾷ ἐν προκειμένῳ καθόλου δῶρο ἐξ οὐρανοῦ. Αὐτή συναρτᾶται εὐθέως μέ τή δομή τοῦ κοινωνικοῦ ὅλου καί τᾶ καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν τίς διάφορες βαθμίδες του. Θέλω νά πῶ πῶς ὁ Ἡγεμόνας, προκειμένου νά ἀναλάβει ἐπιτυχημένα τήν πρωτοβουλία πού τοῦ ὑπαγορεύει ἡ πολιτική ἀρετή του, εἶναι ὑποχρεωμένος νά στηρίζεται στήν —κατά τό δυνατόν— ἀκριβή γνώση τῶν ρυθμῶν πού διέπουν τήν κίνηση τῶν ἐπιμέρους βαθμίδων τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, ἀλλά καί τῆς συγκεκριμένης φάσης ἀπό τήν ὁποία διέρχεται τή δεδομένη στιγμή κάθε τέτοιος ρυθμός. Μόνον ἔτσι θά μπορέσει νά ἐκτιμήσει σωστά ἂν καί κατά πό-

Νικολό Μακιαβέλι

σον ρυθμοί καί φάσεις συγκλίνουν καί μποροῦν νά συντονιστοῦν μέ τρόπο ὥστε οἱ ἐνεχόμενες κοινωνικές δυνάμεις νά στηρίξουν καί νά πολλαπλασιάσουν τήν πρωτοβουλία του. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ τύχη συμπίπτει ἐδῶ μέ τίς λεγόμενες «ἀντικειμενικές συνθήκες», ὅπως μπορεῖ νά τίς ἐντοπίσει ἡ «συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης». Διαπιστώνουμε πῶς μολοντί ἡ ὁρολογία τοῦ Μακιαβέλι διαφέρει πολύ ἀπό ἐκείνη τοῦ Λένιν, ἡ σκέψη τῶν δύο ἀπέχει ἐλάχιστα.

Ὡστόσο, διαβάζοντας τόν Μακιαβέλι, ὁ Ἄλτουσέρι προσθέτει, ὅπως ἤδη εἶπαμε, κάτι ἀκόμη. Ὁ Ἡγεμόνας, τό πολιτικό ὑποκείμενο πού θά ἐγγράψει ἀποφασιστικά τό νέο αἶτημα στήν πολιτική βαθμίδα, πρέπει, ξεκινώντας, νά εἶναι «κανένας». Τό «κανένας» συνηχεῖ ἐδῶ μέ τό «κενό». Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ συγκυρία εἶναι κενή ὡς πρός τό συγκεκριμένο αἶτημα, πρέπει αὐτός πού θά ἀναλάβει ἀντίστοιχα νά τήν πληρώσει νά εἶναι «κανένας». Ἐδῶ ἐννοεῖται τό ἐξῆς. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ συγκυρία εἶναι, θεβαίως, κενή μόνον ὡς πρός τό συγκεκριμένο αἶτημα. Ἀφ' ἐαυτῆς εἶναι πλήρης, ὅσο μπορεῖ νά εἶναι πλήρης, ἀφοῦ, ὅπως εἶπαμε, μιὰ συγκυρία δέν συνιστᾷ παρά τήν ἀποτύπωση τῆ δεδομένη στιγμή τοῦ συνόλου τῶν κινήσεων πού λαμβάνουν

χώρα στις διάφορες βαθμίδες του κοινωνικού όλου και των αντίστοιχων συσχετισμών δύναμης. Αν η συγκυρία ήταν απ' εαυτής κενή, δεν θα υπήρχαν κοινωνικές κινήσεις και συσχετισμοί να αποτυπωθούν εκεί, δηλαδή δεν θα υπήρχε κοινωνία. Κατά συνέπεια, για να εγγραφεί το νέο αίτημά του στην πολιτική βαθμίδα και για να αποκτήσει τη θέση του σε μία συγκυρία άειποτε πλήρη, ο Ήγεμόνας οφείλει να μη φέρει κανένα βάρος, δηλαδή καμιά ευθύνη, ως προς τη διαμόρφωση της συγκυρίας μέχρι τη στιγμή που θα αναλάβει δράση. Μόνον έτσι θα άκουσται πολιτικά το αίτημα που φέρει ως ακριβώς αίτημα νέο, ως αίτημα που συμπυκνώνει διαθέσεις και προσδοκίες που δεν λειτουργούσαν μέχρι τότε πολιτικά. Ο Ήγεμόνας, που έχει κατά νου ο Μακιαβέλι, οφείλει να είναι «κανένας» ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο.

Σκεφτείτε την πορεία του Άβραμόπουλου. Δικαίως, κατά μία έννοια, ο Πάγκαλος τον ονόμασε «ο κ. Τίποτα», αφού, στη δοσμένη τότε συγκυρία, ο Άβραμόπουλος ήταν όντως «κανένας». Μπορούμε όμως βάσιμα να ισχυριστούμε ότι ο ίδιος εκλέχθηκε Δήμαρχος ακριβώς επειδή ήταν «κανένας». Και όχι μόνον αυτό. Έπειδή ο ίδιος ως Δήμαρχος κατόρθωσε να καλλιεργήσει συστηματικά την εικόνα ότι, σε όσα άφορουν την κεντρική πολιτική σκηνή, εξακολουθούσε να παραμένει «κανένας», έφτασε κάποια στιγμή να διεκδικήσει εξαιρετικά υψηλά ποσοστά στις έπερχόμενες τότε εκλογές. Η παραπέρα πορεία του Άβραμόπουλου είναι εξίσου διαφωτιστική για όσα ενδιαφέρουν εδώ. Η εκτίναξή του στην κεντρική πολιτική σκηνή υπήρξε εξαιρετικά βραχείας διάρκειας γιατί ο ίδιος δεν έφερε κανένα συγκεκριμένο αίτημα από αυτά που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κυκλοφορούσαν και κυκλοφορούν διάχυτα στον αέρα που αναπνέουμε. Πράγμα που σημαίνει ότι η συνθήκη του να είναι «κανένας» δεν αρκεί για να εγγραφεί ο υποψήφιος Ήγεμόνας στη πολιτική βαθμίδα. Αν δεν φέρει ένα διακριτό αίτημα που συμπυκνώνει τις διαθέσεις και τις προσδοκίες ισχυρών κοινωνικών δυνάμεων, ή προσωρινή, όσοδήποτε έντυπωσιακή, εγγραφή του εκεί καταλήγει σε φάρσα. Η σύντομη πορεία του Άβραμόπουλου πιστοποιήσει πάντως ότι, ως προς ένα αίτημα που δεν είμαστε ακόμη σε θέση να έντοπίσουμε, ή συγκυρία που διέρχεται σήμερα ή χώρα είναι όντως κενή...

Ας εξετάσουμε ένα ακόμη παράδειγμα, άπειρος σημαντικότερο. Σκεφτείτε τη συγκυρία στις αρχές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τη θέση του Λένιν σε εκείνη. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα έχουν ψηφίσει τα κονδύλια του πολέμου και ο Λένιν έχει ήττηθεί πολιτικά και απομονωθεί τόσο πολύ ώστε να μπορούμε να μιλάμε, όπως ο Ζίζεκ σε ένα πρόσφατο βιβλίο του (*Slavoj Zizek, Revolution at the Gates, Verso, 2002*), για μοναξιά του Λένιν. Ο Λένιν δηλαδή γίνεται πολιτικά «κανένας». Λίγα χρόνια αργότερα ωστόσο, ή επανάσταση θριαμβεύει στη Ρωσία υπό την ηγεμονία του κόμματος

του οποίου ηγείται, ακριβώς, ο Λένιν. Πώς έγινε δυνατή αυτή ή πλήρης ανατροπή;

Πρώτα από όλα, ο Ζίζεκ μάς καλεί να μην αποτιμήσουμε την ανατροπή αυτή με όρους ρομαντικούς. Δηλαδή δεν πρέπει καθόλου να θεωρήσουμε τον Λένιν ως τον μοναχικό καβαλάρη ο οποίος, χάρη στην ιδιοφυΐα του, κατόρθωσε να δει μακρύτερα από όλους και, χάρη στον κυνισμό και τον άδιστακτο χαρακτήρα του, μπόρεσε να επιστρατεύσει όλα τα κατάλληλα μέσα, θεμιτά και αθέμιτα, για να νικήσει. Αντίθετα, για να κατανοήσουμε πώς έγινε, ό,τι έγινε, οφείλουμε να στηριχθούμε σε αυτά που είπαμε παραπάνω.

Από την αρχή του πολέμου μέχρι το 1917 λοιπόν, ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι εξακολουθούσαν να είναι πολιτικά «κανένας». Αλλά πλέον ήταν «κανένας» με πολιτική προίκα, αφού, μη ψηφίζοντας τα κονδύλια του πολέμου, είχαν φανεί προς κάθε κατεύθυνση (στην πολιτική, όπως διδάσκει ο Μακιαβέλι, κυριαρχεί το φαίνεσθαι και όχι το είναι) ως εκείνοι που προσπάθησαν, όσο μπόρεσαν, να προστατεύσουν τους ρώσους εργάτες και αγρότες από τα δεινά που τους έπεφύλασε ο πόλεμος. Γνωρίζουμε, βέβαια, πώς προς το τέλος του πολέμου ή συγκυρία στη Ρωσία είχε μεταβληθεί δραματικά. Ο Τσάρος είχε ανατραπεί, το καθεστώς είχε αλλάξει και ο Κερένσκι βρισκόταν στην εξουσία. Τό κατάκι είχε τιναχθεί στον αέρα και οι άτομοι είχαν διαφύγει προς όλες τις κατευθύνσεις. Ο κόσμος είχε ξεχυθεί στους δρόμους σε πλήρη ευφορία, οι άνθρωποι και οι ιδέες κυκλοφορούσαν ελεύθερα, ή προοπτική της πρωτόγνωρης δημοκρατίας συγκινοῦσε και κινητοποιούσε τους πάντες. Έτσι, σε μία συγκυρία εξαιρετικά πυκνή λόγω αυτών των κοσμογονικών αλλαγών και των νέων ζητημάτων που αναδεικνύονταν κάθε στιγμή απαιτώντας άμεσες λύσεις, τα μόνα αίτήματα που φαινόταν ότι μπορούν να εγγραφούν στην πολιτική βαθμίδα ήταν εκείνα που σχετιζόνταν με το πώς συγκεκριμένα θα βαθύνει και θα πλατύνει ή δημοκρατία.

Ωστόσο, τον Απρίλη του 1917, ο Λένιν διατυπώνει το άδιανόητο. Τό αίτημα της τρέχουσας στιγμής, ισχυρίζεται, δεν είναι καθόλου ο τρόπος που θα βαθύνει και θα πλατύνει ή δημοκρατία. Τό αίτημα είναι ή σοσιαλιστική επανάσταση εδώ και τώρα («Θέσεις του Απριλίου»). Και τό πολιτικό υποκείμενο που θα εγγραφεί αποφασιστικά αυτό τό αίτημα στην πολιτική βαθμίδα είναι τό νέο κόμμα που δημιουργήθηκε μετά τη διάσπαση με εκείνους που ψηφίσαν τα κονδύλια του πολέμου και οδήγησαν τους πάντες στον όλεθρο, δηλαδή τό μόνο κόμμα που διαθέτει πολιτική προίκα στη δοσμένη συγκυρία, τό Κομμουνιστικό Κόμμα της Ρωσίας, τό κόμμα των μπολσεβίκων.

Τό αίτημα αυτό ήταν νέο, ακριβώς με την έννοια που αναλύσαμε παραπάνω. Απέναντί του ή συγκυρία ήταν κενή γιατί αυτό δεν ήταν εγγεγραμμένο μέχρι τότε στην πολιτική βαθμίδα, δεν έπαιζε πραγματικά στη συγκυρία, δεν ήταν πολιτικά μαχητό. Και μάλιστα ήταν τόσο νέο ώστε ακόμη και ή μεγάλη πλειοψηφία

των μπολσεβίκων, συμπεριλαμβανομένης της Κρούπ-σκαγια, γυναίκας του Λένιν, να θεωρήσουν στην αρχή ότι οι λεγόμενες «Θέσεις του 'Απρίλη» βρίσκονταν εντελώς εκτός τόπου και χρόνου, αν ο Λένιν πού τις είχε γράψει δεν είχε τρελαθεί. Ωστόσο σχετικά γρήγορα, μέσα βέβαια από μία σειρά από παρεμβάσεις αποφασιστικής σημασίας σε μία συγκυρία που εξελισσόταν ραγδαία, τό αίτημα έγγραφε αποφασιστικά στην πολιτική βαθμίδα, πλήρως τό κενό της συγκυρίας, κυριάρχησε εκεί και τελικά τή μετατόπισε ολόκληρη προς τήν κατεύθυνση της ικανοποίησής του. Η επανάσταση του 1917 πέτυχε.

Ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι που άργά η γρήγορα πείστηκαν από εκείνον, ισχυρίζεται ακόμη ο Ζίζεκ, μπόρεσαν να διατυπώσουν τό νέο αίτημα και να πληρώσουν μέ αυτό τή συγκυρία όχι γιατί ήταν περισσότερο έξυπνοι, περισσότερο αποφασισμένοι ή περισσότερο άδίστακτοι. Άλλά μόνο και μόνο γιατί εργάστηκαν έξαιρετικά σκληρά στό θεωρητικό, στό πολιτικό και στό οργανωτικό επίπεδο σε όλη τή διάρκεια του πολέμου, αναπτύσσοντας τή δουλειά τους αδιάκοπα και μέ πλήρη αυταπάρηση μέσα από τίς γραμμές του κόσμου που ήθελαν να εκφράσουν. Έπειδή δούλεψαν έτσι, κατόρθωσαν πρώτα να αναγνωρίσουν τίς διάχυτες διαθέσεις και προσδοκίες που έκρυβε αντί να αποκαλύπτει ή ίδια ή πυκνότητα της συγκυρίας, να τίς συμπυκνώσουν στό νέο αίτημα και να τίς μετατρέψουν σε πειστικό πολιτικό πρόγραμμα. Μόνον έτσι μπόρεσε ή πολιτική άρετή τους να συνδεθεί μέ τήν τύχη για να επιφέρει τήν επιδιωκόμενη ικανοποίηση του νέου αίτήματος.

Άν μās χρειάζεται ένα ακόμη παράδειγμα, διαφορετικής ετούτου τάξης, μπορούμε να αναφερθούμε επί τροχάδην στην ιστορία του βιβλίου που μās απασχολεί σήμερα.

Στίς αρχές της δεκαετίας του 1960, ένας νέος φιλόσοφος που άκούει στό όνομα Λουί Άλτουσέρ θέτει τό αίτημα της άλλαγής του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΓΚΚ) από τά μέσα μέ επίκεντρο τόν «άδύνατο κρίκο» της θεωρητικής δουλειάς και αρχίζει να συγκροτεί τή στρατηγική και τό πολιτικό υποκείμενο που θά φέρει σε πέρας αυτό τό έργο. Ως προς τό αίτημα αυτό, ή συγκυρία είναι τότε κενή. Τό ΓΚΚ θεωρεί ότι τέτοιο αίτημα δεν μπορεί να ύφίσταται γιατί τό ίδιο είναι πλήρως έξοπλισμένο θεωρητικά. Η έφημερίδα του, τά περιοδικά του, οι διανοούμενοι και οι φιλόσοφοί του βρίσκονται εκεί για να τό άποδείξουν. Άπό τήν άλλη μεριά, ο Άλτουσέρ τήν ίδια περίοδο είναι όντως «κανένας». Δεν είναι παρά ένας νέος άριστερός φιλόσοφος από τούς άμέτρητους που υπάρχουν προσπαθώντας να κάνουν τή δουλειά τους όπως μπορούν. Ωστόσο, όπως φάνηκε εκ των υστέρων, τό αίτημα που αναφέραμε πλανιέται τότε στον άέρα. Έτσι, μία πλειάδα έξαιρετικά ταλαντούχων νεαρών, όλων

μαθητών του Άλτουσέρ, υίοθετεί τή στρατηγική του δασκάλου και στρατεύεται στό πολιτικό υποκείμενο στό όποιο ήγειται ο ίδιος. Ο Άλτουσέρ, δηλαδή, έχει μέ τό μέρος του τήν τύχη. Άπό τήν άλλη μεριά, όπως πιστοποιούν όλες οι συναφείς πηγές και όλες άνεξαιρέτως οι μαρτυρίες, ο Άλτουσέρ διαθέτει πλήρως τήν άπαιτούμενη πολιτική άρετή. Είναι εύστροφος, βαθύς, κριτικός, αλλά φιλικός και προσηνής, έντυπωσιακά άνοιχτός σε νέες ιδέες, μέ πλήρη συναίσθηση του εκάστοτε διακυβέματος, έτοιμος να αναλάβει όλων των ειδών τίς τολμηρές πρωτοβουλίες που είναι αναγκαίες για να ικανοποιηθεί τό αίτημα.

Διαμορφώνεται έτσι ένα μεγαλόπνοο πολιτικό πρόγραμμα μέ άντικείμενο τήν έπεξεργασία της θεωρίας. Οι μαθητές που συναπαρτίζουν τό πολιτικό υποκείμενο που έχει αναλάβει τό έργο «άποστέλλονται» σε όλους λίγο πολύ τούς τομείς του έπιστητού προκειμένου να προχωρήσουν στην ριζική θεωρητική αναμόρφωση αυτών των τομέων, έστω και αν άρκετοί άρνούνται να παραμείνουν στίς τάξεις του ΓΚΚ. Έτσι, άνάμεσα σε πολλούς που ξεχνώ, ο Μπαλιμπάρ (Etienne Balibar) «άποστέλλεται» στην φιλοσοφία, ο Λεκούρ (Dominique Lecourt) στην έπιστημολογία, ο Μασερέ (Pierre Macherey) στην θεωρία της λογοτεχνίας, ο Πουλαντζάς στην πολιτική «έπιστήμη», ο Τερέ (Manuel Terray) στην άνθρωπολογία, ο Τόρ (Michel Tort) στην ψυχανάλυση, ο Πεσέ (Michel Pêcheux) στην γλωσσολογία, ο Μπωντελό (Christian Baudelot) και ο Έσταμπλέ (Roger Establet) στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης και στην κοινωνιολογία γενικά, ο Λιπιέτς (Alain Lipietz) στην γεωγραφία, ο Ντυρού (Yves Durox), ο Μπετελέμ (Charles Bettelheim) και άρκετοί ακόμη στην οικονομία. Άνάμεσά τους, ο Λινάρ (Robert Linhart) «άποστέλλει» τόν έαυτό του στό έργοστάσιο για να συμβάλει εκ των έσω στον άγώνα της πολυεθνικής εργατικής τάξης της Γαλλίας.

Τό πρόγραμμα προχώρησε και αναπτύχθηκε έντυπωσιακά. Μπορεί να μην άλλαξε μέ τόν επιδιωκόμενο τρόπο τήν κατάσταση στό ΓΚΚ, αλλά ή μετατόπιση που έπέφερε στην όλη θεωρητική συγκυρία, και βεβαίως όχι μόνο στην Γαλλία, υπήρξε άνυπολόγιστης έμβέλειας. Εν πολλοίς, χάρη σε αυτό τό πρόγραμμα, χάρη στα έργα και στους μαθητές που δημιούργησε, χάρη στίς συμμαχίες που ένέπνευσε και στίς αντιπαράθεσεις που προκάλεσε, χάρη στους θεσμούς που ίδρυσε ή που μετασχημάτισε, μπορούμε να μιλάμε σήμερα για ριζική ανανέωση του θεωρητικού στοχασμού στην κλίμακα ολόκληρου του κόσμου και από τά μέσα του 20ού αιώνα μέχρι τίς μέρες μας. Επίπτωση του ίδιου προγράμματος είναι και ή ελληνική μετάφραση του βιβλίου που μās απασχολεί σήμερα. Τό συμπέρασμα; Είναι άπλό. Virtù και fortuna, πολιτική συγκυρία και ιστορικός χρόνος, τό νέο αίτημα, τό κενό και ο «κανένας». Ο Άλτουσέρ δεν είχε άπλως μελετήσει τόν Μακιαβέλι. Ο ίδιος υπήρξε στην πράξη ένας ιδιαίτερα αποτελεσματικός μακιαβελικός.

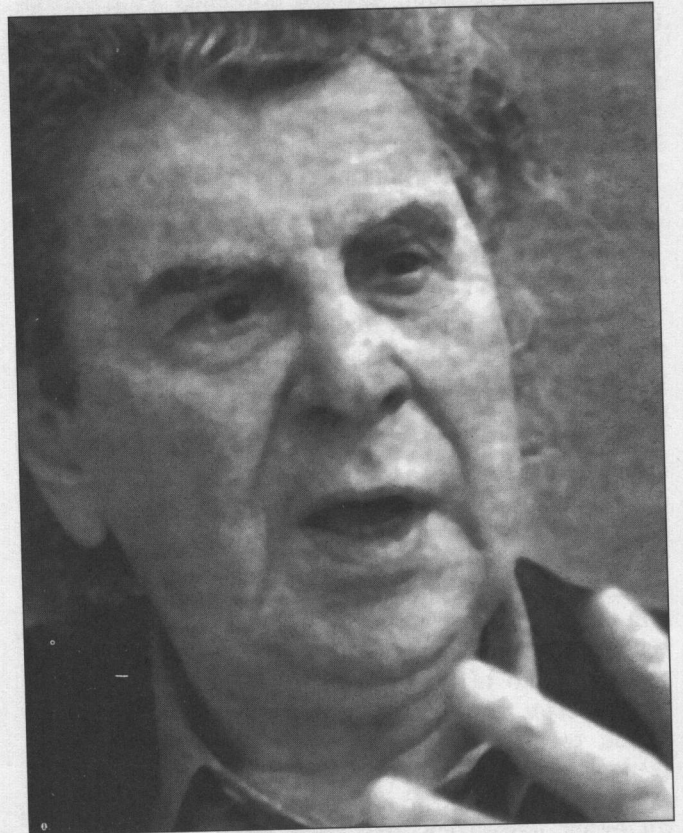
ΜΕ ΤΗ ΛΥΡΑ ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΛΟΓΟ: ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΦΩΝΙΑ*

τῆς Λίζυς Τσιριμώκου

Σημαδεμένες χρονολογίες σά βιβλία βιβλιοθήκης πολυσύχναστης...

Μανόλης Ἀναγνωστάκης, Ἐποχές 2

Ο μυθικός λυράρης Θεοδωρομανόλης, οἱ ἀναρίθμητοι Θεοδωράκηδες-Θεριανοί, ὁ παππούς Μιχαήλ Θεοδωράκης πού ἐγκαταστάθηκε στόν Γαλατά λόγω τοῦ γάμου του μέ τή γιαγιά Αἰκατερίνη Σπυριδάκη, ὁ πατέρας Γιώργος καί ἡ μητέρα Ἀσπασία Πουλάκη (πού γλύκανε μέ τό αἷμα τῆς Ἰωνίας τήν ἀψάδα τοῦ θυμωμένου κρητικῆς αἵματος), ὁ Γιαννάκης, ὁ μικρός ἀδελφός, ὁ θεῖος Πέτρος, ἀδελφός τοῦ πατέρα, ὁ παππούς Γιάννης Πουλάκης καί ἡ γιαγιά Σταματία, ὁ θεῖος Ἀντώνης, ἀδελφός τῆς μητέρας (ἐκεῖνος πού ὀνομάτισε, ἐπί τό κομψότερον, Μίκη τόν Μιχαλάκη, πρὸς κακοφάνισμό τοῦ Κρητικάρου παπποῦ Μιχάλη): εἶναι ὁ γενεαλογικός κόλπος, τό οἰκογενειακό κουκούλι πού θά περιβάλλει τρυφερά τόν Μίκη, οἱ ἀρχαγγελικές φτεροῦγες πού θά ἰσκιώνουν στοργικά τό δρόμο του, ἐστία καί λιμάνι του, οἱ ἥρωες τοῦ οἰκογενειακοῦ μυθιστορήματος μέσα στό ὅποιο ζεῖ κάθε παιδί προσπαθώντας νά γνωρίσει τόν κόσμο γύρω του, νά ξεκλειδώσει τά μυστικά τῶν ἐνηλίκων, νά γίνει μεγάλος. Ὁ Μίκη, ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀλλόγυρων τῆς οἰκογένειας ἀνά τήν ἐπικράτεια (Χίος, Μυτιλήνη, Σύρος, Γιάννενα, Ἀργοστόλι, Πάτρα, Πύργος, Τρίπολη), ἀλλάζοντας συνεχῶς περιβάλλον, σχολεῖα, παρέες, δυσκολεύεται νά ριζώσει κάπου, εἶναι ὁ ξένος, ὁ πα-

* Ὁμιλία πού ἐκφωνήθηκε στά Χανιά, στό πλαίσιο ἐνός τριήμερου διεθνοῦς συνεδρίου (29-31.7.2005) μέ ἀφορμή τῆς γενέθλια τοῦ Μίκη Θεοδωράκη (29 Ἰουλίου). Ὁ κρητικοαναθρεμμένος συνθέτης γιορτάζει πλέον τά 80χρονά του.

ράταιρος πού ἐρχεται πάντα ἀπό ἀλλοῦ, καί αὐτό τόν δένει ἀκόμη περισσότερο μέ τούς δικούς του, μέ τή δικλωνα οἰκογενειακή παράδοση: μικρασιατική καί κρητική. Ἀπό τήν ἄλλη, τοῦτες οἱ συχνές μετακινήσεις

γράφουν αναγκαστικά στον σκληρό δίσκο τής μνήμης τοπία, θάλασσες και βουνά, πόλεις μικρές και μεγάλες,² νέα ήχοχρώματα και ακούσματα πού συμπληρώνουν τήν οικεία, πατροπαράδοτη μουσική περιουσία: τά κοιτάσματα πληθαίνουν και, στά έφηβικά χρόνια, πλάι στό καταφύγιο τής μουσικής έρχεται νά προστεθει τό καταφύγιο τής ποίησης. Ο νεαρός Μίκης, παλαμολάτρης και σολωμολάτρης, συνταιριάζει τίς δύο τέχνες και προδιαγράφει τίς βασικές συντεταγμένες του μέλλοντός του.

Φτάνει στήν Αθήνα (1943) για μουσικές σπουδές,μπολιασμένος ήδη, όπως οι περισσότεροι νεολαίοι τής εποχής, μέ τό μικρόδιο τής πολιτικής ανησυχίας: νέοι δρόμοι, νέες προκλήσεις και αγώνες, στους οποίους θά αφιερωθεί μέ τό απόλυτο πάθος μιās νιότης πού «γύρευε ένα τίποτα για νά πιστέψει πολύ και νά πεθάνει». Στή Νέα Σμύρνη, τό σπίτι τών συγγενών Πουλάκηδων, όπου εγκαθίσταται, γειτονεύει μέ τό σπίτι τών Αλτινόγλου, τό σπίτι μέ τίς τρεις αδελφές εκ τών οποίων ή μικρότερη, ή Μυρτώ, θά γίνει τό άστέρι τής ζωής του: οι ρίζες τής Κρήτης ξανασιμίζουν μέ τίς ρίζες τής Ιωνίας. Έρωτας και πόλεμος, έρωτας και έξορτες, έρωτας και μουσική. Έφεξις, θά πρέπει νά μιλάμε για τόν Μίκη σέ δικό αριθμό, μιά και ή Μυρτώ γίνεται τό άλλο μισό του έαυτού του.

Οι δρόμοι του Αρχάγγελου γράφονται στή δεκαετία 1985-1995. Ο Μίκης αυτόβιογραφούμενος άνιστορεί τά πώς, τά πότε και τά γιατί τής μουσικής του, πού είναι ή μεταγραφή τής ίδιας του τής ζωής, τής προσωπικής αλλά συνάμα και μιās συλλογικής, έφόσον εκκλιση μέσα της χιλιάδες όνειρα, προσδοκίες, αιτήματα αισθητικής, ήθικης και πολιτικής αλλαγής. Η προσωπική μυθολογία διευρύνεται, πολλαπλασιάζεται, διασταυρώνεται μέ μύριους μικρούς και μεγάλους μύθους σέ μιά χειμαρρώδη αφήγηση, μέ μεγάλες πρόδρομες και ανάδρομες παρενθέσεις, μέ όνειρικές διαφυγές και άπότομες προσγειώσεις. Μιά συμβολική χειραψία μέ τήν Ιστορία και μιά ιδιότυπη «αναζήτηση του χαμένου χρόνου», του παρελθόντος πού ανανοσηματοδοτείται τώρα, στήν ώριμότητα, όταν εκ τών ύστερων τά χάσματα και τά άποσπάσματα μοιάζουν νά βρίσκουν μιά συνοχή, ένα συνδυετικό κόκκινο νήμα, δίχως βέβαια νά άναιρείται έντελώς ή λογική του παράλογου πού σφράγισε ανεξίτηλα τήν ιστορική γενιά του Μίκη και τή λεγόμενη έαμογενή άριστερά.

Παραδοσιακά, τό αυτόβιογραφικό συμβόλαιο, ή σύμβαση πού κυρώνει τή σχέση του συγγραφέα και του άποδέκτη μιās αυτόβιογραφίας, εκκινεί από τή βούληση του ένηλικου νά δια φωτίσει τήν πορεία μιās ζωής, από τήν άφετηρία έως τήν κατάληξή της, τή στιγμή δηλαδή πού άποφασίζει νά επιχειρήσει αυτό τό ταξίδι μέσα στό χρόνο κόντρα στή λήθη. Εκ τών πραγμάτων, ό αυτόβιογραφούμενος εισάγει μιά αιτιώδη δυναμική στήν αφήγησή του έτσι ώστε νά συντελείται ή έσωτε-

ρική μετάβαση, τό αναγκαίο πέραςμα από τό εγώ στό εγώ, έφόσον ό έαυτός είναι πάντα πληθυντικός. Αυτή ή αναζήτηση, λοιπόν, προϋποθέτει μιά ικανότητα άποστασιοποίησης, μιά ρήξη μέ τήν αυτάρχεια ενός μονολιθικού εγώ. Ο αυτόβιογραφισμός είναι άδιαχώριστος από μιά ποιητική τής άπόκλισης: ό άτομικός καθρέφτης σπάει και παράγει μύρια άποπτρα. Τό εγώ, μετά τήν άπαραίτητη σχάση, προχωρεί διαιρεμένο, διχασμένο, σχεδόν ξένος παρατηρητής τών βιωμάτων του. Αυτή ή άίσθηση καταγράφεται πλειστακίς στους Δρόμους του Αρχάγγελου: «Πιο πίσω όμως από τά φυσικά μου μάτια, λές και ύπηρεχαν ένα ζευγάρι ιδεατοί όφθαλμοί, μέ τούς όποιους μπορούσα νά είμαι κάθε στιγμή θεατής του έαυτού μου. Αυτή ή άποστασιοποίησης μέ έσωσε».³ Οι ευφορικές ή οι τραυματικές στιγμές, τά άπειράριθμα βιογραφήματα, σκόρπιες μικρο-αφηγήσεις, έντάσσονται σέ ένα πλαίσιο όπου ή ρήξη και ή συνέχεια εναλλάσσονται άδιαλείπτως. Τό αυτόβιογραφικό κείμενο είναι μιά κιδωτός ή όποία κατοικείται από πολλά εγώ και διαδρώνεται από τό πέρα-

1. «Ο άνθρωπος είναι αυτό πού ζει και αυτό πού σκέφτεται. Ο άνθρωπος είναι οι άλλοι πού συναντά και τά βιβλία πού διαβάσει. Ο πατριωτισμός μου ειδικά ήταν ό πατέρας και ή μάνα μου. Είχα από τή δεύτερη μιά χαμένη πατρίδα, πού δέν έπρόκειτο ποτέ νά τή γνωρίσω. Κι από τόν πρώτο, δύο πατρίδες: μιά μυθική, τήν Κρήτη. Και μιά πραγματική, τήν Ελλάδα. Η Ελλάδα τών σχολείων ήταν για νά τήν κλαίς. Τής έπαρχίας ήταν νά τή λυπάσαι. Και τής έξουσίας ήταν νά τήν τρέμεις. Ποιά νά διαλέξω; Η πατρίδα τής μικρής μας πόλης, μέ τά παιδιά τής συνοικίας, είχε πρόσωπο στήν αρχή έχθρικό, άγριο και μένα μέ φόβισε. Μόλις ήμέρευε μέ τό χρόνο, τότε αλλάξαμε πόλη και πάλι από τήν αρχή. Στο τέλος συνήθισα. Η πατρίδα μου ήταν τό σπίτι μου. Οι δικοί μου». Μ. Θεοδωράκης, *Οι δρόμοι του Αρχάγγελου*, τόμ. 1, Κέδρος, 1986, σελ. 136.

2. «Η Πάτρα ήταν ή πόλη. Και ή πόλη άναπνέει, κοιμάται, ξυπνά, βάζει παλτό, κρατά όμπρέλα, και τό καλοκαίρι γδύνεται πλάι στή θάλασσα. Ήταν Ιούνιος του '37, έκανε ζέστη και ό κόσμος τά βράδια σεργιάνιζε στους παραλιακούς δρόμους. Στήν κεντρική προβλήτα, πού κατέληγε σέ μιά στρογγυλή μικρή πλατεία, στό μέσον του λιμανιού, στό κέντρο της, ήταν ό φάρος, και γύρω γύρω από τή βάση του, ζαχαροπλαστείο. Όταν καθόσουν εκεί, δύο δήματα από σένα, γλιστρούσαν άργά τά επιβατικά πλοία και μπορούσες νά δεις ως και τούς επιβάτες στίς καμπίνες τους», άναθυμάται ό Μίκης, άπ., σελ. 72. Οι περιγραφές του για τίς πόλεις όπου έζησε (ιδίως για τό Άργοςτόλι, τά Γιάννενα και τήν Τρίπολη) άποτελούν πολύτιμο υλικό για μιά «λογοτεχνία τής πόλης».

3. Άπ., σελ. 239. Πρβλ. επίσης ένδεικτικά: «Πραγματικά, εκείνη τήν ώρα ήρθε και κάθισε ό “άλλος” άπέναντί μου και είπε: “τί θέλουμε έμεις εδώ; Δέν είναι σοβαρή αυτή ή κατάσταση”. [...] Αυτήν τήν άπόσταση από τόν έαυτό μου θά τήν είχα πάντα. [...] Έτσι, τά γεγονότα πού σάς άφηγήθηκα και όσα θά σάς άφηγηθώ, τά έζησα σάν ένας ξένος, ένας τρίτος, ένας παρατηρητής», άπ., σελ. 138.

σμα του χρόνου. Φιλοξενώντας ποικίλους εαυτούς, η *αυτογραφία* συγκροτεί έναν χώρο μεικτό, πολλαπλής χρήσεως, όπου τό εγώ δέν παύει νά διαβάζει τήν ιστορία του και ό «άλλος», τό έτερο εγώ, δέν παύει νά γράφει τήν ιστορία του, σέ άλλεπάλληλες έγγραφές. Γίνονται ή κατοικία του άλλου και συνάμα φιλοξενούμαι στήν κατοικία του άλλου, σέ ένα παιχνίδι συνοχοής και συμμετοχικής διαδικασίας.

Ό χλωρός παράδεισος τών παιδικών χρόνων είναι οι πρώτες σκαλωσιές πού θά στηρίξουν τήν ενήλικη ζωή γι αυτό όλες οι αυτοβιογραφίες, όπως άλλωστε και οι βιογραφίες, πριμοδοτούν αυτή τή φάση τής διαμόρφωσης και τή θεωρούν προνομιακό στάδιο παρατήρησης, ανεξάντλητη πηγή επεισοδίων, ιστοριών, ενδείξεων πού προδιαγράφουν τīs κατοπινές εξελίξεις. Τά παιδικά χρόνια και ή εφηβεία είναι σάν τό κουτί μέ τόν διπλό πάτο τών ταχυδακτυλουργών: ό συγγραφέας άντλεί από εκεί σωρεία άναμνήσεων, και κάθε μία συνέλκει δέσμη άλλων τό όργιο τής μνήμης συνθέτει ένα αυτοβιογραφικό παλίμψηστο πού έπιβεβαιώνει μέ έμφαση πώς εκεί, τότε, κάτι έτομαζόταν, μία χρυσαλίδα σχημάτιζε τά φτερά της. *Οι δρόμοι του Αρχάγγελου* επιμένουν ιδιαίτερα στά χρόνια τά παιδικά και τής εφηβείας, χρόνια εν πολλοίς αυτοδίδακτα, όπου ό Μίκης μετέτρεπε μέ σοφή στρατηγική τά τραύματα και τīs άδυναμίες του σέ άμυντικά όπλα και χρήσιμα εργαλεία. Συνεπαρμένος παιδιόθεν από τή μουσική άρμονία, τής άφιερώθηκε άνευ όρων και όρίων, υπερνικώντας τό ένα μετά τό άλλο τά εμπόδια πού τόν χωρίζαν από αυτό τόν άπόλυτο έρωτα. Μουσική και ποίηση έξ απαλών ούχων διαμορφώνουν τόν κόσμο του, τό μικρό του βασίλειο. Τό πρώτο του μουσικό τετράδιο χρονολογείται ήδη από τό 1937. Τήν επόμενη χρονιά μελοποιεί μανιωδώς Δροσίνη και Βαλαωρίτη και Παλαμά και εκτοτε δέν θά πάψει νά άναζητεί στίχους πού νά έρεθίζουν τό μουσικό του αυτί. Στόν Παλαμά και τόν Σολωμό θά σταθμεύσει επί μακρόν. Η ποίηση του Ρίτσου θά τόν γοητεύσει έφηβο άκόμη στήν Τρίπολη, μέλος μιάς παρέας «φανατικής γιά γράμματα» πού διάβαζε βουλμικά λογοτεχνία και διακονούσε μέ κάθε τρόπο τήν τέχνη, στή θεωρία και στήν πράξη. Ώστε δέν είναι μέ τόν «Επιτάφιο» τό 1958 πού εγκαινιάζεται τό πάντρεμα τής ποίησης μέ τή μουσική και θά κορυφωθεί μέ τή μελοποίηση του Έλύτη, του Γκάτσου, του Σεφέρη, του Σικελιανού, του Βάρναλη, του Κάλβου, του Αναγνωστάκη και πολλών άλλων άργότερα. Άπλως, από τό 1943, όποτε αρχίζει νά φοιτά στο Ώδείο Αθηνών, βάζει σέ κάποια πειθαρχία τό άμετρο πάθος του, βελτιώνει τīs τεχνικές του γνώσεις, διευρύνει τή μουσική του παιδεία, ολοκληρώνει τή θεωρητική του κατάρτιση, μνειται στίς μεθόδους του έπαγγελματισμού.

Τά χρόνια είναι δίσεκτα, σκληρά, ή νιότη άτίθαση, ή πολιτικοποίηση σχεδόν έπιβεβλημένη γιά όποιον έχει

στοιχειώδη ευαισθησία και άνησυχίες γιά τό παρόν και τό μέλλον. Ό Μίκης, δοσμένος στους κοινωνικούς άγώνες, δέν παύει νά άγωνίζεται μέ τή λύρα, μεταγράφοντας τά όράματά του σέ τραγούδια, χορωδιακά και συμφωνικά έργα, μουσική δωματίου, όρατόρια έπικής πνοής, ενώ παράλληλα ό έρωτας γιά τή Μυρτώ τόν οδηγεί σέ λυρικά και όνειρικά μονοπάτια.⁴ Και, άφετέρου, δέν παύει νά άγωνίζεται και μέ τό λόγο: έχει ενδιαφέρον νά παρακολουθήσει κανείς έφεξης τους *Δρόμους του Αρχάγγελου* αυτή τή διχλωτή κίνηση ανάμεσα στήν πολιτική και στή μουσική στράτευση είναι σάν τīs δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η μουσική έμπνέεται από τīs πολιτικές συγκυρίες, τόν κοινωνικό άναδρασμό, φιλοδοξεϊ νά λειτουργήσει ως μοχλός στήν πολιτιστική αναβάθμιση του τόπου, χωρίς νά σταματήσει ποτέ νά άρδεύεται από τά νάματα ενός πηγαίου λυρισμού, ενώ, από τήν άλλη, ό χώρος του πολιτικού άνανεώνεται μέ έναν άέρα φαντασίας, άυθορησίας, τόλμης, άκόμη και αίρεσης, ένα δυναμισμό πού θά κινήσει ήλεκτροφόρα τούς «Λαμπράκηδες». Τό ένα ρεύμα τροφοδοτούσε τό άλλο: ό μουσικός όλοκλήρωνε τόν πολίτη, ό πολίτης έμψύχωνε τόν μουσικό.

Και ό άνθρωπος Μίκης; Ό γιός του Γιώργου και τής Άσπασίας, ό άδελφός του Γιάννη, ό Μίκης τής Μυρτώς, ό πατέρας τής Μαργαρίτας και του Γιώργου; Αυτός ό Μίκης, όπως πολλοί τής γενιάς του, ταλαιπωρήθηκε άγρια, παραθέρισε κάμποσο σέ νησιά έξορίας, δοκίμασε τά όρια τής ψυχικής και σωματικής του υγείας, έχασε χρόνια δημιουργίας από δεξιόστροφες και άριστερόστροφες στενοκεφαλίες, χτυποκάρισε τούς δικούς του άνθρώπους. Οι τρεις τελευταίοι τόμοι τών *Δρόμων του Αρχάγγελου* τά άνιστορούν γλαφυρά όλα τούτα: Τόν «Εφιάλτη» στή Μακρόνησο (3ος τόμος, 1987), τήν άργή άνάρρωση στόν Γαλατά, στήν Κρήτη τό 1949 («Θεριανός», 4ος τόμος), «Τό τέλος τών μύθων» (5ος τόμος). Αυτός ό «άνθρώπινος» Μίκης, λοιπόν, ένας άνθρωπος-άφήγηση, τόσο στόν προφορικό όσο και στόν γραπτό του λόγο, φιλοτεχνεί έξοχα σέ μερικές σελίδες τά πορτρέτα τών πεφλημένων του, χωρίς νά θελήσει νά κρύψει τīs τύψεις γιά τīs άγωνίες, τόν πόνο και τīs ταλαιπωρίες πού τούς προξένησε. «Η μάνα μου, ή Άσπασία» (4ος τόμος) άπεικονίζει σπαραχτικά τό δράμα μιάς γυναίκας πού όλη της τή ζωή κουβάλησε τό στίγμα τής «ξενομερίτισσας», παρόλο πού άρκετές φορές, σέ άλλα σημεία τής αφήγησης, παρουσιάζεται ευδιάθετη και εύχαριστημένη. «Οι βαθιές έπιρροές» (5ος τόμος) υπογραμμίζουν κάτι πού, σποράδη, φαίνεται στό σύνολο τής αυτοβιογραφίας: «Όμως περισσότερο από καθετί άλλο μέ έπηρεασαν ό πατέρας μου, ό άδερφός μου και ή Μυρτώ» –

4. Βλ. πρόχειρα έναν άπολογισμό τής μουσικής παραγωγής του κατά τήν περίοδο 1943-1947, στόν 2ο τόμο του *Αρχάγγελου*, 1986, σσ. 85-92. Γιά τήν επόμενη διετία (1948-1949), αυτ., σσ. 263-269.

στην όποία, άλλωστε, αφιερώνεται και ειδικό κεφάλαιο, όπως και στον Γιάννη (5ος τόμος):

Ό Γιαννάκης, όπως τον φωνάζω, ήταν ο μικρός μου αδερφός. Ό τρυφερός, ο άθώος, ο πάναγνος. Άσε πού έμοιαζαν μέ τό γέρο μου σαν δυό σταγόνες νερό. Κι οι δυό τους έξυπνοι, μέ τετράγωνη σκέψη, στό έπακρον εύγενικοί και έως αηδίας καλοί... Έτσι τον παρατηρούσα μέ τό ένα μάτι, τον παρακολουθούσα προσεχτικά, και δίχως ποτέ νά του τό πώ, άρχισα νά τον παίρνω στά σοβαρά. Άλλωστε, μονάχα έτσι, μέ τά κλειδιά και τής δικής του κριτικής, μπορούσα ν' άνοιγω ένα ένα τά πεντασφράγιστα ντουλαπάκια των μυτηρίων τής ελληνικής άριστερας. Τουλάχιστον δέκα χρόνια μπροστά από μένα ή σκέψη του αδερφού μου, άνοιγε δρόμους, πού μέ μεγάλη δυσκολία θά τους έδρυσκα κι εγώ τελικά, κάποτε, δυστυχώς μέ μεγάλη καθυστέρηση.

Και στό έπίμετρο του τελευταίου τόμου έχουμε δείγμα γραφής, μεταξύ άλλων, αυτού του αγαπημένου αδελφού, μιά «μαρτυρία» του Γιάννη σχετικά μέ τήν κάθοδο του ίδιου (και τής οικογένειας) στό Χανιά, ένόσω ο Μίκησ βρισκόταν ακόμα στή Μακρόνησο.

Πολλά τά όνόματα, πασίγνωστα ή λιγότερο γνωστά, πού αναφέρονται στήν πληθωρική αυτή αφήγηση, πολλές οι ιστορίες, τά συμβάντα, οι έρημνείες και οι σχολιασμοί τους, οι παραβολές, οι άνοικτοί και οι κλειστοί λογαριασμοί. Πλούσια παρακαταθήκη για τους ιστορικούς πού θά θελήσουν νά έλέγξουν, νά συσχετίσουν, νά άποτιμήσουν - δέν είναι, πάντως, τής δικής μου ταπεινής άρμοδιότητας. Η αυτοβιογραφία, όμως, ως είδος δέν είναι άμιγώς ιστορική γραφή. Έτσι, μπορεί κανείς νά άπολαύσει τά αυτοβιογραφικά κείμενα για τήν άφηγηματική τους χάρη, τή λογοτεχνικότητά τους, τον συνδυασμό ύποκειμενικών και «άντικειμενικών» στοιχείων, τό έρέθισμα πού παρέχουν στον απαιτητικό άναγνώστη νά διερευνήσει περισσότερο τά πράγματα προς τήν τάδε ή τή δείνα κατεύθυνση, κοντολογίς, για τό παράθυρο πού άνοίγουν στον κόσμο μιάς ψυχής. Έν προκειμένω, ή ψυχή αυτή μās δρόσισε σέ άνυδρα χρόνια, μās έφερε στό χείλη τον άνθό τής ελληνικής ποίησης συνταιριασμένο μέ έξαίσιες μελωδίες, μās άνέδασε ψηλά τον πήχυ του πολιτισμού και τής αισθητικής, μās χάρισε δώρα άνεκτίμητα.

Γιορτάζουμε φέτος τά 80χρονα των δυό «ψηλών» τής άριστερας μας, του Μανόλη και του Μίκη, τά τετελεσμένα - φευ - του πρώτου, τά θαλερά του δεύτερου. Η εύαισθησία άμφοτέρων άκονίστηκε στό πάθη, τά λάθη, τά όράματα και τους άγώνες τής άριστεροσύνης: έτσι πάνε αυτά, όλα μαζί. Άς τιμήσουμε, λοιπόν, τά γενέθλια του Μίκη μέ λίγους στίχους του Μανόλη Άναγνωστάκη, στίχους σαφώς συντροφικούς, όπως τό

δηλώνει ή άπέριττη χρονοθέτησή τους: 9η Θερμιδώρ 1955.

Πώς τόσα πρόσωπα νά γίνουν άριθμοί
Και τόσα γεγονότα απλά διβλία
Χωρίς τήν επινόηση νέας διάταξης στοιχείων
Χωρίς μιά νέα μύηση πού θά σαρώσει τήν αύλαία
Σκίζοντας βίαια στό δυό τό σάπιο μήλο
Νά έπιστρέψουν τ' άγια στους σκύλους, τά βρέφη
στις μητρες

Κι όρθια ή Πράξη σαν άλεξικέραυνο.

Μανόλης Άναγνωστάκης,
Συνέχεια 2

Μίκη, πολλά σου τά έτη!

**ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ**

Μέλη της Εθνοπαίδης Ένωσης, Ινστιτούτων Ομαδικής Ανάλυσης (E.G.A.T.I.N.),
της Εθνοπαίδης Ομοσπονδίας Ψυχολογικής Ψυχοθεραπείας (EFPF) και
της Εθνικής Έταιρείας Ψυχοθεραπείας Ελλάδος (ΕΕΨΕ) (Μέλος της ΕΑΨ)

ΕΤΗΣΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

Όμαδική Ψυχοθεραπεία - Ψυχοδραμα
Ψυχολογική Άξιολόγηση
Κοινωνική Ψυχιατρική - Κοινωνικοθεραπεία
Δυναμική τής Οικογένειας

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ, ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Πληροφορίες - Έγγραφές

Αθήνα: Γραμματεία του Α.Ψ.Κ. 9.00 π.μ. - 9.00 μ.μ.
Ιωάννινα: Γεωργία Μουροπούλου 0651 75487, Τρένη Τόλη 0651 21782.
Θεσσαλονίκη: Φραντζέσκα Μπισσάκου 0551 455.331, Τζένη - Τελέφνη 6.00 - 8.00 μ.μ.
Κατερίνη: Λαοσσία Παπαλοπούλου 0351 / 38465, Τρένη 10.00 - 1.00 π.μ. & Τετάρτη 5.00-8.00 μ.μ.
Λάρισα: Στέλλα Τ. Λαμπροπούλη 041 / 253108
Βόλος: Μαρία Άποστολίδου 0421 / 50349

Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΚΑΛΗ, 114 72 ΑΘΗΝΑ * ΤΗΛ. 6447.533-6435.980-
FAX 6445.140 e-mail: igna-opc@otenet.gr - www.opc.gr

ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΤΑ «ΑΠΑΝΤΑ» ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ*

Ἐπὶ ἀφορμῇ τῆ συλλογῆ *Μέλαινα Χολή*, τῶν ἐκδόσεων Ἰαγρᾶ

τοῦ Δημήτρη Ι. Κυρτάτα

Γιά νά συνθέσουμε ἕναν μικρό τόμο μέ κείμενα τοῦ Λουκιανοῦ καί ἑνός ἀνώνυμου συγγραφέα, ἀντλήσαμε, γιά μιὰ ἀκόμα φορά, ἀπό τὰ ἀστείρευτα ἀποθέματα τῆς λεγόμενης ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Τίποτα τό πρωτότυπο. Ὅλο καί περισσότεροι νεοέλληνες ἐκδότες περιλαμβάνουν σήμερα στά προγράμματά τους σειρές κλασικῶν συγγραφέων, μέ πρωτότυπα συνήθως κείμενα καί ἀντικριστά κάποια μετάφραση. Ἀνταποκρίνονται, προφανῶς, στήν ἀύξημένη ζήτηση καί τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀγοραστικοῦ καί ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Δέν ανταποκρίνονται ὡστόσο ὅλοι μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἐχω μάλιστα τήν ἐντύπωση ὅτι μποροῦμε νά κατατάξουμε τίς σειρές πού κυκλοφοροῦν σέ δύο μεγάλες κατηγορίες.

Οἰκειότερη μᾶς εἶναι ἰσως ἡ κατηγορία τῶν «Ἀπάντων», ὅπως θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε γιά εὐκολία. Στόχος τῆς ἡ πληρότητα – ἢ, πάντως, κάποιου εἶδους πληρότητα. Ἡ λογική πού τή συγκροτεῖ προϋποθέτει ἀσφαλῶς τήν ὑπαρξη κάποιων «Ἀπάντων». Θά ἔχετε προσέξει τόσο σέ παλαιότερα ὅσο καί σέ πρόσφατα ἐγχειρήματα, ὅτι στίς σειρές αὐτές οἱ τόμοι ἔχουν σχεδόν πάντα μιὰ ὁμοιομορφία – ὄχι μόνο στό σχῆμα ἀλλά καί στό μέγεθος. Μεγάλα συγγράμματα προσφέρονται τμηματικά καί μικρά συγγράμματα

ὁμαδοποιημένα οὕτως ὥστε στά ράφια τῆς βιβλιοθήκης οἱ τόμοι νά στέκονται ὅλοι ὁμορφα, ὁ ἕνας δίπλα στόν ἄλλον καί νά βεβαιώνουν, ἀκόμα καί ὀπτικά, ὅτι περιλαμβάνουν τό μέρος ἑνός συνόλου.

Ὅλοι κάνουμε χρήση τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ προσφορά δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὑποτιμηθεῖ. Ἄλλωστε, κάθε φορά πού θέλουμε νά προμηθευτοῦμε ἕνα κείμενο προστρέχουμε, χωρίς νά γνωρίζουμε κἀν εἶναι διαθέσιμο, στίς σειρές αὐτές μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία καί βάσιμες προσδοκίες. Ἄν δέν τό βροῦμε σχηματίζουμε τή γνώμη ὅτι ἀπλῶς δέν ἔχει ἔρθει ἀκόμα ἡ ὥρα του. Σύντομα θά μπορέσουμε καί πάλι νά τό ἀναζητήσουμε μέ μεγαλύτερες ἐλπίδες.

Ἄν τό καλοσκεφτοῦμε πάντως, ἡ ἀναζήτηση αὐτή ἀντιστρατεύεται τή λογική τῆς σειράς. Προφανῶς, γιά λόγους ἐμπορικούς, οἱ τόμοι διατίθενται μεμονωμένοι ἀλλά τὰ «Ἀπαντα» ὑπάρχουν γιά νά συγκροτοῦνται σέ «Ἀπαντα». Ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαφημίζονται, ἀπό τήν ἐμφάνισή τους, ἀπό τήν ἴδια τους τή φύση, οἱ σειρές αὐτές ἀπαιτοῦν τήν ὀλοκλήρωσή τους. Πραγματικός τους στόχος δέν εἶναι τόσο νά διαβαστοῦν ὅσο νά ἀγοραστοῦν, νά γεμίσουν μιὰ βιβλιοθήκη, νά ἐπιδείξουν τόν ὄγκο τους, νά βεβαιώσουν ὅτι τά πάντα εἶναι διαθέσιμα. Οἱ ἀνάγκες τίς ὁποῖες ικανοποιῦν δέν εἶναι τόσο πολύ τοῦ παρόντος ὅσο τοῦ μέλλοντος. Νά μή λείπει τίποτα, ἐπειδή μπορεῖ κάποτε νά χρειαστεῖ. Νά μή λείπει τίποτα, ἀκόμα κι ἂν δέν χρειαστεῖ ποτέ. Παρόμοια εἶναι ἄλλωστε ἡ λογική μᾶς ἐγκυκλοπαίδειας. Τήν προμηθευόμαστε, κυρίως, γιά νά εἶναι κάθε στιγμή κοντά μας, ἐνῶ εἶναι ζήτημα ἂν θά διαβάσουμε σέ ὅλη μας τή ζωή ἔστω καί ἕνα μικρό τμήμα.

Τό σημαντικότερο εἶναι πάντως ἄλλο. Μιά ἔκδοση «Ἀπάντων» τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων ὑπο-

* Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου *Λουκιανός, Ἀλέξανδρος ἢ ὁ ψευδομάντης*, Ἀνώνυμος, *Μοντανός ὁ ψευδοπροφήτης*, μετάφραση κειμένων, Ἀλόη Σιδέρη, ἐπιμέλεια Δημήτρη Κυρτάτα, Ἰαγρᾶ, Ἀθήνα 2005 (315 σ.) πού ἔγινε στό προαύλιο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου στίς 30 Ἰουνίου 2005. Στήν παρουσίαση πήραν ἐπίσης μέρος ὁ Γιώργης Γιατρομανωλάκης καί ὁ Γιώργης Ζωγραφίδης.

βάλλει τὴν ἰδέα ὅτι αὐτός ὁ κύκλος γνώσης καὶ σοφίας ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ ὅτι τὸ σύνολο αὐτὸ εἶχε ὀλοκληρωθεῖ.

Τὸ μικρὸ βιβλίον πού παρουσιάζουμε προφανῶς δὲν ἀνήκει σὲ μιά τέτοια σειρά. Μιά σειρά «Ἀπάντων» δὲν θὰ ὀνομαζόταν «Μέλαινα Χολή». Δὲν θὰ ξεκινούσε μὲ ἓνα σχετικὰ ἀγνωστο καὶ ἀσήμαντο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη πού ἔχει τίτλο «Μελαγχολία καὶ ἰδιοφυία». Δὲν θὰ περιλάμβανε στοὺς πρώτους τίτλους τῆς ἓνα ἔργο τοῦ Ψευδο-Ιπποκράτη. Δὲν θὰ προσέφερε τόμους μὲ τόσο ἄνισο μέγεθος. Δὲν θὰ κυκλοφοροῦσε τόσο λίγους τίτλους μέσα σὲ τόσα χρόνια. Ἀλλὰ οὔτε θὰ ἐμφανίζοταν σήμερα μὲ ἓναν τόμο ἀπροσδόκητο καὶ ἀσφαλῶς ἀταίριαστο σὲ μιά σειρά «Ἀπάντων».

Ὁ τόμος πού ἔχουμε τὴ χαρὰ νὰ σὰς παρουσιάσουμε ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐκπλήξει κανέναν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ παλιούς φίλους τῆς Ἄγρας. Ἡ λογικὴ τῶν πολλαπλῶν βιβλίων, τῶν σύνθετων ἢ, ἀκριβέστερα, τῶν ἀνοιχτῶν βιβλίων τους εἶναι γνώριμη ἀπὸ παλιά. Στόχος τῆς εἶναι νὰ στεγαστοῦν στὸν ἴδιο τόμο πολλές καὶ διαφορετικὲς φωνές, πού συμπληρώνουν ἢ μιά τὴν ἄλλη ἢ, ἐνδεχομένως, ἀντιπαρατίθενται ἢ μιά στὴν ἄλλη. Ἀκόμα καλύτερα, νὰ στεγάσουν παράλληλες φωνές, πού ἀνοίγουν ἢ καθεμιά ἓναν δικὸ της δρόμο.

Ἡ *Μέλαινα χολή* ὄχι μόνον δὲν ὑπακούει στὴ λογικὴ τῶν «Ἀπάντων» ἀλλὰ, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν ἀντιμάχεται. Ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κλειστῆς συλλογῆς πού ἔχει πλεόν ὀλοκληρώσει τὸν κύκλο τῆς. Τὰ λιγοστά τῆς βιβλία ἐπιλέγονται ἐπειδὴ, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἐκδότη καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἔχουν κάτι συγκεκριμένο καὶ ἐνδιαφέρον νὰ ποῦν στό νεοελληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ἄς μιλήσουμε λοιπὸν εὐθέως γιὰ τὴ λογικὴ πού διέπει τὸν νέο τόμο.

Περιλαμβάνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἓνα ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἢ ψευδόμαντις εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συναρπαστικὰ συγγράμματα τῆς ἀρχαίας γραμματείας. Διαβάστηκε καὶ ἀγαπήθηκε πολλές φορές ἀπὸ τελείως διαφορετικούς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους, περιέργως, ἀπεκάλυψε, κατὰ καιροὺς, τὰ πιὸ ἀντίθετα καὶ ἴσως συγκρουόμενα πράγματα. Ὁ Λουκιανὸς ἐπιτέθηκε σὲ ἓναν συγκεκριμένο μάντη τῆς ἐποχῆς του, τὸν ὁποῖο κατήγγειλε ὡς τσαρλατάνο. Ἡ ἐπίθεση αὐτὴ εἶχε ἀσφαλῶς διάφορους ἄλλους ἀποδέκτες ἀλλὰ καὶ μιά μεγάλη κατηγορία ἀπλῶν ἀνθρώπων. Ἀσφαλῶς θὰ προκάλεσε τὴν ἐχθρότητα ἢ πάντως τὴν ἀμνηχανία πολλῶν τὴν ἐποχὴ πού γράφτηκε.

Τὸ ἴδιο σύγγραμμα ἔδωσε σὲ ὀρισμένους χριστιανούς, λίγο ἀργότερα, τὴν ἐντύπωση ὅτι καταγγέλλει τὸν παγανισμὸ σχεδόν στό σύνολό του ὡς δεισιδαιμονία. Ὁ

Ἀλέξανδρος ἔγινε κατανοητὸς ὡς τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς παραδοσιακῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων.

Στοὺς διαφωτιστές, τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ ἔδωσε τὴν ἐντύπωση ὅτι καταγγέλλει γενικότερα τὴ θρησκεία καὶ ὅτι πραγματικὸς του στόχος ἦταν ἡ εὐσέβεια τῶν περισσότερων χριστιανῶν.

Σὲ πιὸ οὐδέτερους κύκλους μελετητῶν ὁ Ἀλέξανδρος προσφέρθηκε ὡς ἡ καλύτερη εἰσαγωγὴ στὰ ἀρχαία μαντεῖα, τὴ λειτουργία καὶ τὸ κοινὸ τους. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἀνάγνωση παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς μετατρέπει τὴν καταγγελία σὲ συστηματικὴ περιγραφή, ἀξιοποιώντας τὴν περιγραφή γιὰ νὰ γίνει κατανοητὴ ἢ λογικὴ τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς πίστεως. Ὁ Λουκιανὸς διαβάζεται ἔτσι περισσότερο ὡς παρατηρητῆς παρά ὡς κατήγορος.

Βρισκόμαστε κοντὰ σὲ αὐτὴ τὴν τελευταία προσέγγιση. Διαβάζοντας τὸ σύγγραμμα τοῦ Λουκιανοῦ μὲ ἓναν τρόπο πού μᾶς φαίνεται πιὸ ταιριαστὸς στὴν ἐποχὴ μας, προσπαθήσαμε νὰ ἀναδείξουμε ὄχι τόσο πολὺ μίαν ἄποψη καὶ μιά στάση, ὅσο τὴ λογικὴ μᾶς σύγκρουσης. Ὅχι τόσο πολὺ τὴν ἀλήθεια τοῦ συγγραφέα ἢ τὴν ἀλήθεια τῶν ἀντιπάλων του, ὅσο τὴν ἀλήθεια μιᾶς ἐποχῆς. Μιᾶς ἐποχῆς πού ἀμφιταλαντευόταν ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ τὸ σκεπτικισμὸ, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ δεισιδαιμονία, ἀνάμεσα στό θαῦμα καὶ τὴν ἀπάτη. Παρουσιάζουμε ἔτσι τὸν κόσμο τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητος μέσα ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις του.

Γιὰ νὰ τὸ δείξουμε αὐτὸ παίρνουμε τὸν Λουκιανό, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς ἀφορμὴ. Τὸν ἐπιλέγουμε γιὰ τὴ δυνατὴ του πένα, τὴν κρυστάλλινη διατύπωσή του, τὸ πάθος καὶ τὴν εἰρωνεία του. Ἀλλὰ πορευόμαστε πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λουκιανὸ καὶ τὸ πρόβλημα του – πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν προφήτη Ἀλέξανδρο καὶ τὸ ἐπιτυχημένο του μαντεῖο σὲ μιά κάπως ξεχασμένη γωνιά τοῦ Πόντου. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ σκληρὴ πολεμικὴ ὡς σύμπτωμα μιᾶς ὀξυτάτης ἀμφιθυμίας στό ἐσωτερικὸ τοῦ παγανιστικοῦ κόσμου.

Ἡ διάσταση αὐτὴ δὲν εἶναι πολὺ γνωστὴ καὶ δὲν ἔχει βρεῖ τὴ θέση τῆς στὰ σημερινὰ ἐγχειρίδια ἱστορίας. Ἡ θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδάσκει ἀκόμα ἀπὸ μίαν ἄλλη ὀπτική. Ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ τονίζει (καὶ μᾶλλον ὑπερτονίζει) τὶς ἐξελίξεις πού ἐμελλε νὰ ἀλλάξουν τὴν ὄψη τοῦ κόσμου: τὴ ραγδαία διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Στὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Λουκιανὸς λοιδοροῦσε τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἤδη κάνει τὰ πρῶτα, δυναμικὰ του βήματα. Εἶχε ἐξαπλωθεῖ σὲ ὅλες σχεδόν τὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας καὶ μάλιστα στὸν Πόντο. Κάθε συνετὴ εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς μᾶς διδάσκει ὅτι τὸ μεγάλο πρόβλημα στὴ σφαῖρα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐντοπιζόταν στὴν ἀναμέτρηση χριστιανισμοῦ καὶ παγανισμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ. Μέσα

από την όπτική αυτή, ό,τι κι αν είχε να προσάψει ο Λουκιανός στον Άλέξανδρο, άμφότεροι άνήκαν στο παρελθόν, καθώς τό μέλλον τό κατακτούσε γοργά ο χριστιανισμός.

Η δική μας άνάγνωση του Λουκιανού άμφισβητεί την καθιερωμένη αυτή εικόνα. Άντί νά δούμε την άναμέτρησή του μέ τόν Άλέξανδρο ως παρωχημένο και άσήμαντο έπεισόδιο μπροστά στην έπερχόμενη δύναμη πού έμελλε νά τούς άνατρέψει και τούς δύο, ύποστηρίζουμε ότι κρύβει τό πραγματικό και βαθύτερο θρησκευτικό πρόβλημα της έποχής.

Γιά νά καταστήσουμε σαφέστερη την άνάγνωσή μας αυτή και για νά την προσφέρουμε ως ύπόθεση έργασίας στό άναγνωστικό κοινό συμπληρώνουμε τόν τόμο μέ ένα άκόμα έπεισόδιο. Τό άντλούμε από την Έκκλησιαστική ιστορία του πολυδιαβασμένου και πολυγραφότατου έπισκόπου Καισαρείας Ευσέβιου. Είμαστε ευγνώμονες στον Ευσέβιο για τή μεγάλη του προσφορά αλλά και έπειδή μās διέσωσε έστω και λιγοστές σελίδες από συγγράμματα όριστικώς άπολεσθέντα. Τά άποσπάσματα, ή μάλλον τά σπαράγματα πού επιλέγουμε νά περιλάβουμε στον τόμο, άνήκουν σέ διάφορους συγγραφείς από τούς όποιους ο σημαντικότερος δέν έχει καν όνομα – τόν άποκαλούμε για συνεννόηση Άνώνυμο.

Από τά σπαράγματα αυτά άντλούμε πληροφορίες για μίαν άλλη όξυτάτη σύγκρουση πού συγκλόνιζε την ίδια ακριβώς έποχή τόν χριστιανικό κόσμο. Τό πρόβλημα άφορούσε και άπασχολούσε ευρύτερα την αυτοκρατορία αλλά είχε ξεκινήσει από μία γωνία της πού γειτόνευε μέ τόν Πόντο και ήταν έξίσου ξεχασμένη μέ αυτόν. Σέ κάποια χωριά της Φρυγίας, πού δέν έχουν άκόμα έντοπιστεί μέ βεβαιότητα στό χάρτη, κατοικούσε ο χριστιανός προφήτης Μοντανός πού προσέλυκε και συγκλόνιζε και αυτός πλήθη πιστών.

Όπως ο Λουκιανός δέν είχε τίποτα νά πεί για τό χριστιανισμό, πιστεύοντας ότι τό πρόβλημα βρισκόταν στό έσωτερικό του έλληνισμού, έτσι και οι συγγραφείς του Ευσέβιου δέν είχαν τίποτα νά πουν για τόν παγανισμό, πιστεύοντας ότι τό πρόβλημα βρισκόταν στό έσωτερικό του χριστιανισμού. Οι χριστιανοί συγγραφείς πάντως καταπολεμούσαν τόν Μοντανό για τούς ίδιους ακριβώς λόγους πού ο Λουκιανός τά είχε βάλει μέ τόν Άλέξανδρο. Και έτσι τά άσχετα μεταξύ τους έπεισόδια πού συστεγάζονται στον ίδιο τόμο άρχίζουν νά άποκοτύν νέο νόημα.

Η παράλληλη άνάγνωση πού επιχειρούμε μās επιτρέπει νά άντιληφθούμε ότι μαζί μέ τή γνωστή και δεδομένη άναμέτρηση χριστιανισμού και παγανισμού, ή κοινωνία είχε νά επιλύσει προβλήματα βαθύτερα και, ίσως, ουσιαστικότερα. Άν έχουμε δίκιο στην προσέγγισή μας αυτή όφείλουμε νά μετακινηθούμε από τις παλαιότερες άντιλήψεις. Τό ένδιαφέρον έρώτημα ίσως δέν είναι τόσο πολύ πώς και γιατί επικράτησε τελικώς ο χριστιανισμός, όσο ποιός χριστιανισμός ήταν αυτός πού επικράτησε.

Άξιοποιήσαμε μία σελίδα χριστιανικής ιστορίας για νά διαβάσουμε δημιουργικότερα τόν Λουκιανό και διαπιστώσαμε στην πορεία ότι ή λογική λειτουργεί και αντίστροφα: Μέ τόν Λουκιανό κατανοούμε καλύτερα τό χριστιανισμό, για τόν όποιο ο ίδιος δέν είχε σχεδόν τίποτα νά πεί. Αυτό συμβαίνει διότι, τελικώς, τόσο ο Λουκιανός όσο και ο Άνώνυμος μās λένε την ίδια περίπου ιστορία. Επικαλούνται και οι δύο τή φωνή της λογικής για νά άντιπαρατεθούν στο θαύμα, καταγγέλλουν την έκσταση είτε ως άπάτη είτε ως δαιμονισμό, καταδικάζουν την άπλοϊκή εύπιστία των μαζών, λαιδορούν την ευτέλεια των προφητικών ρήσεων, άποκαλύπτουν την ιδιοτέλεια των αυτόκλητων και άνεξέλεγκτων συνομηλητών του Θεού, άρνούνται την καθημερινή επένεργεια του πνεύματος και ειρωνεύονται την ένασχόληση του μέ την τετριμμένη καθημερινότητα.

Άλλά ούτε τό θαύμα, ούτε ή προφητεία, ούτε ή συνομιλία μέ τό Θεό, ούτε ή πίστη στο άγρυπνο μάτι της Πρόνοιας κλονίζονται άποφασιστικά από τή δύναμη του όρθου λόγου και την επίκληση της όρατης έμπειρίας. Μία κοινωνία μπορεί νά άποδέχεται τά έπίσημα δόγματα και τή φιλοσοφικά έπεξεργασμένη θεολογία αλλά παράγει επιπλέον διαρκώς τή θρησκευτικότητα πού έχει άνάγκη. Παράγει την εύπιστία, τή βούληση για θαύματα καθώς έπίσης τούς χαρισματικούς και αυτόκλητους συνομηλητές του Θεού. (Αυτό τό γνωρίζουμε ίσως σήμερα και πάλι καλύτερα από ό,τι οι χθεσinoί μελετητές.)

Ό χριστιανισμός πού επικράτησε στην Νίκαια τά χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου βρισκόταν πλησιέστερα στον Λουκιανό παρά στον Άλέξανδρο. Όλοι οι μεγάλοι Πατέρες του 4ου αιώνα ήταν έπιφυλακτικοί και έχθρικοί άπέναντι στα προφητικά χαρίσματα της έποχής τους. Άλλά ή προσεκτική διερεύνηση των πηγών βεβαιώνει ότι τό πρόβλημα του παγανισμού είχε μεταφερθεί έξολοκλήρου στο έσωτερικό του χριστιανικού κόσμου. Ό Μοντανός και οι φίλοι του είχαν ήδη καταδικαστεί και καταπολεμηθεί. Οι μοντανιστές ώστόσο έξακολουθούσαν νά παραμένουν ισχυροί. Διάφοροι χριστιανοί αυτοκράτορες προσπάθησαν νά τούς έξοντώσουν, χωρίς άπόλυτη έπιτυχία. Τό σημαντικότερο είναι ότι ή πίστη στα προφητικά χαρίσματα άναγεννήθηκε πολλές φορές κινητοποιώντας δυναμικά τις μάζες.

Τό χριστιανικό ιερατείο, όπως γνωρίζουμε, άποδεχόταν και άποδέχεται μόνο τούς προφήτες του παρελθόντος, ούδέποτε του παρόντος. Οι θρησκευόμενες μάζες από την άλλη άναζητούν διαρκώς ζώντες χαρισματικούς ήγέτες. Γι' αυτό και ή σύγκρουση σοβεί διαρκώς λαμβάνοντας κάποτε τή μορφή άνοιχτής ρήξης.

Έάν τά κείμενα πού παρουσιάζουμε στον τόμο αυτό διαβαστούν καθένα ξεχωριστά αφήνουν νά άκουστεί ή

φωνή τῆς λογικῆς καί τῆς ιερατικῆς τάξης ἀντιστοιχῶς. Ἐάν διαβαστοῦν μαζί, ὅπως προτείνουμε, ἀφήνουν νά ἀκουστεῖ ἡ φωνή ἢ, ἐνδεχομένως, ἡ κραυγή ἑνός ἀνώνυμου πλήθους. Διότι τελικῶς, ὅπως φαίνεται νά διδάσκει ἡ καθημερινή ἐμπειρία, ἡ μεγάλη δύναμη τῆς θρησκείας δέν βρῖσκεται στό μῦθο καί τὰ δόγματα, οὔτε ἄλλωστε στίς φιλοσοφικές ιδέες πού ἐνσωματώνει. Αὐτό πού ἐπιβάλλεται καί ἐπιβάλλει τή συνοχή σέ ἕναν θῖασο πιστῶν εἶναι πολύ περισσότερο ἡ τελετουργία, ὁ χορός, ἡ ὕμνωδία, ἡ κατάνυξη, ἡ συνεύρεση. Ἡ θρησκεία, ὅπως κατάλαβαν καλά ὁ Ἀλέξανδρος καί ὁ Μοντανός, ἀποδεικνύεται πολύ ἰσχυρότερη τῆ νύχτα ἀπό ὅ,τι τήν ἡμέρα. Παρά τή σοφία τους, ὁ Λουκιανός καί οἱ ἐκκλησιαστικοί ἡγέτες δέν ἔδειξαν νά τό κατανοοῦν αὐτό. Γι' αὐτό καί δέν θέλησαν ἢ δέν μπόρεσαν νά περιγράψουν τίς νυκτερινές τελετές τοῦ Πόντου καί τῆς Φρυγίας, ἀρκούμενοι ἀπλῶς νά τίς ὑπαινιχτοῦν καί νά τίς εἰρωνευτοῦν.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι οἱ σημερινές ἐμπειρίες μας ἐπιτρέπουν νά ξαναδιαβάσουμε τὰ παλιά αὐτά συγγράμματα μέ μιά φρέσκια ματιά πού θά μᾶς ὀδηγήσει πίσω καί πέρα ἀπό τόν Λουκιανό καί τούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς.

Νά γιατί χαρακτηρίζω τόν νέο τόμο τῆς Ἄγρας τυπικό δεῖγμα ἀνοιχτοῦ βιβλίου. Καί νά γιατί ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ σειρά *Μέλαινα χολή* ὄχι μόνο δέν ὑπακούει στή λογική τῶν «Ἀπάντων» ἀλλά ἀντιθέτως ἐμφανίζεται ἐκδοτικά ὅταν ἔχει κάτι καινούριο καί δημιουργικό νά προσφέρει στούς ἀναγνώστες τῆς. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μποροῦν νά εἶναι κατάλληλοι γιά ὀλοκληρωμένες σειρές, γιά φιλολογικούς σχολιασμούς καί γιά ἐγκυκλοπαιδική ἀναζήτηση. Μποροῦν ὅμως κάποτε νά εἶναι καλοί συνομιλητές καί κατάλληλοι ὀδηγοί. Μποροῦν νά εἶναι ἐπίκαιροι καί ζωντανοί. Αὐτό συμβαίνει, κυρίως, ὅταν τούς ἐπιτρέπουμε νά ἐκφραστοῦν ὄχι ὡς διαχρονικοί καί ἀξεπέραστοι σοφοί ἀλλά μέ σαφήνεια καί ἀπλότητα γιά τὰ προβλήματα καί τίς ἀντιφάσεις τῆς δικῆς τους κοινωνίας. Τότε ἀκριβῶς διαπιστώνουμε μέ τόν καλύτερο ἴσως τρόπο πόσο ἡ κοινωνία τους μοιάζει μέ τή δική μας. Καί πόσο οἱ ἀντιφάσεις τῆς εἶναι ἐπίσης δικές μας ἀντιφάσεις.

Φαίνεται ὀξύμωρο ἀλλά οἱ ἐπιλογές μποροῦν, κάποτε, νά ἀποκαλύπτουν μέ πληρέστερο τρόπο τὰ πραγματικά προβλήματα μᾶς ἐποχῆς ἀπό τὰ ἄπαντα. Τό λιγότερο ἐπειδή δέν προσπαθοῦν νά ὑπαινιχτοῦν ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ποτέ ὑπόθεση κλειστή καί τετελεσμένη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: ΜΙΚΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ*

του Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Θά ήθελα νά σᾶς καλωσορίσω ἐκ μέρους τοῦ Μουσείου Μπενάκη καί τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Νά εὐχαριστήσω πρῶτα τοὺς ὁμιλητές, πού δέχτηκαν πρόθυμα νά συμμετάσχουν στήν ἐκδήλωσή μας, συμβάλλοντας σ' αὐτή τήν προσπάθεια γιά μιὰ περαιτέρω μελέτη, γιά μιὰ περαιτέρω διερεύνηση τοῦ ἔργου τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Νά εὐχαριστήσω τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, πού δέχτηκε νά θέσει ὑπό τήν αἰγίδα του τό συνέδριο καί νά ἐρθεῖ ἀρωγός γιά τήν πραγματοποίησή του. Καί νά εὐχαριστήσω, θεβαίως, κι ὅλους ἐσᾶς, πού βρισκεστε σήμερα ἐδῶ μαζί μας, σ' αὐτή τήν ἀβολή ὥρα, δείγμα ὅτι μπορεῖ καμιά φορά ἡ συναναστροφή μ' ἕναν ποιητή νά ἀξιολογεῖται σημαντικότερη ἀπό τήν τύρβη τῆς δουλειᾶς καί τῆς καθημερινότητας.

Θά ξεκινήσω μέ λίγα λόγια γιά τήν ὁργάνωση, τό σκεπτικό τῆς προετοιμασίας καί τό «γιατί» αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου.

Κάθε συνέδριο, κατ' ἀνάγκην περιορισμένο χρονικά, εἶναι φυσικό νά μή μπορεῖ νά καλύψει παρά ὀρισμένες μόνο πτυχές τοῦ κεντρικοῦ ζητήματος. Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου, δέ μπορεῖ φυσικά νά μελετηθεῖ διεξοδικά στό πλαίσιο ἑνός συνεδρίου, ἀλλά ἐπιπλέον δέν ξέρω τί μπορεῖ νά σημαίνει ἡ φράση: «νά μελετηθεῖ διεξοδικά». Οἱ προκλήσεις, οἱ ἀμηχανίες καί οἱ ἐρεθισμοί ἑνός τέτοιου ἔργου δέ μπορεῖ παρά νά μᾶς ἀκολουθοῦν πάντα καί νά συνιστοῦν ἕναν κόμπο σύνθετων προβλημάτων: μιὰ περιορία. Οὕτως ἢ ἄλλως, ὅταν μιᾶμε γιά τέτοια θέματα, ὁ λόγος καί ὁ στοχασμός εἶναι ἀτελεῦτητοι, ἐφόσον ἡ ὑφή τους εἶναι διττή: ἀφενός μιᾶμε γιά τό ἴδιο τό πράγμα-πρόβλημα καί ἀφετέρου, ρητά ἢ ὄχι, μιᾶμε γιά τή δική μας τή σχέση μ' αὐτό: καί στή μιὰ καί στήν ἄλλη περίπτωση, πάντως, λογαριασμούς μέ τή μνήμη κάνουμε· ἀλλά σ' αὐτό θά ἐπανεέλθουμε.

Ὅπως εἶναι φανερό καί ἀπό τό πρόγραμμα τῶν

ἐργασιῶν, θελήσαμε νά ἐπιμεινουμε σέ ὀρισμένους ἀπό τοὺς ἄξονες μελέτης τοῦ ἔργου τοῦ Γιάννη Ρίτσου.

Α. Ἡ σχέση τοῦ ποιητῆ μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο ἐπιβάλλεται ὡς κεντρικό ζήτημα, γιά πολλούς λόγους: πρῶτα, γιατί ἡ νεοελληνική συνείδηση σέ ἕνα μεγάλο βαθμό καθορίστηκε ἀπό τό πολυβασανισμένο ζήτημα τῆς σχέσης τῆς νέας μέ τήν ἀρχαία Ἑλλάδα· ὕστερα, γιατί ὁ Ρίτσος καί ἡ γενιά του ἀναμετρήθηκαν μέ τόν ἀρχαῖο κόσμο, ἐπιχειρώντας, καθένας μέ τά ὄπλα τῆς ἰδεολογίας, τῆς ποιητικῆς καί τοῦ κοσμοειδώλου του, νά δώσουν μιάν ἔννοια συνέχειας, συνοχῆς, ταυτότητας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, χρησιμοποιώντας ὑλικά πού ἔρχονταν βαθεία ἀπ' τόν χρόνον –καί ἀπό τήν ἀρχαιότητα· ἀκόμη, γιατί ὁ ἴδιος ὁ ποιητής δημιούργησε μιάν ἐντελῶς ἰδιαίτερη μυθολογία, πλαστοουργώντας στίχους, εἰκόνες καί ἐρμηνευτικά σχήματα, ἀντλώντας ἀπό τό ὀπλοστάσιο τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων καί συμβόλων· τέλος, γιατί ἡ ἴδια ἡ κοινωνική καί πολιτική ἀριστερά στήν Ἑλλάδα, μέ τήν ὁποία ἀναμφίλεκτα ταυτίστηκε ὁ Ρίτσος, δέν εἶχε πάντα ἢ δέν εἶχε ἐξαρχῆς τήν ἴδια ἀντίληψη γιά τή σχέση τοῦ νέου μέ τόν ἀρχαῖο κόσμο ἢ ἀκόμη γιά τόν τρόπο ἀντιμετώπισης αὐτοῦ τοῦ τελευταίου.

Β. Ὁ δεύτερος ἄξονας τοῦ ἐνδιαφέροντός μας εἶναι ἡ σχέση τοῦ Γιάννη Ρίτσου μέ τήν ἐποχή του· θά τό λέγαμε ἀλλιῶς: ὁ ποιητής ἐν χώρῳ καί χρόνῳ. Ὁ ἀνθρωπος δέν ζεῖ ἐν κενῷ, καί φυσικά οὔτε ὁ καλλιτέχνης. Ὁ Ρίτσος δημιούργησε τήν ποίησή του σέ ἕναν διαρκή διάλογο μέ τήν ἱστορία· ἐκείνη μέ τό μικρό, ἀλλά καί ἐκείνη μέ τό κεφαλαῖο γιῶτα. Πολλά καί σπουδαῖα ἔχουν γραφτεῖ γιά τό πολύπλοκο ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ δημιουργοῦ μέ τήν ἱστορία, πράγματα πού θά πρέπει νά ἔχουμε κατά νοῦ, ὅταν μιᾶμε γιά ἕναν δημιουργό στόν ὁποῖο, ὅπως συμβαίνει στήν περίπτωσή μας, ἡ ἱστορία εἶναι καταλυτικά παρούσα μέσα στή γλώσσα, μέσα στόν στίχο, μέσα στήν ψυχή του. Ἐπιπλέον, ἡ πρόσληψη τοῦ ἔργου του ὑπῆρξε πολύ συχνά ὄχι ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθητικῆς του ἀξίας, ἀλλά ἐξαγόμενον ἄλλων, κυρίως πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν παραμέτρων.

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεσε τήν εἰσαγωγική ὁμιλία στό Συνέδριο «Ὁ ποιητής καί ὁ πολίτης Γιάννης Ρίτσος», πού ὁργάνωσε τό Μουσείο Μπενάκη, ἀπό τίς 28 Σεπτεμβρίου μέχρι τήν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 2005.

Γ. Ίδιαίτερη δικαιολόγηση δέ νομίζω ότι χρειάζεται η ένότητα της ποιητικής. Είναι αυτόνοητο ότι μᾶς ενδιαφέρουν πολύ τὰ «ὕλικά» τῆς ποίησης, οἱ μηχανισμοὶ δόμησης τοῦ ποιητικοῦ *credo* τοῦ καλλιτέχνη, ἡ διαμορφούμενη αἰσθητική, ὡς ἐξαγόμενο τῆς συνάντησης τῶν ποικίλων (καλλιτεχνικῶν, ἰδεολογικῶν, βιωματικῶν) ἀξόνων πού ὀρίζουν τὴν προσωπική δημιουργία.

Δ. Τέλος, θελήσαμε νὰ δώσουμε ἔμφαση στή σχέση τοῦ Ρίτσου μέ τόν ἔξω κόσμο, ἐκεῖνον τόν ἐκτός Ἑλλάδος. Κι αὐτό γιατί, ὅπως καλά γνωρίζουμε, εἰδικοί καί μή, σ' αὐτό τό πεδίο ἀναφύονται δύστροπα προβλήματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τό «τί βλέπει» ὁ ποιητής σ' αὐτόν τόν ἄλλο κόσμο, τί ἐπιλέγει ἀπό 'κεῖ νά φέρει στή γλώσσα του καί πῶς· ἀλλά καί τό ἀντίστροφο: τί βλέπουν οἱ ἄλλοι στό ἔργο του, πῶς τό διαβάζουν καί ποιοί, πῶς τό μιλοῦν στή γλώσσα τους. Προβλήματα πού σχετίζονται ἀμφίδρομα μέ τή διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς, τῆς μετάφρασης, τῆς πρόσληψης· προβλήματα δηλαδή πού θά μπορούσε κανεῖς, δέν ξέρω πόσο πετυχημένα, νά τὰ βάλει κάτω ἀπό τή θεμελιακή φράση τοῦ Βιτγκενστάιν: «ὁ κόσμος μας εἶναι ἡ γλώσσα μας» ἢ, ἀκόμη καλύτερα, παραλλάσσοντάς τιν: «οἱ κόσμοι μας εἶναι οἱ γλώσσες μας».

Τέτοιοι ὑπῆρξαν οἱ στόχοι μας, ἔχοντας συναίσθηση ὅτι ἀναγκαστικά ὀρισμένες θεματικές φαίνεται νά μένουν ἔξω ἀπό τόν ὀρίζοντά μας, ἀλλά δέν εἶναι ἀποῦσες. Δουλέψαμε, προσπαθώντας νά ἔχουμε σήμερα μαζί μας ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἀποδεδειγμένα ἔχουν προσφέρει στήν ἔρευνα καί μποροῦν νά συνεισφέρουν στή διαμόρφωση νέων ὀπτικῶν. Δέν πετύχαμε πάντα· δυσκολίες ὑπῆρξαν καί κάποιοι θά ἐντοπίσουν ἐλλείψεις. Θέλω, ὠστόσο, νά πιστεύω ὅτι δέν εἶναι σημαντικές.

Ἐνα συνέδριο γιά τόν Γιάννη Ρίτσο. Καί πρός τί, θά ρωτοῦσε κανεῖς, ὄχι κατ' ἀνάγκην κακόπιστος. Θ' ἀποτολμήσω ὀρισμένες σκέψεις.

Ποιός δέν θυμᾶται τόν συνθηματικό ἐκεῖνο λόγο πού ἔβαζε φωτιά –γι' ἄλλους καλή, γι' ἄλλους κακή– ἐκεῖ στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ ὀγδόνα: «Ὁ κόσμος ἀλλάζει. Ἐμεῖς;» Βεβαίως, οἱ στόχοι αὐτῆς τῆς φράσης ἦταν συγκεκριμένοι, μπορούμε ὠστόσο νά ἀντλήσουμε κάτι ἀπό τίς κρυμμένες προκείμενές της. Ἄν ὁ κόσμος ἀλλάξει καί ἂν εἶναι χρεῖα νά κοιτάζουμε πίσω μας, τότε μέ τί μάτια κοιτάζουμε; Ποιές λέξεις, ποιές ιδέες μᾶς δένουν μέ κείνο πού βρίσκεται πίσω μας; Μήπως ἐκεῖνο τό παλιό παρηγορητικό ἀπόφθεγμα τῆς φιλοσοφίας, ὅτι «ὁ κόσμος μας εἶναι ὁ καλύτερος δυνατός», σήμερα τείνει νά κυριαρχήσει, μέσα σ' ἕναν κόσμο τυφλά αισιόδοξο; Ἄν μιλάμε γιά τὴν ποίηση, μιλάμε γιά τὴν γλώσσα, καί ἄρα γιά τόν κόσμο. Μιλάμε γιά τὴν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Μιά ἰδιότυπη ποίη-

ση, μέ ἰδιαίτερες συντεταγμένες, μέ ἰδιαίτερες ἀπαιτήσεις, στηριγμένη σέ ἕνα ἀλφαριθμητὰ πού μοιάζει σήμερα νά τό 'χουν συνεπάρει ἀπό τὰ ἀπόνερα τῆς ἱστορίας. Τί σημαίνει αὐτό γιά τόν σημερινό τρόπο ἀνάγνωσης τοῦ Ρίτσου;

Λέμε συνήθως ὅτι ὁ χρόνος ἀποδείχνει τὴ σημασία τῶν ἔργων καί ἀποδίδει τὴ δικαιοσύνη, ζυγίζοντας δίχως τίς ὑστεροβουλίες τῶν συγκαιρινῶν. Σωστά, ἂς πούμε. Μόνο πού ὁ χρόνος δέν ὑπάρχει· ὁ χρόνος εἶναι οἱ ἄνθρωποι, εἶναι οἱ ἰδεολογίες, εἶναι οἱ ἡγεμονίες· ἀλλιῶς· ὁ χρόνος εἶναι τό ἐξαγόμενο τοῦ διαρκούς, τοῦ αἰγαστου πολέμου. Τοῦτος ὁ χρόνος διαρκῶς, μέρα τὴ μέρα, λαξεύει τὴ γλώσσα, μορφώνει τό βλέμμα, ὑπαγορεύει τό περιεχόμενο τῶν ἐννοιῶν, δίνει ὄλο καί νέες ὑποστάσεις στά πράγματα. Τό μάτι τῶν ἀνθρώπων ποτέ δέν εἶναι τό ἴδιο· τό ποτάμι, λοιπόν, τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου, πού δέν εἶναι ποτέ τό ἴδιο· μά οὔτε καί ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ συγγραφέας, ἔλεγε ὁ Πλάτων, ἀφήνει τὰ ἔργα του νά φύγουν ἀπ' τὰ χέρια του, νά ταξιδέψουν ἀνυπεράσπιστα. Παλιὰ ἀλήθεια, θά μοῦ πείτε· σωστά. Καί κείνα ἀρμενίζουνε μέ ὄλους τοὺς καιροὺς, δίχως πύξινά, μέσα στά χέρια τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ εἶναι ἡ Μοῖρα τους. Ἀνυπεράσπιστα. Ποιὰ, ὅμως, ἀσφυκτική ἀνάγκη ἔκανε τόν ἄλλο Ἕλληνα ποιητὴ νά μιλήσει τόσο πιεστικά γιά τὴ χρεῖα τοῦ «ἐπαρκούς ἀναγνώστη»; Ἡ ἀνάγκη γιά μιὰ ἄλλου εἶδους «δημοκρατία», γιά ἕνα ἄλλο πλέγμα ὑποχρῶσεων καί δικαιωμάτων στὸν διάλογο δημιουργοῦ-ἀναγνώστη. Τὴ γλώσσα τῶν ποιητῶν πρέπει νά τὴ συλλαβίζουμε· τόν κόσμο τους πρέπει νά τόν ἰχνηλατοῦμε· τίς σιωπές τους πρέπει νά τίς ἀφουγκραζόμαστε. Γιατί ὁ κόσμος ποτέ δέν εἶναι ὁ ἴδιος, γιατί ἡ γλώσσα ποτέ δέν εἶναι ἡ ἴδια, γιατί ἡ σιωπὴ ἔχει χιλίες γωνίες. Προκύπτει λοιπόν ἐπιτακτικά τό ζήτημα τῆς ἀνάγνωσης, τῶν τρόπων τῆς ἀνάγνωσης σήμερα.

Ὁ Γιάννης Ρίτσος συνέδεσε ρητὰ καί ἀναπόσπαστα τὸν ἑαυτό του, τόν κόσμο του, τὴ γλώσσα του καί τὴ σιωπὴ του μέ τό ὄραμα τῆς κομμουνιστικῆς ἐπανάστασης, μέ τό ἰδανικό τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Καί τοῦτο ἐπηρεάσε καταλυτικά καί τὴν πολιτικὴ καί τὴν ποιητικὴ του. Ἀλλά, ἂν αὐτό τό ξεχάσουμε, γιατί σήμερα μᾶς φέρνει σέ ἀμηχανία, τότε εἶναι σάν νά μελετᾶμε τόν Κάλβο ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, τόν Καβάφη ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τόν Μαγιακόβσκι ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση.

Πῶς διαβάζουμε λοιπόν αὐτὴ τὴν ποίηση σήμερα; Τί σώζεται ἀπὸ τόν κόσμο της; Μήπως, τίποτα; Τί μᾶς λείπει αὐτὴ ἡ ἰδιότυπη ποιητικὴ, σήμερα πού ὁ κόσμος ἔχει ἀλλάξει, παναπεῖ –ἐπιτρέψτε μου τὴν ὑπερβολή– ἡ γλώσσα ἔχει ἀλλάξει; Ὁ Ρίτσος εἶναι ἕνας σπουδαῖος ποιητής, ἐπειδὴ καρφώθηκε ἐκεῖ ψηλά ἀπὸ τίς συγκυρίες, ἢ μήπως χρειάζεται νά ἀντιμετωπίσουμε ξανά τὰ κεντρικά ζητήματα τοῦ ἔργου του, ἀκόμη καί τώρα πού πολλὰ ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ λόγου του ἔχουν χαθεῖ; Καί τί σημαίνει γιά τὴν ποίησή του αὐτὴ ἡ ἀπώλεια; Τὴν συνεπαίρνει; Ἡ μήπως ὄχι; Τί ἀρνιέται ἡ

σημερινή γλώσσα, ή σημερινή αισθητική από τό έργο του; Καί αποτελεί ένδεχομένως δικαιολογία ικανή τό ότι αλλάζει ό κόσμος; Ή μήπως, μήπως ή αδυναμία νά πλησιάσουμε κάποιες πτυχές του έργου του πρέπει ν' άποδοθεί και σέ μία ανεπάρκεια του σημερινού βλέμματός μας; Ίδού όρισμένες από τίς δικαιολογητικές ερωτήσεις αυτού του συνεδρίου.

Θά επιμείνω σέ δύο σημεία, πού σήμερα, στον άνθρωπο των γρήγορων ρυθμών, του άυλου κόσμου, του καταγιοστικού θεάματος, των άκρωμένων πατριδων, της θεοποίησης του «καινούργιου», των νέων ιδεών έντέλει, μπορεί νά προσξενούν μεγαλύτερη άμχανία άπ' ό,τι στον χτεσινό άναγνώστη.

Σημείο πρώτο. Ο Γιάννης Ρίτσος ερωτεύτηκε τήν πραγματικότητα. Η ποίηση του είναι ένας κόσμος όλοκληρος σέ μυριάδες λεπτομέρειες πίνακες, πού μέσα τους κοχλάζει ή πραγματικότητα μέ όλες τίς ακίδες της. Έχω τήν πεποίθηση ότι θά προσυπέγραφε τήν κοφτερή φράση του Λεονάρντο Ντά Βίντσι: «Γιά μās τά πράγματα έχουν μεγαλύτερη σημασία από τίς λέξεις». Καί ό ίδιος τό είπε αυτό μέ χίλιους τρόπους. Τοῦτο έχει νά κάνει μέ κείνο πού άλλοι είπαν «πλατειασμό» του Ρίτσου. Άλλά μπορούμε, αντίθετα, τό ίδιο καλά, νά σκεφτούμε ότι ό Ρίτσος «χασομεράει» μπροστά στά πράγματα, γιατί πρέπει νά όνοματίσει τήν πραγματικότητα νά σκεφτούμε ότι κρατάει κάτι στον λόγο του από τίς χρονικότητες και τίς διάρκειες του λόγου των παλαιών.

Μήπως, λοιπόν, ή ποίηση του Ρίτσου είναι μία σπονδή στον άργό χρόνο, εκείνον πού άπαιτείται γιά τήν κατανόηση, τήν πρόσληψη και τήν έμπέδωση, -τήν όνοματοθεσία, δηλαδή;

Μπορεί, βεβαίως, στό μεταξύ νά έχει αλλάξει ό ρυθμός της ζωής -της ζωής μας-, αλλά τίποτα δέ μπορεί νά αλλάξει τόν «υπόγειο ρυθμό των πραγμάτων», γιά τόν όποιο μās μιλούσε ό αρχαίος ποιητής. Ο χρόνος είναι ή ευγένεια της γνώσης και ή παρατήρηση, ή προσοχή είναι ή μήτρα της όνοματοθεσίας, της μνήμης. Καί ό Ρίτσος είναι από κείνους πού θέλουν νά σώσουν τή μνήμη, τήν αλήθεια των όντων, τή μορφή τους και τόν χώρο πού πιάνουν μέσα στον ανθρώπινο χρόνο, πού λέγεται -πώς άλλιώς;- ιστορία.

Ο Ρίτσος θυμάται και θέλει αυτό νά μίν ξεχάσει: τό μεγαλειό πού είναι ή ίδια ή ζωή, ή ύλικότητα και ή χαρά του σώματος. Κι επιμένει νά όνοματίζει τήν πραγματικότητα, γιατί άντλώντας από τά ίδια τά πράγματα, οι λέξεις άποκτούν τή δική τους ιστορία, τή δική τους μνήμη.

Ή κάθε λέξη έχει τή δική της μνήμη, τό δικό της δράμα, γι' αυτό τήν ποίηση και τήν αισθητική τίς διδασκόμαστε μόνοι μας, γράφοντας.¹

Κι από τά πράγματα, άπ' τήν όνομασία τους, γυρνάει πίσω -και θέλει κι έμεις νά τόν ακολουθήσουμε- γυρνάει πίσω γιά νά βρει τίς πρότερες μορφές του κό-

σμου, τίς ρίζες των πραγμάτων, γιά νά μās θυμίσει διαρκώς τήν πολλαπλότητα του είναι τό ποτάμι του γίνεσθαι, πού είναι ό κόσμος.

Κι από αυτή τή μαθητεία στον κόσμο της ύλικότητας, στον κόσμο των πραγμάτων ανεβαίνει στην ουσία της ανθρώπινης Μοίρας, εικονογραφεί τά όρια μέσα στα όποια φτεροκοπάει και χτυπιέται ή έλευθερία και λαβαίνει νόημα τό αυτεξούσιο -ό,τι κι αν αυτό σημαίνει. Στο σχολείο των πραγμάτων, στο ποτάμι του χρόνου, ή μνήμη του ποιητή γίνεται ή μνήμη της γλώσσας, από τήν όποία θά άπορρεύσει τό οργανωμένο βλέμμα και θά πάρει νόημα ό χρόνος των ανθρώπων.

Η έμμονή στον κόσμο των πραγμάτων, αυτών των «άπροκατάληπτων, ανεξίθρησκων, άμέτοχων μεσολαβητών», αποτέλεσε λοιπόν γιά τόν Γιάννη Ρίτσο ένα από τά κλειδιά πού τόν οδήγησαν στον κόσμο των ανθρώπων. Των ανθρώπων μέ σάρκα και αίμα, μέ αγωνίες και μπλαωμένα ρούχα των ανθρώπων πού μοχθούν μέσα στή βουδαμάρα, στή σιωπή της ιστορίας, κάτω από έναν ψυχρό, πέτρινο ουρανό. Αυτό κρατάει από τή γέννηση του ματιού του, αυτό μαρτυρεί σάν περιουσία του:

έντούτοις έμένα δέ μ' άρεσε νά δίνω λεπτομέρειες
της γενεαλογίας μου
τί Βενετσιάνοι και καπεταναίοι Μονοβασιῶτες
και χαλοί τοιφούτηδες μεγαλογαιοκτημόνες
κι άμάξια
δέν ξέρω τίποτα μόνο τό μέγα βράχο τίς έλιές
τ' άμπέλια και τή θάλασσα ξέρω
και τούς ξερακιανούς άγρότες μέ τίς ψάθες τους
και τίς μουστάκες ντάλα μεσημέρι
του Άλωνάρη
σάν τούς άγριότριχους βυζαντινούς Άγίους μέ τά
φλωροκαπνισμένα φωτοστέφανά τους
φαγωμένα στις άκριες
και τίς γερόντισσες τίς μαυρομαντιλοῦσες
νά δαγκώνουν τήν ύπομονή τους μπρός στην
άδεια σκάφη του σπιτιού γονατισμένες...²

Τό πώς χτίζει κανείς τή γενεαλογία του είναι σημείο γιά τό πού και πώς ξεπερνάει τόν χρόνο, γιά τό πού ψάχνει τίς ρίζες του παναπει κατά πού κοιτάζει. Ποιός είδε αυτές τίς «μαυρομαντιλοῦσες νά δαγκώνουν τήν ύπομονή τους μπρός στην άδεια σκάφη»; Μά, δέ μπορεί, ύπήρξαν. Ποιός θυμάται;

Και έδώ, άς σταθούμε, γιατί αυτό ζητάει από μās ό ποιητής. Νά χαϊδέψουμε τήν άργητα του ματιού, νά βάλουμε στο ρελαντί τόν χρόνο, νά άπλώσουμε τό χέ-

1. Από συνέντευξη του στο περιοδικό *Η Λέξη* 8 (Οκτώβριος 1981) [= αναδημοσιεύεται στην *Λέξη* 182 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2004), σ. 807].

2. Γιάννης Ρίτσος, *Τό τερατώδες άριστούργημα*, Άθήνα 1978, σ. 16-17.

οι έξω από την ασφάλεια και την αντάρχεια της ζωής μας και ν' αγγίξουμε τὰ σπυριά της ζωής των ανθρώπων, ν' ακούσουμε τις φωνές των άλλων ν' ακούσουμε τις σιωπές των άλλων: μέσα από κεί ακούγεται ή χάλκινη φωνή της Μοίρας —της δικής μας. Άλλιώς, άλλιώς μᾶς φεύγει ή γλώσσα του, μᾶς φεύγει ό κόσμος του. Λόγια, θά πει κανείς: μά, δέ μου φαίνεται.

Άν, λοιπόν, ή ποίηση του Ρίτσου πλημμυρίζει από πράγματα καθημερινά, από μικρόκοσμους ονοματισμένους στις λεπτομέρειές τους, τούτο σημαίνει ότι συνιστούν κάτι στό άλφαβητάρι της ποίησής του. Άν, ωστόσο, έμεις σήμερα μέσα στους ίλιγγιώδεις ρυθμούς μας και μέσα στην εικονική πραγματικότητα μας προσπερνούμε τὰ αντικείμενα, ξεχνώντας ακόμη και τὰ ονόματά τους, τότε αυτή ή ποίηση γίνεται δύσπεπτη, αλλά ποιός φταίει;

Σημείο δεύτερο. Ο Γιάννης Ρίτσος έρωτεύτηκε την επανάσταση. Τήν εποχή πού παίχτηκαν οι τύχες του κόσμου, ό Ρίτσος δέν έδιστασε νά διαλέξει τόν τόπο του: πίστεψε στην ανθρωποποιητική φύση της επανάστασης. Στρατεύτηκε, έξορίστηκε, λαιδωρήθηκε, τιμήθηκε· σακατεύτηκε. Η *vulgata* θέλει τόν Γιάννη Ρίτσο έναν «στρατευμένο ποιητή», έναν «κομματικό ποιητή»: εύκολος ύμνος κι εύκολη κατηγορία. Έχω τήν πεποίθηση ότι ό Ρίτσος —και όχι μόνο αυτός— έξορίστηκε από τήν κυρίαρχη ιδεολογία και από τόν «κανόνα» της νεοελληνικής λογοτεχνίας, στις παρυφές μᾶς εποχής και μᾶς «γενιάς» στην οποία οργανικά ανήκε. Κι αυτό, γιατί ό Ρίτσος ήταν ό κατεξοχήν εκπρόσωπος μᾶς άλλης λογικής, μᾶς άλλης ποιητικής. Μόχθησε για μᾶν άλλη δόμηση της πραγματικότητας, αλλά αυτό δέν ήταν κάτι πού μπορούσε νά γίνει εύκολα άνεκτό σ' εκείνα τὰ «πέτρινα χρόνια». Κι από τήν άλλη, εύκολος στόχος, εύκολος ύμνος: ό ποιητής ταυτίστηκε με τήν κομμουνιστική Άριστερά και δέν άρνήθηκε —κάθε άλλο— νά γίνει ό δάρδος ενός λαού πού αγωνιζόταν για τήν άναίρεση ενός κόσμου και για τό σπάσιμο των συμπληγάδων. Άκουσε κι αυτός τή μεγάλη προσαγή του Μπρέχτ κι από τούτη τήν έπιλογή βγήκαν τὰ ποιήματα εκείνα πού υπηρέτησαν άνάγκες και στόχους επικαιρικούς —και τό ήξερε. Άλλά από τήν ίδια άνάγκη, από τό ίδιο σημείο θέασης του κόσμου, βγήκαν και οι εικόνες της δικής μας *Pietà*:

Γιέ μου, σπλάχνο των σπλάχνων μου, καρδούλα
της καρδιάς μου,
πουλάκι της φτωχιάς αύλης, άνθές της έρημιάς
μου.

Πώς κλείσαν τὰ ματάκια σου και δέ θωρεῖς πού
κλαίω
και δέ σαλεύεις, δέ γρικᾶς τὰ πού πικρά σου λέω;

Κόσμος περνᾶ και μέ σκουντᾶ, στρατός και μέ
πατάει
κι έμέ τό μάτι ούδέ γυρνᾶ κι ούδέ σέ παρατάει.

Ναί, αυτή ή Μάνα είναι ή δική μας *Pietà*. Έχουν νά πουν ότι ό Μιχαηλάγγελος, όταν έφτιαξε τό παράδοξο εκείνο άριστούργημα πού κοσμεί τόν Άγιο Πέτρο, δέν υπέγραψε τό έργο του. Τό έκανε μονάχα όταν κατάλαβε ότι, άνυπόγραφο καθώς ήταν, τό διεκδικούσαν πολλοί. Ο Ρίτσος, με τούτο τό ποίημα ακολουθήσε τήν αντίστροφη πορεία: υπέγραψε ένα ποίημα και κατόπιν αυτό, ντυμένο με τή μουσική, χάθηκε μέσα στον λαό, σ' εκείνον πού ανήκε. Και σήμερα, πιστεύω ακόμη και σήμερα, ή λέξη «επιτάφιος» στό μυαλό του Έλληνα φέρνει και τὰ δύο: και τή Μεγάλη Παρασκευή και τή Μάνα πού θρηνεῖ, κρατώντας τό μερδικό της άδικίας στην άγκαλιά της.

Στήν ίδια γραμμή δημιουργίας, στις ίδιες συντεταγμένες, θά βρούμε σύνολα ποιημάτων πού, συνήθως με τήν αλληλεγγύη της οιστρήλατης μουσικής του Μίκη Θεοδωράκη και άλλων σπουδαίων συνθετών, σφράγισαν τις ψυχές ενός λαού. Άλλά, ό Ρίτσος, δίχως νά χάνει από τὰ χέρια του τό σκοινί πού τόν κρατούσε με τή μεριά του πόνου, δέν έπαψε νά φέρνει σέ άμηχανία φίλους και αντιπάλους. Τότε. Πόσο μάλλον σήμερα.

Μιλῶ για τή μυστηριακή μουσική της Τέταρτης διάστασης, για τόν κρουστόπλεχτο *Τειρεσία*, για τό δλαστήριο *Εικονοστάσι των άνωμένων άγίων* και άλλα.

Ο ίδιος, γιατί αυτό κυρίως τόν ένοιαζε, μίλησε πολλές φορές για τό πρόβλημα. Μίλησε για

κείνη τή δαχτυλογραφημένη απόφαση της παράνομης κομματικής συνεδρίασης όπου
μέ αδελφική φροντίδα διατύπωναν τό παράπονο
οι σύντροφοι
ότι τὰ νέα ποιήματά μου διανθίζονται από
κάποιες τάσεις μεταφυσικής
κ' έγώ άπαντούσα μέ πολύ μεταφυσικότερα ποιήματα
ένός πολύ βαθύτερου ρεαλισμού
περίπου σαν εκείνο του Ζντάνωφ αλλά μαζί και
μέ τις καταδικασμένες γάτες της Άχμάτοβα
θαρωῶ εἶταν μαύρες καθόνταν πεινασμένες πίσω
ἀπ' τὰ τζάμια
και κοιτούσαν τὰ παγωμένα νερά του Νιέβα ή
του Μόσκβα δέν καλοθυμάμαι
μέ δυό μάτια πλατιά σαν δυό παγωμένους αἰῶνες.³

Τί συμβαίνει λοιπόν έδώ και πώς μπορεί κανείς σήμερα νά διαβάσει μαζί αυτά τὰ έργα; «Μά πώς», αναρωτήθηκαν πολλοί, «ό κομμουνιστής Ρίτσος μπορούσε νά γράφει αυτά τὰ άπαισιόδοξα ποιήματα, αυτά τὰ ποιήματα για τή ματαιότητα, για τό παράλογο του κόσμου και της ύπαρξης;» Η άπάντηση, νομίζω, βρισκεται στό ότι αυτοί οι κριτικοί —φίλοι ή έχθροί του καλ-

3. Γιάννης Ρίτσος, *Τό τερατώδες άριστούργημα*, σ. 22-23.

λιτέχνη και τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, ἀδιάφορο-
ἔστησαν στους ἀριστεροὺς ποιητὲς τὴν ἴδια παγίδα πού
συνήθως ἔστησαν κι αὐτοὶ στὸν ἑαυτό τους: τὴν παγι-
δα τῆς αἰσιοδοξίας, δηλαδή, πού τοὺς ἀπομάκρυνε εὐκό-
λα ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ λόγου καὶ τῆς ποίησης. Εἰκάζω
ὅτι, σχηματοποιώντας ἔστω, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε
πὼς ὁ Ρίτσος ἔθεσε στὸν ἑαυτό του τὸ ἐρώτημα: σχετί-
ζεται τὸ κοινωνικὸ ὄραμα μὲ τὴ βίωση τῶν ὁρίων τῆς
ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς; Ἄλλιῶς: Ὁ ὕμνος στὴ χαρὰ τῆς
ζωῆς εἶναι ἓνας χαρούμενος ὕμνος; Δὲν ξέρω ἂν πρό-
κειται γιὰ «ἀντίφαση» ἢ γιὰ δύο διακριτὲς περιοχὲς
στὴν ψυχὴ τοῦ ἐπαναστάτη καλλιτέχνη, πού ὅμως στὸ
βάθος συμφύρονται. Φαντάζομαι ὅμως ὅτι τὸ γεγονὸς
πὼς τὸ μονοπάτι τοῦ Ρίτσου δὲν ἀκολουθήθηκε συνή-
θως ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ αἰσθητικὴ, δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὸ
δὲν ὑπῆρξε. Φαντάζομαι ἐντέλει, γιὰ νὰ παραφράσουμε
τὸν Σάρτη, ὅτι ὁ μαρξισμὸς τοῦ Ρίτσου, μέσα στὸ σύ-
νορο τῆς τέχνης του, ἦταν ἓνας ἀνθρωπισμὸς.

Τὸ 1945 ὁ Ἀλμπέρ Καμύ, ὁ συγγραφέας τοῦ *Μύθου*
τοῦ *Σίσυφου*, ἔγραφε τὰ περιφάνια *Γράμματα σ' ἓνα*
Γερμανό φίλο. Ἐκεῖ, σκόλισε μιά φράση πού μπορεῖ
κάτι νὰ θέλει νὰ μᾶς πει. «Πρὶν τὸν πόλεμο», γράφει
ὁ Γάλλος στὸν Γερμανό, «συμφωνούσαμε ὅτι ἡ ἱστο-
ρία δὲν ἔχει κανένα νόημα. Ἐσεῖς ἀποφασίσατε νὰ τῆς
δώσετε ἓνα: τὴ βία. Ἐμεῖς, τὴν ἀλληλεγγύη».

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ρωτήσουμε: πού ἐγκτεῖται ὁ
ἀνθρωπισμὸς τοῦ Ρίτσου; Νομίζω, σὲ μιά διαφορετικὴ
ἐξερεύνηση. Ἡ δημιουργία τῆς μυθολογίας του, πέρα
ἀπὸ τὴν ἰδεολογία του, προϋποθέτει ἐπίσης τὴν τραγι-
κὴ γνῶση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὰ μηνύματα τοῦ
ὑπαρξισμοῦ: ὁ κόσμος εἶναι αὐτός, ὁ κόσμος εἶναι
αὐτὸ πού διακυβεύεται καθημερινά στὴ γλῶσσα καὶ
στά δάχτυλα τῶν χεριῶν μας. Ἡ Μοῖρα τοῦ ἀνθρώ-
που εἶναι γραμμμένη στὸ «μαῦρο φῶς», στὸ λευκὸ
ἐκεῖνο πού ταλανίζει τὰ μάτια καὶ τὸν λόγο τοῦ ἐφτά-
κορμου Τειρεσία:

ΟΙ ΕΦΤΑ: Τὸ μόνο πού μάθαμε σίγουρα στὸ
πάει κι ἔλα τοῦ ἴσκιου καὶ τοῦ ἡλίου
εἶναι πού θά πεθάνουμε – τοῦτο εἶναι ἡ γνῶση
μας – ἡμερὴ γνῶση–
στομώνει τὸν καημό, στομώνει τὸ κακὸ μαχαίρι,
δὲν κόβει πιά, ξύνει μονάχα τὴν παχιά μογιὰ
ἀπ' τ' ἀγάλματα
κι ἄλλο δὲ μένει πάρεξ τ' ἄσπρο τ' ὀλόγυμνο,
τ' ἀστραφτερό, τὸ τυφλό, πού σοῦ τυφλώνει τὰ
μάτια.⁴

Ἐδῶ νομίζω ὅτι βρῖσκεται ἐκεῖνο πού παραγνωρί-
στηκε γιὰ χίλιους δύο λόγους, ἀλλὰ πού ἴσως εἶναι λί-
θος εἰς κεφαλὴν γωνίας γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ ὀπωσδή-
ποτε γιὰ τὸν ἐπαναστάτη ποιητὴ, πού ὑπῆρξε ὁ Ρί-
τσος: ἡ τέχνη εἶναι ψυχ-αγωγός ἢ ζωὴ εἶναι «μελέτη
θανάτου». Δὲν ξέρω ἂν φαίνεται παράδοξο. Ἡ γνῶση
τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας, ἢ ψηλάφηση τῶν ἠλεκτροφό-
ρων συρμάτων πάνω στά ὁποῖα κατακαίγεται ὁ Οἰδί-

ποδας, ἢ φύση τῆς ὁμορφιάς καὶ τὸ παράλογο ἐκεῖνο
πού ἢ ἀναγκαῖα ταξινομικὴ δομὴ τοῦ λογικοῦ μας
ὀνόμασε Ἱστορία, ὅλα αὐτὰ νομίζω ὅτι δὲν ἔρχονται
σὲ σύγκρουση μὲ τὴν πίστη τοῦ ποιητῆ στὴν κοινωνι-
κὴ ἐπανάσταση, μὲ τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ
ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Τὸ ἀντίθετο θά ἔλεγα: μιά
τέτοια γνῶση, πού προϋποθέτει τὴ μόνωση καὶ τὴν
ἐνδον βύθιση τοῦ ἀτόμου, μπορεῖ νὰ γεννήσει μιά πῶ
ἐμπεδη ἀλληλεγγύη.

Ὁ Ρίτσος, ὁ πεπεισμένος ὁπαδὸς τῆς ἀλληλεγγύης
καὶ τῆς συντροφικότητας, ἄρχισε τὴν αὐτοβιογραφία
του μ' ἓναν τρόπο παράδοξο:

μόνος μὲ πυκνωμένες νύχτες κάτω ἀπ' τὰ ἐπιπλα
μὲ ἀναρίθμητα
ἀόρατα πλήθη στὸν ἀέρα καὶ στὸ χῶμα...⁵

Ἡ λέξη «μόνος», μὲ μικρὸ, σὰν νὰ συνεχίζει μιά κου-
βέντα ἀρχινισμένη, καὶ βαλμένη ἐμφαντικά ἐκεῖ, στὴν
ἀρχὴ τοῦ δικοῦ του, ἄς ποῦμε, ἐπιτύμβιου, κάτι δηλώ-
νει. Ἐκτός κι ἂν κάνω τελείως λάθος, δηλώνει ὄχι μο-
νάχα μιά κατάσταση τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ μίαν ὑπαρ-
κτικὴ ἀναγκαιότητα. Ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ μείνει μό-
νος, πρέπει νὰ πορευτεῖ στὶς ἐρημίες τοῦ Οἰδίποδα,
πρέπει νὰ θυσιστεῖ ἐντὸς του, ἀκολουθώντας τὸ πα-
λαιὸ «ἐνδον σκάπτε». Ὅπως ὁ Φιλοκτήτης στὸ πέτρι-
νο νησί τῆς Λήμνου, εἶται καὶ ὁ ποιητὴς στὴ μοναξιά
τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Ρίτσος δὲν ἀρνήθηκε, πρὸς χάριν τῆς εὐκολίας ἢ
τῶν πολιτικῶν ἐπιταγῶν, νὰ κοιτάξει τὴν κεφαλὴ τῆς
Μέδουσας. Ἔσπασε τὴν ἀλήθεια του σὲ πολλὰ πρόσω-
πα καὶ φόρεσε πολλὰ προσωπεῖα: γιὰ νὰ θέσει τὸ δά-
χτυλο ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλων, γιὰ νὰ ψηλαφίσει τὴ
Μοῖρα, γιὰ νὰ κυκλώσει τὸ τέρας. Ἀργότερα, ἔκαμε
τὴν κηδεῖα αὐτῶν τῶν προσωπεῖων πού τὸν συνόδε-
ψαν στὴ διαδρομὴ τῆς μοναξιάς του:

..... Ἀ-
λήθεια,
πόσες καὶ πόσες προσωπίδες ἀλλάξες. Τώρα
τίς ρίχνεις μιά μιά στὴ φωτιά καὶ διασκεδάσεις

4. Γιάννης Ρίτσος, *Τειρεσίας*, Ἀθήνα 1983 (α' ἐκδ.
Ποιήματα Δ', 1975), σ. 12-13. Τὴν ἴδια σοφία τῆς ὑποτα-
γῆς στὸ κυρίαρχο τίποτα, τὴ βρῖσκει ὁ Ρίτσος στὴν εικό-
να - πρότυπο τῆς ἀγελάδας πού στοχάζεται ὁ Ὁρέστης,
λίγο πρὶν τὴ μεταστροφή του στὴ στράτα τοῦ χρέους:

«σά να' χε μάθει
πὼς τὸ αἷμα μας δὲ χάνεται, πὼς τίποτα δὲ χάνεται,
τίποτα, τίποτα δὲ χάνεται μέσα σ' αὐτὸ τὸ μέγα τίποτα
τὸ ἀπαρηγόρητο καὶ τὸ ἄσπλαγχο, τὸ ἀσύγκριτο,
τόσο γλυκὺ, τόσο παρηγορητικὸ, τόσο τίποτα»:
«Ὁρέστης», Τέταρτη Διάσταση, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ.
1966), σ. 87.

5. Γιάννης Ρίτσος, *Τὸ τερατῶδες ἀριστούργημα*, σ. 9.

κοιτάζοντας τις λάμπεις τους νά σοῦ φωτίζουν τ' ἀνεργα χέρια.⁶

Μπροστά στο γεγονός του θανάτου, κατανοείς τό ἀτελέσφορο. Ἄλλά, ἡ ζωὴ εἶναι πολυπρόσωπη. Κι οὔτε μπορεῖς νά ἀρχαιολογήσεις τῶν ἀνθρώπων τὰ αἰσθήματα, τοῦ κόσμου τῆς πτυχῆς, τῆς πίκρας τῆς στιβάδες, στέκοντας στὸν θρόνο τοῦ ἐνός: ὁ ἀνθρώπος πρέπει νά σπάσει σὲ χίλια κομμάτια, νά γίνει χίλιες φωνές, νά κρᾶξει τῆ φωνή: «εἶμαι ἀνθρώπος καὶ τίποτα τὸ ἀνθρώπινο δὲν μοῦ εἶναι ξένο» νά συντριβεῖ πρέπει. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Γιάννης Ρίτσος, κοιτάζοντας τὰ πρόσωπα-προσωπεῖα πού κατακλύζουν τῆς σελίδες του, θά μπορούσε νά ἐπαναλάβει τὴν περίφημη φράση τοῦ Φλωμπέρ: «Ἦ μαντάμ Μποβαρὺ εἶμαι ἐγώ!»

Ὁ ποιητὴς γνωρίζει τῆς ποικίλης πτυχῆς τοῦ λόγου, γνωρίζει τὰ «τερτίπια» τῆς ἱστορίας. Καὶ δὲν ἀνταπατάται. Εἶπαν πολλοί, καὶ εἶναι περισσότερο κι ἀπὸ σωστό, ὅτι πολλὰ ποιήματα –ἀπὸ τοὺς μονολόγους, κυρίως– συνδέονται μὲ τῆς τροπῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἢ τῆς παγκόσμιας Ἀριστερᾶς. Ἄλλά, δὲν νομίζω ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ συνολικὴ ἐξήγηση. Προφανῶς, τοῦτα τὰ γεγονότα λειτουργοῦν ὡς καταλύτες, στὴν κυριολεξία τοῦ ὄρου. Ἄλλά, ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἴδιο πού συνέβη μὲ τῆς ἀφορμῆς τοῦ Καβάφη, τῆς ἀφορμῆς τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ χειροπιαστὴ μοῖρα τῆς Μικρασίας καὶ ἡ φρίκη τοῦ πολέμου, κάνουν τὸν Σεφέρη νά στοχαστεῖ πᾶν ὅσα γενικά, τὸν κάνουν νά περάσει ἀπὸ τὰ «καθέκαστα» –δουλειὰ τῆς ἱστορίας– στὰ «καθόλου» –δουλειὰ τῆς τέχνης–, γιὰ νά θυμηθοῦμε καὶ τὸν ἀρχαῖο ἐκεῖνον. Εἶπαν ὅτι ὁ κόσμος τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ντοστογιέφσκι μοιάζει μὲ «προθάλαμο φρενοκομείου». Σωστά, ἀλλὰ ἐκεῖνος τὴν ἀνθρώπινη Μοῖρα ζωγράφιζε. Ἔτσι καὶ ὁ Ρίτσος. Ποιὸν ἀφορᾷ ἐκεῖνη ἢ ὑγρὴ παρακμὴ πού σταλάζει στὴν ἀτμόσφαιρα τῶν μονολόγων του; Ἀφορᾷ τὴ σήψη τοῦ ἀνθρώπου στὸν καπιταλισμό, ἀφορᾷ τὴν ἀτομικὴ Μοῖρα, ἀφορᾷ ἐκεῖνους πού μὲ κάποιον τρόπο διέπραξαν τὴν «ὑβρίν»; Ἀφορᾷ τὸν ἀνθρώπο. Τὸν ἀνθρώπο σ' ἐκεῖνη τὴν ἀέναη, βουβή, ἰδρωμένη, ἀπαυτὴ ἐπανάληψη τοῦ δρόμου τοῦ Σίσυφου.

Μιά δίχως νόημα, δίχως οὐσία ἐπανάληψη μοιάζει νά εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων: κατεργαρέοι, κωπηλάτες δηλαδή, στὰ χέρια καπετάνιων, καὶ τοῦ πῶ ἀκαμπτου ἀπ' ὅλους: τοῦ «μεγάλου κύματος», πού δὲν φείδεται κανενός. Κι ὕστερα, δώστου ξανά ὁ Σίσυφος νά ἐρωτεύεται τὴν πέτρα· ξανά, ξανά καὶ δίχως τέλος. Τὸ νά τὸ βλέπει;

Οἱ ΕΦΤΑ: Γουλιὰ στυφή, γουλιὰ ξινή, πάει κι ἔλα ἢ ἀναγοῦλα σὲ λαρύγγι σου, πάει κι ἔλα ὁ κόμπος ἀναφιλητό, πάει κι ἔλα, κόμπος βαθὺς τὸ θάμασμα μπροστὰ σὲ χρυσοπόρφυρο λόγεγμα, μπροστὰ στὴ δύναμη, τὸ κάλλος, τὴν ὑπομονὴ τ' ἀθρώπου.⁷

Σάν τοὺς σκυφτοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεᾶ. «Ἦταν καλὰ παιδιὰ», πού εἶπε καὶ ὁ ἄλλος ποιητὴς. Σκυφτοί, σκάβουν τὴ θάλασσα, τὸ ἄπειρο, καὶ πάνω τους σφυρίζουν οἱ σπιλιάδες τοῦ Μηδενός. Τὸ νά τὸ βλέπεις; «Γουλιὰ στυφή, γουλιὰ ξινή». Στάζει τὴ μέρα στάζει στὸν ὕπνο μνησιπήμων πόνος...

Τίποτα δὲν ἀφήνει ἀνέγγιχτο ὁ χρόνος: Ἀκόμη καὶ τὴν ὁμορφιά, ἐκεῖνη πού γεννάει τὸν «κλισιμελὴ πόθο». Καὶ ὁ Ρίτσος μᾶς μιλάει γιὰ τὴν Ἑλένη, ἐκεῖνη πού γιὰ χάρη τῆς ὁ Ὀμηρος θυσιάσε τοὺς πιὸ ὠραίους στίχους του, καὶ μᾶς τὴ ζωγραφίζει μὲ τὸν τρόπο πού ὁ Ντονατέλλο σκάλισε τὴ Μαγδαληνὴ: πέρα κι ἀπ' τὰ γεράματα· κλεισμένη στὸν κλοιὸ τῆς γνώσης.

Καὶ μᾶς μιλάει, μιά καὶ δυό, μὲ τρόπους πού ποιοῦν, γιὰ τοὺς αἰώνιους στρατιῶτες τοῦ κάθε Τρωικοῦ πολέμου. Γιατί, πότε τελείωσε ὁ Τρωικὸς πόλεμος; Ποιὸς πόλεμος τελείωσε ποτέ; Κι ἂν πει κανεὶς ὅτι ἐδῶ ὁ Ρίτσος μιλάει γιὰ τὸν κόσμο τῶν συντρόφων του στῆς ματωμένες χαράδρες τῆς Ἀριστερᾶς θά ἔχει τὸ δικιο μὲ τὸ μέρος του, ἀλλὰ ὄχι ὅλο τὸ δικιο.

Καὶ μᾶς μιλάει μὲ πολλὰ στόματα γιὰ τὴ ματαιότητά, γιὰ τὸ ἀδύνατο τῆς ἀλλαγῆς, γιὰ τὴν διαρκὴ ἦττα τοῦ ἀνθρώπου. Λόγια θαλμένα σὲ στόμα τῆς Ἰσμήνης, μᾶ καὶ ἄλλων πολλῶν. Κι ἂν πεις ὅτι ἡ Ἰσμήνη ὑπῆρξε, σάν τὴ Χρυσόθεμη, ἕνας ἀντιήρωας, συμπλήρωμα τοῦ ἄλλου μισοῦ τῆς σκληρῆς ἀδελφῆς τῆς, τί νά πεις γιὰ τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα; Αὐτοὶ ὑπῆρξαν ἥρωες καὶ βασιλιάδες, κι ὡστόσο δὲν ἀπέφυγαν τὸν τρόπο τῆς ἀλήθειας:

Τί κατάλαβαν, θέ μου, τί κέρδισαν; Τὰ ἄλλα τὰ ξέρετε.

Δὲν ἀπόμεινε τίποτα. Μόνο ἡ πέτρινη Σφίγγα σὲ βράχο

ἔξω ἀπ' τῆς πύλες τῶν Θηβῶν, ἀδιάφορη, ἀπερίσπαστη –

δέ θέτει πιά ἐρωτήματα. Κόπασε ὁ μάταιος θόρυβος. Ἄδειασε ὁ χρόνος.⁸

Μοιάζει ν' ἀκοῦς τὸ τρομερὸ μῆνυμα πού ἔφερε ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα, ὁ Ἡρ ἐκεῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμενίου, ὅταν ἔκαμε τὸ ἀδιανόητο ταξίδι του στῆς γειτονιῆς τοῦ Πλούτωνα. «Καμιά νίκη δὲν ὑπάρχει», θά ἀντηχήσει ὁ λόγος τοῦ Νεοπτόλεμου-Φιλοκτήτη.

Καὶ ὁ ποιητὴς φορᾷ τὰ ἐφτά πρόσωπα τοῦ Τειρεσία, ἐκεῖνου πού εἶδε τὴ θεὰ γυμνὴ, γιὰ νά ἀγκαλιάσει ὁλόκληρο τὸ ἐρώτημα, πλέκοντας ἴσως τὸ πιὸ σφιχτό, τὸ πιὸ ἀσφυκτικὸ ποίημα-μονόλογο. Ὁ μάντης, ὁ τυφλός, εἶναι ὁ πιὸ ἀρμόδιος νά μιλήσει· μάλιστα τώ-

6. Γιάννης Ρίτσος, «Ἕσχατη ψυχαγωγία», Ἀργά, πολὺ ἀργά μέσα στὴ νύχτα, Ἀθήνα 1991, σ. 156.

7. Γιάννης Ρίτσος, Τειρεσία, σ. 39-40.

8. Γιάννης Ρίτσος, «Ἰσμήνη», Τέταρτη Διάσταση, σ. 227 (ἀ' ἐκδ. 1972).

ρα πού κάθεται ἐκεῖ, στά κράσπεδα τοῦ χρόνου, μόνος μέ τούς ἐφτά ἑαυτούς του, ξεκουκίζοντας τό κομπολόι τῆς σοφίας, σάν τούς αἰώνιους γέροντες στά καφενεῖα τῶν χωριῶν μας –θυμᾶστε;– μέ τίς παχιές μουστάκες τους καί τό μάτι τους θολό ἀπό τίς ξεμακρες εἰκόνες τοῦ κόσμου. Ὁ Τειρεσίας θά μιλήσει γιά τό δράμα τῆς πράξης μετά τή στυφή γνώση, καί θά συναντήσῃ τόν Ὁρέστη ἐκεῖνον πού σκότωσε τή μάνα του καί τόν κυνήγησαν –ἀλήθεια; ψέματα;– οἱ Ἑρινύες.

ΤΡΙΤΟΣ: Μή καί δέν εἶναι τέχνη τό τραγοῦδι;
Πές, δέν εἶναι;
ΟΙ ΕΦΤΑ: Τέχνη πικρή, τέχνη τρανή: νά δίνεις
τήν ἐλπίδα πού δέν ἔχεις.⁹

«Τέχνη πικρή, τέχνη τρανή: νά δίνεις τήν ἐλπίδα πού δέν ἔχεις». Ἐδῶ ὁ στοχασμός ἀρχίζει νά συναπαντᾷ τήν πράξη. Ὁ ποιητής, ὁ ἀριστερός ποιητής, σφίγγει ξανά, μ' ἄλλη σοφία τώρα τό χέρι τῶν ἀνθρώπων, τῶν συντρόφων του, ἀκόμη κι ἂν ἐκεῖνοι δέν μποροῦν, δέν θέλουν ν' ἀκούσουν τή «μαύρη ἀλήθεια».

Ἡ γνώση τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας δέν θά μείνει λόγος κενός. Τό ἀντίθετο: γίνεται τό καμίνι πού καίει τίς βεβαιότητες καί τήν ἀσφάλεια τῶν ἐκκλησιῶν καί τῶν κομμάτων γίνεται φίδι πού δαγκώνει τίς ἀγρυπνες νύχτες γίνεται τό ὀλόγιομο Τίποτα:

Ὡστε, λοιπόν,
δέν ἦταν τίποτα τό χτίσιμο, ἡ ἐλπίδα, οἱ σφρα-
γισμένες ταυτότητες, καθιερωμένες,
τίποτα ἡ σκάλα ὅταν ἀνέβαινες τό πάνω κεφαλο-
σκαλο κ' ἔλεγες: τέλειωσε ἡ σκάλα ἀνέδηκα
βρίσκοντας πάλι τό ρυθμό σου σέ τύλιγε ὁ ἀγέ-
ρας νάθοντας "εἶμαι",
τίποτα τό "εἶμαι", τό χτίσιμο, τό γκρέμισμα τί-
ποτα...¹⁰

Εἶναι πάνω σ' αὐτό τό Τίποτα πού ὁ Ρίτσος θά χτίσει τήν ἐπανανακάλυψη τῆς γλώσσας, τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνος ἔμαθε γιά τό πῶς λαξεύεται τό μέγα μυστήριο τῆς συνείδησης, ἔμαθε γιά κείνη τή σταγόνα πού «κρέμεται μονάχη πάνω ἀπ' τά βάραθρα», καί ἔμαθε μέ τί κόπο καταχτιέται καί πόσο εὐκόλα συντριβεται. Μᾶς τό εἶπε ὁ Νεοπτόλεμος, καθῶς προοικονομοῦσε τήν εἰκόνα του σφηνωμένη στό λαρύγγι τοῦ Δούρειου Ἴπλου:

οἶ νά 'μαι μιά μπουκιά σταματημένη στό λαρύγγι
τοῦ ἀπείρου καί ταυτόχρονα μιά γέφυρα
πάνω ἀπό δύο, τό ἴδιο ἀπόκρημνες κι ἀγνωστες,
ὄχθες –
μιά γέφυρα ψεύτικη, βέβαια, ἀπό ξύλο καί πικρή
πανουργία.¹¹

Ἔτσι, ὁ ὀδηγητής τῶν μαζῶν, ὁ ὑμνητής τῶν ἀγῶνων τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ γεύτηκε πρῶτα τό Παράλογο καί

τό Μηδέν, μπόρεσε νά φιλοτεχνήσῃ τόν ἥρωικό πεσιμισμό τῆς Ἑλένης:

ἴσως ἐκεῖ πού κάποιος ἀντιστέκεται χωρίς ἐλπί-
δα, ἴσως ἐκεῖ νά ἀρχίζει
ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, πού λέμε, κ' ἡ ὀμορφιά τοῦ
ἀνθρώπου.¹²

Μέσα σ' ἓναν τέτοιο παράλογο κόσμο, πού ὁ ἀνθρώπος χτυπιέται μέ τή Μοίρα του, μέσα στό βασίλειο τῆς Φθορᾶς, ἡ γνώση γίνεται αὐτό πού πρέπει νά εἶναι: ἓνας χαρούμενος πεσιμισμός. Ὁ ἀνθρώπος ὑπάρχει, κατανασμένος τώρα ἀπό ἓνα ἄλλο φῶς· ἡ ἀλληλεγ-
γύη ἔχει περισσότερο νόημα κάτω ἀπ' τόν ἄδειο οὐρανό· ἡ ἐπανάσταση εἶναι δυνατή, ἀκόμη κι ἂν πρέπει νά ἐπανεφευρεθῇ τό ἀλφαθητάρι τῆς ἡ πράξη ἔχει πάντα μία κατεύθυνση: τήν αἰώνια γέννηση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀκόμη, λοιπόν, κι ἂν πρέπει νά ἐφευρεθῇ ξανά τό ἀλφαθητάρι τῆς γιά νά χωρέσει τώρα ὅλη τή σοφία τοῦ Τειρεσία κι ὅλη τή στυφή ἀπογοήτευση τῆς Ἑλένης, ἡ Πράξη, ἡ συνάντηση, ἡ συντροφικότητα εἶναι δυνατή. «Τί κόσμος, θέ μου, τί ἀπέραντος ὁ κόσμος», φωνάζει ὁ ἀνθρώπος μέσα στήν ἄψη τῆς διαδήλωσης. Καί ὁ ποιητής θέτει σέ κίνηση ὅλο του τόν ἑαυτό:

«Καί τότε τρέχοντας ἐγὼ φώναξα:

Γκραγκάντα

κ' οἱ ἄλλοι κατάλαβαν ἀμέσως καί φώναξαν:

Γκραγκάντα»¹³

καί πήρανε τή λέξη ὁ ἀέρας καί οἱ λόφοι καί οἱ ἀνθρώποι καί φούσκωσαν οἱ φθόγγοι τίς σημαῖες. «Γκραγκάντα». Μιά λέξη, ὁ ἦχος τῆς ὀποίας, μέσ ἀπό δρόμους σκολιούς, μᾶς φέρνει πίσω, σέ μιάν ἄλλη, ἐξί-
σου μαγική καί ἀκατανόητη, μέ τήν ὀποία ὁ ἐργάτης τοῦ Δημοσθένη Βουτυρά, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, τρομοκρατοῦσε τά ἔνοχα ὄνειρα τῶν κατεχόντων: «Πα-
ραράμα!» Καί εἶναι σάν νά λείει ὁ ποιητής: Ἡ Ἐπα-
νάσταση εἶναι δυνατή νά βροῦμε πρέπει μονάχα τό ἀλφαθητάρι τῆς!

Ἀλλά, μέχρι ἐδῶ. Σχηματικά καί βεβαίως ἀδέξια προσπάθησα νά σκιαγραφήσω κάποια ἀπό τά ἀνοιχτά ζητήματα, κάποιες ἀπό τίς προκλήσεις πού ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ ἀνάγνωση μιᾶς τέτοιας ποίησης. Τί κατὰφερα δέν ξέρω. Θ' ἀκούσουμε ἀμέσως ἀνθρώπους πῶς εἰδικούς, πού θά φωτίσουν πλευρές αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ἐπιχειρώντας νά μορφώσουν κλειδιά σύγχρονα, γιά νά ἀναμετρηθῇ τό σημερινό βλέμμα, μέ ἓναν ἀπό τούς λόγους τοῦ χτές.

9. Γιάννης Ρίτσος, *Τειρεσίας*, σ. 14.

10. Γιάννης Ρίτσος, *Γκραγκάντα*, Ἀθήνα 1973, σ. 15.

11. Γιάννης Ρίτσος, «Φιλοκτήτης», *Τέταρτη Διάσταση*, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ. 1965), σ. 258.

12. Γιάννης Ρίτσος, «Ἡ Ἑλένη», *Τέταρτη Διάσταση*, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ. 1972), σ. 281.

13. Γιάννης Ρίτσος, *Γκραγκάντα*, σ. 34.

ΚΛΑΟΥΝΤΙΑ ΡΟΥΣ

«Ἡ δική μου ἐλεύθερη γερμανική νεολαία»

Μετάφραση Ἄντζη Σαλτάμπαση, ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 2005

Ἡ ἀμηχανία πού ἀκολούθησε τήν πτώση τοῦ Τείχους καί τὰ γεγονότα τοῦ 1989 στίς πρώην σοσιαλιστικές χῶρες ἦταν ἡ κυρίαρχη ἀντίδραση –ἀνατολικῶν καί δυτικῶν– ὄχι μόνο γιά τίς πολιτικές ἐξελίξεις πού ἀκολούθησαν. Ὁ ἀθλητισμός, οἱ ἐπιστήμες, οἱ τέχνες, τομεῖς στοὺς ὁποίους εἶχαν διαπρέψει ἐπὶ χρόνια οἱ Ἀνατολικοί, ἔμοιαζαν νά μένουν ξαφνικά ἀκέφαλοι, ἔωλοι. Στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας, ἡ ἀμηχανία σέ κάποιους ἐγινε σχεδόν ἀγωνία: πῶς θά συνεχιστεῖ ἡ τεράστια λογοτεχνική παράδοση; Θά καταφέρουν οἱ σύγχρονοι Ρῶσοι, Πολωνοί, Τσέχοι κ.λπ. λογοτέχνες νά ἀφομοιώσουν στή μυθολογία τους –ἐπιτυχῶς– αὐτό τό τεράστιο σόκ πού ὑπέστησαν οἱ κοινωνίες τους;

Τό βιβλίον τῆς Ἀνατολικογερμανίδας Κλαούντια Ρούς βάζει τήν ἐλπίδα στή θέση τῆς ἀμηχανίας. Εἶναι τό πρῶτο πεζογράφημα τῆς 34χρονης δημοσιογράφου (τό ὅποιο εἶναι ὑποψήφιο γιά τό βραβεῖο πρωτοεμφανιζόμενου συγγραφέα γιά τό 2004) καί ἀκροβατεῖ, μέ ἐξαιρετική εὐφυΐα, ἀνάμεσα στή μαρτυρία καί τήν πεζογραφία. Ἀπό οἰκογένεια ἀντικαθεστωτικῶν τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας ἡ Κλαούντια, ἀπό οἰκογένεια πού ἐπέλεξε ὅμως νά παραμείνει ἐντός τῶν ὁρίων τῆς χώρας της, ἔμαθε ἀπό πολύ μικρή νά ἔχει διαρκῶς μπροστά της... κατσαρίδες! Ἔτσι ἔλεγαν στήν οἰκογένεια τῆς Κλαούντια, συνθηματικά, τοὺς πράκτορες τῆς Στάζι. Ἡ Κλαούντια μεγάλωσε σέ μιά παραθαλάσσια πόλη τῆς Βαλτικῆς. Ἀπό μικρή ἔδλεπε ἀπέναντί της, μακρινή, ἀπλησίαστη, τή Σουηδία. Τό φέρι μπότ πού συνδέει τίς δύο πλευρές τό πήρε γιά πρώτη φορά στίς 20 Ἰουνίου τοῦ 1996. Μέχρι τότε «αὐτό τό σύνορο, περισσότερο κι ἀπό τό τείχος τοῦ Βερολίνου, ἦταν τό προσωπικό μου σιδηροῦν παραπέτασμα. Ἀνυπέρβλητο. Παγερό. Ἐνας βαθύς, σκοτεινός τάφος στό νερό. Ἐνας τοῖχος ἀπό κύματα πού μούγκριζαν. Ἐνας τόπος στόν ὁποῖο κάθε μέρα ἔδλεπα πού τελείωνε ὁ δικός μου κόσμος».

Ὅχι, τό βιβλίον τῆς Κλαούντια Ρούς, δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση μελό. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Κυριαρχεῖ τό χιούμορ, ἡ ξεκάθαρη κρίση, ἡ ἀποφασιστικότητα, ἡ ἀριστερή πολιτική τοποθέτηση. Ἡ Κλαούντια Ρούς περιγράφει μέ σοκαριστική ἀμεσότητα τὰ παιδικά της χρόνια στό καθεστῶς τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας, τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, τίς μετακινήσεις τῆς οἰκογένειάς της, ἀλλά καί τοὺς τρόπους πού

ἔμαθε ἀπό πολύ μικρή, σχεδόν ὅπως τό κρυφτό, νά κοροϊδεύει τοὺς διῶκτες τους. «Υπάρχουν ἀπώλειες στή ζωή πού δέν ξεπερνοῦνται ποτέ. Ἄς ποῦμε, ἐγώ δέν μπορῶ νά ξεχάσω μέ τίποτα ἓνα δεματάκι πού κατάσχεσε ἡ Στάζι καί προοριζόταν ειδικά γιά μένα. Εἶχε ἔρθει ἀπό τήν Ἰταλία καί περιεῖχε ἓνα μπλέ κασκόλ καί ἀσορτί σκοῦφο. Τό γράμμα πού συνόδευε τό δῶρο ἔφτασε, τό δέμα ὄχι. Δέν τό ξέχασα ποτέ. Ἀκόμα τό περιμένω».

Κι ἂν τὰ περιστατικά ἀπό τή ζωή της ὡς τέκνο ἀντικαθεστωτικῶν προκαλοῦν κλαυσίγελο, τὰ πράγματα ὀξύνονται καθῶς φτάνουμε στό 1989. «Τό πρωί τῆς 9ης Νοεμβρίου τοῦ 1989 ἡ μητέρα μου ὑποβλήθηκε σέ μιά πολύπλοκη ἐπέμβαση, κατά τήν ὁποία τῆς ἔραψαν τοὺς κομμένους τένοντες τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Γιά νά ἀναπτυχθοῦν ξανά. Ὅταν ξύπνησε ἀπό τή νάρκωση, τό πρόγραμμα τῆς τηλεόρασης εἶχε διακοπῆ καί στά ἀνοιχτά πλέον σύνορα τό ἀλκοόλ ἔτρεχε ποτάμι». Μ' αὐτές τίς φράσεις ἀρχίζουν τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ὀλιγοσέλιδου ἀλλά μεσοτοῦ βιβλίου τῆς Ρούς. Συγκλονιστικά κεφάλαια. «Στό σπίτι μου εἶχα μάθει ὅτι ἡ ΛΔΓ, πέρα ἀπό τό σταλινισμό καί τήν ἀποβλάκωση τοῦ λαοῦ, ἦταν τό καλύτερο γερμανικό κράτος πού εἶχε ὑπάρξει ποτέ. Ἦταν δική μας δουλειά νά τό μεταρρυθμίσουμε καί νά τό φέρομε στόν ἴσιο δρόμο. Γι' αὐτό μέναμε ἐδῶ, αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού δέν εἶχαμε πάει στή Δύση».

Σοκαρισμένη, παρακολουθεῖ τήν κατάρρευση ὄχι μόνο τοῦ τείχους ἀλλά καί μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς. Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού πρωτοαντικρίζει τὰ γεμάτα ράφια στά μπάρ τοῦ δυτικοῦ –τότε– Βερολίνου μέ τόν ἴδιο τρόπο πού προσπαθεῖ νά γνωρίσει τήν ἄλλη πλευρά τῆς πόλης ὅπου ζοῦσε, καί πού μέχρι τότε ἤξερε μόνο ἀπό τίς κινηματογραφικές ταινίες. Ἦταν οἱ πρώτες ἀντιδράσεις μιᾶς νεαρῆς κοπέλας πού εἶχε μεγαλώσει ἀλλιῶς. Γιά τήν Κλαούντια, ὅπως καί γιά ἑκατομμύρια ἄλλους ἀνθρώπους, τό βράδυ τῆς 9ης Νοεμβρίου 1989 ἀναποδογύρισαν τὰ πάντα. Τό βιβλίον τῆς Κλαούντια Ρούς δέν σταματάει ὅμως ἐδῶ. Δέν μένει στήν ἐκπληξη καί στό παράπονο. Συνεχίζει νά ἀναζητᾶ, ἐκτός τῶν συνόρων τῆς ἐνωμένης, πλέον, Γερμανίας. Βρίσκει τήν Εὐρώπη. Καί ἐπιλέγει νά μείνει ἐκεῖ.

Ὅλγα Σελλά

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Λελυπημένος αὐλός

Ποιήματα, εκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 2005

Οφείλω νά νομιμοποιήσω τήν παρουσία μου στή σημερινή μας συνάντηση. Δέν εἶμαι οὔτε κριτικός οὔτε θεωρητικός τῆς λογοτεχνίας. Θαναμάζω ἀπεριόριστα αὐτούς πού ἔχουν αὐτές τίς ικανότητες καί τίς γνώσεις πού ἐγώ δέν τίς ἔχω. Διεκδικῶ ἀπλῶς τήν ιδιότητα τοῦ ἐπαρκούς ἀναγνώστη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδή πού μέσα ἀπό τά βιβλία καί τήν ἀνάγνωση προσπαθεῖ νά γνωρίσει ἄλλους κόσμους καί ἄλλους ἀνθρώπους καί μέ τόν τρόπο αὐτό νά συμπληρώσει τήν προσωπικότητά του. Ἰδιαίτερα διεκδικῶ τήν ιδιότητα τοῦ ἀναγνώστη καί τοῦ ἐραστή τῆς ποίησης, καθώς πιστεύω πῶς μόνο μέσα ἀπό τήν ποίηση καί μέ τήν ποίηση μπορούμε νά πλησιάσουμε τήν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Ὑπό αὐτή τήν ιδιότητα καί μέ αὐτή τήν ἔννοια καί μόνο παρακολουθῶ πολλά, πάρα πολλά χρόνια τήν πορεία (καί τήν περιπέτεια) στήν ποίηση τοῦ φίλου μου, τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου. Δέν θά πιστέψετε ἀλλά αὐτό συμβαίνει ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '50, ὅταν στόν διαγωνισμό τῆς ἱστορικής πλέον ἐφημερίδας *Πανσπουδαστική*, ὁ Νίκος Ἀντωνάτος, μέ κριτική ἐπιτροπή τόν Ὅμηρο Μπεκέ, τόν Λέοντα Κουκούλα καί τόν Ἀντρέα Καραντώνη, εἶχε ἀποσπάσει τό βραβεῖο καί τό ὄνομά του εἶχε γίνει πασιγνώστο στούς φοιτητικούς κύκλους τῆς ἐποχῆς. Τό ὄνομα «Νίκος Ἀντωνάτος» λοιπόν μέ ἀκολουθεῖ ἔκτοτε καί μέ ὑποχρεώνει νά τό ἀκολουθῶ κι ἐγώ στήν πορεία του στόν δύσβατο δρόμο τῆς ποίησης καί στό ἀνέβασμά του στή δύσκολη σκάλα τῆς ποιήσεως.

Ἄς θυμηθοῦμε τόν Ἀλεξανδρινό:

*Ἄλλοιμονον, εἶν' ὑψηλή τό βλέπω, πολύ ὑψηλή
τῆς Ποιήσεως ἡ σκάλα. [...]*

*Τώρα δύο χρόνια πέρασαν πού γράφω κ' ἕνα
εἰδύλλιο ἕκαμα μονάχα. [...]*

Ὁ Νίκος Ἀντωνάτος δέν ἔκαμε μόν ἕνα εἰδύλλιο, ἔχει, ἀπό τό 1983 πού ἐξέδωσε τό πρῶτο του βιβλίο, ἐκδόσει 5 συλλογές ποιημάτων καί ἔχει ἀνέβει πολλά σκαλοπάτια στήν ποιήσεως τή σκάλα, ὥστε βασίμως νά μπορεῖ νά λέει καί νά ὑπερηφανεύεται ὅτι εἶναι πρό πολλοῦ «πολίτης ἐκ τῶν ιδεῶν τήν πόλιν».

Δέν ἀκολούθησε ἐντούτοις τόν πονηρό Ἀλεξανδρινό εἰς τήν πορεία του αὐτή. Ἴσως ἐξ ἰδιοσυγκρασίας, ἴσως ἐξ ἐπιλογῆς – δέν ἐπιλέγεις πάντοτε τό δρόμο πού θ' ἀκολουθήσεις, πολλές φορές εἶναι ὁ ἴδιος ὁ δρόμος πού σέ ἐπιλέγει καί πού σοῦ ἐπιβάλλει νά τόν ἀκολουθήσεις.

Ἀρκεῖ ὅτι ἀπ' τῆς ψυχῆς

τά ἄδυτα

τῆς ποίησης περπάτησα τά ὕδατα

Φαίνεται ὅτι λογοπαίζει ἀλλ' οὐδέν ἀναληθέστερον. Διατυπώνει τή δική του ποιητική, ἀκολουθώντας ἴσως τίς ὑποδείξεις καί τίς συμβουλές τοῦ Ράινερ Μαρία Ρίλκε.

Ὁ ποιητής δέν ἔχει βιογραφία. Βιογραφία του εἶναι τά ποιήματά του. Ἄν δέν ὑπάρχουν τά ποιήματά του, ὁ ἴδιος δέν ἔχει γεννηθεῖ ποτέ, δέν ἔχει ζήσει, ἔστω καί ἂν μπορεῖ κάθε στιγμή νά παρουσιάζει ληξιαρχική πράξη γεννήσεως, δελτίο ταυτότητας ἢ βιβλιάριο ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν.

Ναί, ἀλλά τά ποιήματα, πού συνιστοῦν τή βιογραφία του, ἔχουν κρυφή ἢ φανερό ἀφετηρία τῆ ζωῆ του, τά γεγονότα πού τόν διαμόρφωσαν, τήν ἐποχή του, τίς πληγές του, ἀπό τίς ὁποῖες ἀρδεύονται τά ποιήματα.

Γι' αὐτό ἴσως καί μέ βάση τό ἱστορικό πλαίσιο καί τίς κοινές (καταναγκαστικές πολλές φορές) ἐμπειρίες οἱ μελετητές ἀνιχνεύουν κοινά στοιχεῖα, κοινά χαρακτηριστικά στήν ποίηση κάθε ἐποχῆς. Ἔτσι, π.χ., μιλοῦν γιά τή γενιά τοῦ '30, τήν πρώτη καί τή δεύτερη μεταπολεμική γενιά, τή γενιά τοῦ '70 κ.ο.κ.

Ὁ Νίκος Ἀντωνάτος ἀνήκει γραμματολογικά στή λεγόμενη δεύτερη μεταπολεμική γενιά, μιά γενιά πού ἔζησε τά παιδικά καί τά ἐφηβικά της χρόνια μέσα στόν πόλεμο, τόν παγκόσμιο καί τόν ἐμφύλιο, πού διαμορφώθηκε ἀπό τόν πόλεμο καί πού πλήρωσε τίς συνέπειες τοῦ πολέμου αὐτοῦ, κυρίως τοῦ Ἐμφυλίου, χωρῆς νά εὐθύνεται γι' αὐτόν. Καί λέει ὁ ποιητής:

Ἀπό ἓνα παρελθόν
ἀμούστακο
φαγώθηκε
ὄλο μου τό μέλλον

Πολλά μπορεί νά ἀνιχνεύσει κανείς σ' αὐτούς τούς τέσσερις στίχους, πού θά μπορούσαν νά εἶναι ἓνας μόνο στίχος ἀλλά τούς καταγράφει ὡς τέσσερις γιά νά τούς καταστήσει καί ὀπτικά πύο δραστικούς. Πολλά, λοιπόν, τόσο τοῦ ἰδιωτικοῦ ὅσο καί τοῦ δημοσίου δίου. Ἐμένα, πάντως, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά τούς διαβάσω ὅπως μοῦ ταιριάζουν: Μιά γενιά πού τό μέλλον της τό καθόρισαν γεγονότα, στά ὁποῖα αὐτή δέν ἔλαβε μέρος, δέν ὑπῆρξε συμμετοχος καί γιά τά ὁποῖα δέν θά μπορούσε νά ἔχει καμία εὐθύνη. Πλήρωσε ὁμως καί πλήρωσε τοῖς μετρητοῖς, χωρίς οὔτε κἀν νά ἐπικαλεσθεῖ τό προνόμιο τῆς ἀποδοχῆς ἐπ' ὠφελεία ἀπογραφῆς. Ἀντίθετα μάλιστα ἀποδέχθηκε καί ἀνέλαβε ὅλες τίς εὐθύνες καί ἀντλησε ἀπό τίς πληγές της ὕδωρ λάλον, στήν προκείμενη περίπτωση ὄντως ποίηση, τουτέστιν τήν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Πληγή μου / σιγά σιγά τό λάμδα / κλείσε /
καί δῶσε μου νερό / νά πιῶ.

Κι αὐτή τή φορά ἔχουμε πέντε στίχους ἀντί ἓνα, τό ἴδιο δραστικούς. Ἐστω καί ἂν φαίνονται ἓνα λογοπαίγνιο.

Αὐλός λελυπημένος εἶναι ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς, πού παρουσιάζουμε σήμερα, καί ἀποτελεῖ δάνειο ἀπό τήν ὠδή «Εἰς Χίον» τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου. Ἀπό τήν ἴδια ὠδή εἶναι παρμένοι καί οἱ ἐπιμέρους τίτλοι τῆς συλλογῆς: Ἰερὸν ρεῦμα - Τ' ἄλυτον μέτρον - Αἵματος βροῦσαις - Τοῦ θαθέος Ἄδου.

Δέν εἶναι τυχαῖο. Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος σ' ὅλην τήν ποίηση καί κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια εἶναι ἓνας λελυπημένος ποιητής. Τό ἴδιο καί ὁ Νίκος Ἀντωνάτος. Στήν ποίηση τοῦ Κάλβου, διαισθανόμαστε, ὅπως γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, τήν πολύτιμη οὐσία της «κι ὁμως δέν εἶναι εὐκόλο νά τήν ὀρίσουμε». Τό ἴδιο καί στήν ποίηση τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου.

Ἀκολουθεῖ λοιπόν ὁ Νίκος Ἀντωνάτος τόν μεγάλο Ζακύνθιο; Δέν θά τό ἔλεγα. Ὅπως δέν θά τό ἔλεγα καί γιά τόν μεγάλο Ἀλεξανδρινό. Ἀπό τόν Ζακύνθιο δανεῖζεται τή βαθύτατη λύπη του, ἀπό τόν Ἀλεξανδρινό τή δραματικότητα. Ὅμως καί στή μία ὅπως καί τήν ἄλλη περίπτωση μέ ἀφορμή τά δικά του διώματα καί, πάντοτε, μέ τούς δικούς του τρόπους καί μέ τή δική του εἰρωνία, πού ἐκφράζεται, συχνά μέ τό λογοπαίγνιο, πού ὁμως δέν εἶναι λογοπαίγνιο, εἶναι ὁ τρόπος γιά νά μή γίνει τό δραματικό μελοδραματικό, γιά νά κρατήσει τίς δικές του ἀποστάσεις.

Σάν δοκιμή ἀρώματος
στό μέσα μέρος τοῦ καρποῦ
τό σούρουπο προσέγγισε.

Τίποτε δέν εἶναι τυχαῖο στήν ποίηση τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου. Οὔτε ὁ τίτλος, οὔτε οἱ ἐπιμέρους τίτλοι, οὔτε τό μοτο, οὔτε ἡ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου στόν παλιό μας φίλο, τόν Ἀνδρέα Κίτσο-Μυλωνά, πού δέν βρίσκεται πιά μεταξύ μας, πού ὑπῆρξε ὄντως ποιητής, πού ἔγραψε πραγματικά ποιήματα, πού δέν ἐπιδίωξε ποτέ νά ἐκδώσει μιά ποιητική συλλογή, πού ἦταν, ἔτσι νομίζω, βαθύτατα λελυπημένος φίλος. Καί τό μότο τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, πού ἔτσι, ἀποσπασμένο ἀπό τό λοιπό σῶμα τῆς ποιήσεώς του, μοιάζει σάν στίχος ἀποσπασμένος ἀπό τήν ποίηση τοῦ Ἀντωνάτου: «Καί δέ ζῶ καί δέν ἔχω πεθάνει».

Μιλῶ τόση ὥρα γιά τά ποιήματα τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου, σάν νά ἀποτελοῦν τήν ἐλεγεία μῆς γενιᾶς. Κι ὁμως εἶναι ποιήματα ἐρωτικά, κυρίως ἐρωτικά, πού ἐγώ τά διαβάξω – μοῦ ἐπιτρέπουν νά τά διαβάξω, ὅπως τά διαβάξω. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται καί ἡ ἀξία τῆς ποιήσεως τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου, ἐπιδέχεται, ὅπως κάθε πραγματικό ἔργο τέχνης, πολλές ἀναγνώσεις.

Ὑπαινίχθηκα, ἀλλά δέν μίλησα σαφῶς γιά τή λιτότητα, βασική ἀρετή τῆς ποίησης τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου. Ἄν στήν πρώτη συλλογή του καί στίς μετέπειτα, κυρίως στόν «Ἄγρον Κεραμέως» ὑπάρχουν ποιήματα τῆς μῆς σελίδας, στόν «Λελυπημένο Αὐλό» ὑπάρχουν ποιήματα τοῦ ἑνός στίχου, συχνά μάλιστα ἀποφαντικά.

Τό τέλος τοῦ ὕπνου εἶναι ὁ θάνατος.

Ὅσο παιρνοῦν τά χρόνια, τόσο κερδίζει ἡ λιτότητα, ἡ ἐλλειπτικότητα, ὁ ὑπαινιγμός, τό ἐπιγραμματικό.

Ὅχι πιά φράσεις
ὄχι πιά λέξεις
γραμματῶν σύμβολα
ἀντί γιά τήν πόλη ἢ πείρα
ἀντί γιά τό σῶμα τό νύχι.

Μίλησα πολύ ἐνῶ ἡ ποίηση τοῦ Ν.Α. ἐπιβάλλει σιωπή, στοχασμό καί περισυλλογή. Καί πολλές φορές θαυμασμό, πού δέν ἐπιδέχεται πολλά λόγια. Θά μοῦ ἐπιτρέψετε λοιπόν νά τελειῶσω μέ μερικούς ἐρωτικούς στίχους πού ἀπό τήν πρώτη στιγμή τούς εἶχα θαυμαστικά ὑπογραμμίσει στό βιβλίο. Εἶναι στίχοι τοῦ «Βαθέος Ἄδου».

Σά μία μικρή ἀδιόρατη φλεβίτσα
σπασμένη στό μηρό της
κοκκίνησε στό βάθος ὁ ὀρίζοντας.
Καί τά πουλιά σκόρπισαν στόν
ἀέρα, ὅπως τά χθεσινά ἄγραφα
λόγια μέσ σ' αὐτιά μας.

Ἐλπίζω ὅτι δέν ἀδίκησα τόν φίλο μου Νίκο Ἀντωνάτο ὑπερτονίζοντας τίς ἀρετές του. Καί μέ τή φλυαρία μου.

Χρῆστος Ρουμелиωτάκης

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Χρήστος Δερμεντζόπουλος,
Μάνος Σπυριδάκης (έπιμ.),
*Άνθρωπολογία, Κουλτούρα
καί Πολιτική,*

έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2004,
σελ. 381

Μέσα στον 20ό αιώνα, κανένα άλλο πεδίο των κοινωνικών επιστημών δεν έχει αναδειχθεί σε τόσο παραγωγικό ερευνητικό ζήτημα όσο η ίδια ή έννοια της κουλτούρας. Από τις παραδοσιακές ούμανιστικές θεωρήσεις της κουλτούρας ως «καλλιέργειας» ή ως κιδωτού πολιτισμικών αγαθών μέχρι τις σημερινές προσεγγίσεις της κριτικής θεωρίας (critical theory), των πολιτισμικών σπουδών και της ανθρωπολογίας, η κουλτούρα αποτέλεσε τό κοινό υπόστρωμα που ώθησε τις κοινωνικές επιστήμες να αναστοχαστούν τή θεωρία και τή μεθοδολογία τους, τά πεδία των εφαρμογών τους, τις διεπιστημονικές τους διασταυρώσεις, τις πολιτικές έμπλοκές του επιστημονικού τους λόγου. Παρακολουθώντας μάλιστα τις «τύχες» των ερευνητικών πεδίων, θά έλεγε κανείς πως αυτό που διακρίνει τή συγκρότηση των κοινωνικών επιστημών μέσα στον 20ό αιώνα είναι ή «πολιτικοποίηση της κουλτούρας», και ή ανάδυσή της ως ένα κυρίαρχο συστατικό του σύγχρονου ακαδημαϊκού και πολιτικού διαλόγου. Από τό ρομαντικό παράδειγμα της «ύψηλης και της χαμηλής κουλτούρας», μέχρι τή Σχολή της Φραγκφούρτης και τό σημερινό λόγο για τή «σύγκρουση των πολιτισμών», ή τις μειονοτικές κουλτούρες, οι κοινωνικές επιστήμες έχουν πολιορκήσει τό νόημα της κουλτούρας με διαφορετικές άφετηρίες και έκβολές, διαμορφώνοντας ένα επιστημονικό διακύβευμα αλλά και μία ιδεολογική άρένα, με ένα όλοένα και πιο αύξητικό όγκο βιβλιογραφίας. Τό ξέρουμε πιά καλά: δεν υπάρχει καμιά «άθωότητα» στις νοηματοδοτήσεις της κουλτούρας· ούτε όταν μελετάμε τόν άποικιακό όρίζοντα της πρώιμης ανθρωπολογικής έρευνας, ούτε όταν ακούμε τις σύγχρονες καταδίκες του Ίσλάμ ως «πολιτισμού τρομοκρατίας». Η κουλτούρα, νοούμενη ως συνολική παραγωγή πολιτισμικών νοημάτων και πρακτικών είναι πέρα για πέρα πολιτική, για αυτό άκριβώς επενδύεται με πολιτικές, με ιδεολογικές χειρονομίες, με κοινωνικούς ανταγωνισμούς, ιεραρχίες και αποκλεισμούς, ήγεμονίες και άντιστάσεις.

Άπό αυτή τήν άποψη, ό συλλογικός τόμος που έπιμελήθηκε ό Χρήστος Δερμεντζόπουλος και ό Μάνος Σπυριδάκης, στο *Μεταίχμιο*, είναι μία σημαντική συμβολή στη σημερινή προβληματική, γιατί προκρίνει ως κύρια όπτική γωνία τό συγκρουσιακό χαρακτήρα της κουλτούρας και όχι τό εύκολο σχήμα μίας δήθεν ούδέτερης γραμμικής ανάγνωσης της πολιτισμικής «προόδου» ή της διαρκούς επανάληψης των ανθρωπολογικών μοτίβων περί των «συμβολικών σχέσεων». Ξεκαθαρίζοντας ήδη από τήν εισαγωγή τους οι έρευνητές πως τους άφορούν περισσότερο οι πολιτικές, διανοητικές και έπιστημολογικές προϋποθέσεις της μελέτης της κουλτούρας, έστιάζουν στο θέμα τους μέσα από τήν έπιλογή κειμένων που έντάσσουν τή κουλτούρα μέσα σε ποικίλες σχέσεις και δοκιμασίες: από τήν επαγγελματοποίηση της ανθρωπολογίας ως της κατεξοχών έπιστήμης που κλήθηκε να ταξινομήσει και να διακρίνει τους λαούς «με ιστορία» και τους λαούς «χωρίς ιστορία» μέχρι τις σημερινές μετα-αποικιακές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης και της σχέσης του τοπικού με τό παγκόσμιο. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο, είναι φανερό πως ή σύλληψη του έν λόγω τόμου εγκαταλείπει τις παλαιότερες δεβαιότητες αλλά και τά στερεότυπα που φιλοτεχνήθηκαν από τήν παραδοσιακή ανθρωπολογία και τήν κοινωνιολογία, για να άνοιχτεί σε έρωτήματα που πρωταγωνιστεί ή ιστορικότητα των πλαισίων, των μεταβολών, των διαφορετικών χρονικοτήτων της κοινωνίας αλλά και της έπιστήμης. Έτσι, τό βιβλίο, με μία πληθώρα πρωτότυπων και μεταφρασμένων μελετών, διανύει ένα εύρύ φάσμα προβληματισμού, που έκκινούν μέν από τις ανθρωπολογικές ζητήσεις αλλά ένσωματώνουν και τήν κριτική της ιδεολογίας και τήν κοινωνιολογία της έπιστήμης. Τό έγχειρημα, φιλόδοξο στη σύλληψή του και ένδιαφέρον στη συνέχειά του, άνακατεύει ξανά τήν τράπουλα στο τραπέζι των κοινωνικών επιστημών, καθώς, με άξονα τήν κουλτούρα, ό ένδιαφερόμενος άναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει και τις ίδιες τις επιστημολογικές συνιστώσες του «πεδίου της έρευνας».

Στό βιβλίο τίγονται μία σειρά από ποικίλα και διαφορετικά θέματα, που συσχετίζονται σε δύο βασικές θεματικές ένότητες. Στη πρώτη ένότητα με τίτλο «Κριτική της κουλτούρας και πολιτική», έξετάζεται ή σημασία της διεπιστημονικότητας ως μοντέλο «λογοδοσίας» του επιστημονικού προβληματισμού (Marilyn Strathern), ό τρόπος που συγκροτείται ή έθνογραφική έμπειρία ως έρμηνευτική συνθήκη (Γιάννης Κυριακάκης), οι ιδεολογικές έγγραφές και οι πολιτικές συνιστώσες της επιστημονικής έρευνας της κουλτούρας (Susan Wright), ή έννοια του πεδίου μέσα στην ανθρωπολογία του άστικού χώρου (Μάνος Σπυριδάκης), ή κριτική του Έντουαντ Σαϊντ (Edward Said) στο σχήμα της σύγκρουσης των πολιτισμών του Χάντιγκτον (Hudigton), οι επιστημονικές έπιπτώσεις και άντιδράσεις των κοινωνικών επιστημών στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου (Maurice Godelier-Hosham Dawod), ή διαπλοκή του «βιολογισμού» στις συζητήσεις για τή βία και τις έχ-

θροπραξίες (Robert Layton), τό επιστημολογικό υπόβαθρο τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ μικρο-επιπέδου ἐναντι τῶν ὀλισθητικῶν θεωρήσεων τῆς κουλτούρας (Θανάσης Ἀλεξίου), καθὼς καί ἡ ἐπανεξέταση τοῦ σώματος καί τῆς ὑλικότητος τῶν ἐνοσώματων πράξεων μέσα στή φαινομενολογία καί τίς νευροεπιστήμες. Στό δεύτερο μέρος τοῦ τόμου, τό βάρος πέφτει στή θεματική τῆς «τέχνης καί τῆς λαϊκῆς κουλτούρας». Ἡ ἐνότητα ἀνοίγει μέ τό σημαντικό ἄρθρο τοῦ πρόωρα ἐκλιπόντος Στάθη Δαμιανάκου «Fado καί ρεμπέτικο, βίοι παράλληλοι» ἕνα ἄρθρο πού συνεχίζει τήν προβληματική του γιά τήν «παράδοση ἀνταρσίας» μέσα στή λαϊκή κουλτούρα. Ὁ Χρήστος Δερμεντζόπουλος ἀνιχνεύει τό ἴδιο υπόστρωμα μιᾶς δυνάμει λαϊκῆς ἀντίστασης στήν κινηματογραφική ἐνοσωμάτωση τοῦ ρεμπέτικου μέσα στό κρίσιμα χρόνια 1950-1974. Ὁ Σάβλ Στιούαρτ ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του στό ὄνειρα ὡς ὀπτικό καί κειμενικό ὑλικό ὄχι μόνο ἰδιωτικῶν ἐμπειριῶν ἀλλά καί συλλογικῶν ἀφηγήσεων. Ὁ Ξενοφῶν Μπήτσικας στρέφεται στό πεδίο τῶν ὀπτικῶν καλλιτεχνικῶν ἀφηγήσεων γιά νά διερευνήσῃ τόν τρόπο πού οἱ συμβάσεις τῆς ἀφαίρεσης καί τοῦ ρεαλισμοῦ δημιουργοῦν κώδικες ἀναπαράστασης ἀλλά καί κοινωνικές παραδοχές γύρω ἀπό τή θέση τοῦ θεατῆ. Τέλος, ἡ Tonia Raquejo Grado ἀναλύει τή «γραμματική» τοῦ συναισθήματος καί τῆς λογικῆς στίς ταινίες τοῦ Ντέιβιντ Λύντς (David Lynch) καί τοῦ Λάρς φόν Τρίερ (Lars von Trier), ἐπιχειρώντας νά ἀναδείξει τή γνωστική ἀξία τῆς μυθοπλαστικῆς ἀφήγησης.

Ἡ ποικιλία καί ἡ πολυσυλλεκτικότητα τοῦ τόμου ἐκδιπλώνεται πάνω σέ ἕνα νοηματικό τρίγωνο, μέ ἀναφορά στίς ἀνθρωπολογικές θεωρήσεις τῆς κουλτούρας, στίς πολιτισμικές πολιτικές, ἀλλά καί στίς πολιτικές τεχνολογίες τοῦ πολιτισμοῦ. Δέν εἶναι χωρίς σημασία πῶς ὁ ὑπέρτιτλος τοῦ συλλογικοῦ τόμου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τό ὄλο ἐγχείρημα ἐντάσσεται στήν ἐκδοτική σειρά «ἐτερότητες»: καταγράφεται, ἔτσι, ἡ διπλή ὀφειλή στή μεταδομιστική θεωρητική παραγωγή γύρω ἀπό ζητήματα ἐτερότητας ἀλλά καί ἡ θητεία στό «ἐγχώριο» κοινωνιολογικό-ἀνθρωπολογικό σχῆμα τῆς «πολιτισμικῆς ἀντίστασης», κύρια ἔκφραση τῆς ὁποίας ἀποτελέσσει καί ἡ συμβολή τοῦ Δαμιανάκου γύρω ἀπό τήν «παράδοση ἀνταρσίας». Ὡστόσο, ἡ ἐνταξη τοῦ συνολικοῦ σχήματος κάτω ἀπό τή γενική ὀμπρέλα τῆς ἐτερότητας, περιορίζει, ἐνδεχομένως, τό θεματικό εὔρος τοῦ τόμου (ἴσως καί τῆς σειρᾶς), χωρίς νά εἶναι πάντοτε σαφεῖς οἱ λόγοι πού ὅλα τά ἄρθρα ἐμπίπτουν ὑποχρεωτικά στήν ἐπιλεγείσα ὀπτική γωνία. Στήν τρέχουσα, ἄλλωστε, θεωρητική συζήτηση γύρω ἀπό τά θέματα αὐτά, ἔχει ἤδη πραγματοποιηθεῖ μιᾶ ὀρατή μετατόπιση ἀπό τήν «πολιτική τῶν ταυτοτήτων» ἀλλά καί ἀπό τήν ἔμφαση στήν ἐτερότητα ὡς προνομακοῦ καί ἀποκλειστικοῦ πεδίου πολιτισμικῆς ἀντίστασης. Τόσο ἡ κριτική στήν ὁμογενοποιητική λογική τῆς «ταυτότητας» ὅσο καί ἡ κριτική στίς «ἰδεολογίες τῆς διαφορᾶς» πού ἔχουν συνοδεύσει τήν ἀγχώδη, μερικῆς φορῆς, ἀναζήτηση τοῦ Ἄλλου, ἐπιτρέπουν σήμερα σέ πολλοῦς γειτονικούς κλάδους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν

νά θέσουν ἐκ νέου τό ἐρώτημα τῆς σχέσης τῆς πολιτικῆς μέ τήν κουλτούρα χωρίς τή σκιά τῶν δυαδικῶν ἀντιθέσεων «ταυτότητα-ἐτερότητα». Ὁ ἴδιος ὁ κρινόμενος τόμος, ἄλλωστε, δίνει πολλά καί ἐνδιαφέροντα δείγματα τῆς ὑπέρβασης τῶν σχημάτων αὐτῶν. Ἐνα ἄλλο σημεῖο, πού θά μπορούσε νά τροφοδοτήσει κριτικά σχόλια εἶναι ἡ συχνά ὑπολανθάνουσα ἐξιδανίκευση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὡς τοῦ κατεξοχῆν φορέα ἐτερονομίας καί πολιτισμικῆς ἀντίστασης. Τό σχῆμα αὐτό, μέ ὅλη τή βαριά κληρονομιά τῆς λαογραφίας ἀλλά καί τῆ μαρξιστική μυθολογία τῆς προοδευτικῆς λαϊκότητος, χρεῖται ἀναθεώρησης, καί ἴσως τά κείμενα τοῦ τόμου νά εἶναι μιᾶ καλή ἀφορμή γιά τήν ἐπαναξιολόγηση τῶν προηγούμενων ἐπιστημονικῶν δεδαιωτήτων.

Ἄν, ὡστόσο, κάτι ξεχωρίζει στή διανοητική προσέγγιση γύρω ἀπό τό θέμα τῆς πολιτικῆς μέ τήν κουλτούρα στόν τόμο αὐτό, εἶναι ἡ, εἴτε ρητή εἴτε ἄρρητη πάντως προγραμματική, ἀνάδειξη τῆς φουκωϊκῆς προβληματικῆς γύρω ἀπό τήν ἐννοια τῆς «κυβερνητικῆς», ὡς πεδίου διαπλοκῆς τῶν πολιτισμικῶν νοημάτων μέ τίς τεχνολογίες διακυβέρνησης. Στή σύγχρονη βιβλιογραφία, ἡ ἀνάδειξη τῆς «κυβερνητικῆς», ὡς μορφῆς πού λαμβάνει ἡ ἐξουσία θεμελιωμένη πάνω στήν πολιτική ὀρθολογικότητα καί τήν ἐξουσιαστική «νοοτροπία», εἶναι καθοριστική, ἀκριβῶς γιατί μετατόπισε τήν ἔρευνα ἀπό τήν ἀκαθόριστη «ὄντολογία» τῆς ἐξουσίας στίς ἴδιες τίς σχέσεις πολιτικῆς καί κουλτούρας. Ἄν δοῦμε, ἐπομένως, τίς τεχνολογίες διακυβέρνησης καί μέσα ἀπό τήν πολιτισμική τους ἐπεξεργασία, τότε καταλαβαίνουμε ὅτι τό πεδίο τῆς κουλτούρας εἶναι τό κατεξοχῆν συγκρουσιακό, ἀμφίσημο καί παραγωγικό πεδίο γιά τήν πολιτική καί τήν ἰδεολογία. Ὁ τόμος προσφέρει ἕνα οὐσιαστικό ἐναυσμα γιά μιᾶ τέτοια συζήτηση, ἰδίως σήμερα πού ὁ ρόλος τῆς κουλτούρας ἔχει γίνει ἀντικείμενο ἐκτεταμένης ἐφαρμογῆς κυβερνητικῶν πολιτικῶν, εἴτε αὐτές προέρχονται ἀπό θεσμικές πρωτοβουλίες σέ κρατικό καί εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο, εἴτε προέρχονται ἀπό τήν ἰδιότυπη παρέμβαση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καί τά ποικίλα προγράμματα «πολιτισμικῆς διαχείρισης». Στήν κατεύθυνση αὐτή, μιᾶ διεπιστημονική προσέγγιση τῶν ποικίλων πολιτισμικῶν τεχνολογιῶν, τόσο ὡς καθεστῶτων γνώσης ὅσο καί ὡς τρόπων παραγωγῆς (θυμίζω τά μεγάλα προγράμματα γιά τήν «κοινωνία τῆς πληροφορίας») ἐγείρουν νέα ἐρωτήματα γιά τή σχέση τῆς κουλτούρας μέ τήν πολιτική, τόσο στό ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογικῆς τους νομιμοποίησης ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς ἱεραρχημένης κλίμακας ἐνός κανόνα (τό τοπικό μέ τό παγκόσμιο, ἡ σχέση τῆς δυτικῆς κουλτούρας μέ τίς μὴ δυτικές, κ.λπ.). Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, μιᾶ διευρυμένη καί διεπιστημονική ἀνθρωπολογική ὀπτική πού θά δίνει ἔμφαση σέ μιᾶ «ἀνθρωπολογία τοῦ παρόντος» (ἡ ὁποία, ὡστόσο, θά ἔχει ἀποκαταστήσει τή σχέση της μέ τήν ἱστορία) ἴσως εἶναι ἕνα ἐρευνητικό ζητούμενο γιά τό ἐπιστημονικό ἐγχείρημα μιᾶς σύγχρονης πολιτισμικῆς κριτικῆς, σενά συνδεδεμένης μέ τήν ἴδια τήν πολιτική παρέμβαση.

Γιάννης Παπαθεοδώρου